

52110

Magyar

52 110

2438

Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTORICA HUNGARA

TARTALOM:

MUNKÁCSI BERNÁT
 CTK (Prága)
 FEHÉR MÁTYÁS J.
 KASSAI WALTER ANNA
 FEHÉR MÁTYÁS J.

Az "ugor" népnév eredete
 Egy cseh hamisítvány
 A "Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatkozásai
 Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez
 Corvin Mátyás követei Perzsiában

FÓRUM

Hozzászólások Andrassy Kurta J. "Vitairatához". 5. rész.

PÓSA LÁSZLÓ

A római "kopt" oroszlánok

MAGYAR ÉRTÉKEINK

SZEPESSY GÉZA
 TÖMÖRDY GYULA
 DOMOKOS PÁL PÉTER

A "nagyszombati VINLAND térkép" előkerülésének története
 Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól 1780-ban
 Míron Christea karánsebesi román püspök titkos naplójából

ADATTÁR

B. VILELLA de ALDANA
 P. MAGYAR ARNOLD

Carta de Transylvania del año 1552.
 A németujvári kálvinista káté a XVI. századból

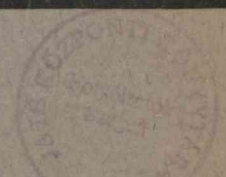
KÖNYVSZEMLE

P. MAGYAR ARNOLD
 CZEGLÉDY KÁROLY
 VAJAY SZABOLCS

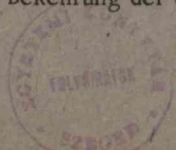
Schicksal eines Klosters
 Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig
 Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte
 Die Bekehrung der Uiguren (II. Teil)

J. MARQUART

1-4+y

II. évf.
1

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTORICA HUNGARA

Propiedad Intelectual: en tramite.

Copyright by Hungarian Historical Review 1971.

DIRECTOR
EUGENIO MATIAS FEHÉR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
BOROVICZÉNY K. GYÖRGY	orvostörténész	BERLIN (W. Germany)
CSERI C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS S. LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HARSÁNYI ANDRÁS	Dean of Ref. Church	CARTERET (USA)
K. KATONA LAJOS	egyetemi könyvtáros	TAIPEH (Taiwan)
KERTÉSZ TIVADAR	Sociedad Historica Hungara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDY VÁSÁRHELYI BÉLA	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
JUAN M. MAGARINOS	Inst. of Art's History	MADRID (Spain)
P. MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
ELENA SANTIAGO	Biblioteca Nacional	MADRID (Spain)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	GANNON C. ERIE (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Anthropologico	JUJUTLA (Mexico)
ANTONIO UDINA MARTORELL	Arch. de Corona Aragón	BARCELONA (Spain)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT (150 old.)

ÁRA EGÉSZ ÉVRE..... 12. - US. Dollár

EGYES SZÁM..... 4. - US. Dollár

Előfizetési cím:

Eugenio Matias Fehér

BUENOS AIRES Casilla Correo 5484. Argentina

Kérjük az előfizetéseket "MONEY ORDER"-rel eszközölni.

FÉHER OFFSET, España 631. CASTELAR,

Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina.

Printed in Argentina.

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

A KÜLFÖLDI MAGYAR TÖRTÉNÉSZ MUNKAKÖZÖSSÉG LAPJA

I N D E X

II. Évfolyam
TOMUS II.

BUENOS AIRES 1971

T A N U L M Á N Y O K

BENDEFY LÁSZLÓ: A XIII. századi keleti magyarság szállásföldjeinek térbe- helyezése "A mongolok titkos története" alapján	201-216
I. D. BRUTZKUS: The Kazar origin of ancient Kiev	309-328
DOMOKOS PÁL PÉTER: Miron Cristea karánsebesi román püspök titkos naplójából Vadász Miklós "Compendiuma" 1428-ból	109-113 243-268
ERDÉLYI ISTVÁN: Les relations hungaro - khazares	181-186
FEHÉR MÁTYÁS J. : A "Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatkozásai	41- 66
Corvin Mátyás követei Perzsiában	81- 88
Avar elemek Anonymus helyismeretében	329-342
A beregszászi dömés kolostor	393-419
A kettős honfoglalás jegyében	561-564
FETTICH NÁNDOR: Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben	465-490
Szent István király márványkoporsója	491-517
A kékszakállú herceg vára	518-522
Az ősmagyarság és a legismertebb rokonnépek művészete	523-542
KASSAI WALTER ANNA: Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez	67- 80
Piroska - Eirene	373-386
KORBULY DOMONKOS: Régi magyar templomok örmény kapcsolatai	187-200
LÁSZLÓ GYULA: Kérdések és feltevések	565-584
MÁRKI SÁNDOR: Római itineáriumok Magyarországról	303-308
J. MARQUART: Guwaini' s Bericht über die Bekehrung der Uiguren	143-151
MISKOLCZY GYULA: A kunok etnikumához	343-372
MUNKÁCSI BERNÁT: Az "ugor" népnév eredete	1- 39
NÉMETH PÉTER: Miért volna csak romantika Attila és Árpád sirjának kutatása?	551-556
K. SHIRATORI: A csinai évkönyvek hun-adatai	153-155
SURÁNYI ISTVÁN: Magyar tisztségnevek két grúziai felíratban	157-179
SZEPESSY GÉZA: A "nagyszombati Vinland térkép" előkerülésének története	92- 96
SZEPESSY TAMÁS: Beiträge zu den Quellen des Pray-Kodexes	585-590
TARDY LAJOS: Orlay János, cári orvos és őshazakutató	429-445;595-602
TÖMÖRDY GYULA: Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól, 1780.	97-108
F. VENDRELL de M. VALLICROSA: Caballeros Centroeuropeos en la corte Aragonesa, 217-242	

F Ó R U M

FEHÉR MÁTYÁS J. : Az avar nagyfejedelmi jogar oroszlánjai	180
Az "iglói" feltámadási ének	420-421

FÖLDEVÁRY GÁBOR: The Eastern auxiliaries of the Magyars	291-293
KELEMEN ANDRÁS: Árpádházi királyi denárok oroszánjai	342
MAGYAR ARNOLD OFM. : Középkori történéseink téves szóhasználatára "minoriták" körül	294-297
MÁLYUSZ ELEMÉR: A "csuti főesperesség"	387-392
PÓSA LÁSZLÓ: A római "kopt" oroszánok Avar oroszánok	89- 91 559-560
SÁRKÁNY KÁLMÁN: Koholmány-e az I. András-korabeli magyar imádság?	269-283
TOKAY JÁNOS: Négyesávos oroszán Délországban	180

A D A T T Á R

HOLOVITS FLÓRIÁN: Magyar levelek Floridából, 1687-ből	425-428
MAGYAR ARNOLD OFM. : A németújvári Kálvinista Káté a XVI. századból	117-139
B. VILLELA de ALDAÑA: Carta de Transylvánia del año 1552.	114-116, 298-301
"	422-424, 591-594

M I S C E L L A N E A

CTK (Prága) Egy cseh hamisítvány	40, 156
------------------------------------	---------

L A P S Z E M L E

VIKÁR LÁSZLÓ: Népzenekeutató a Közép-Volga vidékén	452-454
--	---------

K Ö N Y V S Z E M L E

BOBA IMRE: Nomads, Northmen and Slavs	447-448
Moravias history reconsidered	448
CZEGLÉDY KÁROLY: Nomád népek vándorlása napkelettől-napnyugatig	141-142
A. L. GABRIEL: Garlandia (Ph. Delhaye)	446-447
MAGYAR ARNOLD OFM. : Schicksal eines Klosters	140-141
SCHRAM FERENC: Magyarország boszorkányperek 1529-1768.	448-449
SZABÓ ISTVÁN: A középkori magyar falu	450-451
VAJAY SZABOLCS: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte	142-143

I. BONA: "Les campements des Avars a Dunaujváros et les périodes du village Hongroise de l'ere Arpadienne." A dunaujvárosi avar telepek és Árpádkori falu korszakai	287
I. ERDÉLYI: "Paralleles orientaux des enterrements é questres de l'époque des Avars dans le Bassin des Carpathes." Keleti lovastemetkezési párhuzamok a Kárpát-medencei avarok korából	288
Gy. LÁSZLÓ: "Terra avarorum." Az avarok földje	287
A. LIPPERT: "A propos de la continuité du peuple Avar en Autriche Occidentale." Az avar nép fennmaradásáról Nyugat-Ausztriában	284
MÁLYUSZ ELEMÉR: A Kassai Kódexről	603-605
S. NAGY: "Les coutumes d'enterrement de le nécropole de l'époque des Avars a Vrbas." Temetkezési szokások az avar-kori verbászi temetőben	289
Gy. ROSNER: "Le ceramique grise de VI. et VII. siècles et ses problemes ethniques dans le bassin Carpatique." A VI. és VII. századi szürke kerámia etnikai kapcsolatai a Kárpátmedencében	288
S. SZÁDECZKY - KARDOSS: "Sur quelques de l'histoire des Avars au 9 ^e siècle." Néhány forrás az avar történetből a 9. századból	286
P. TOMKA: "Questions de l'archéologie de la Petite Plaine Hongroise aux VIII ^e -X ^e siècles." A magyar Kis Alföld archeológiai kérdései a 8-10 szd.	286
Gy. TÖRÖK: "Quelques réflexions sur de certains groupes des sépultures avars." Néhány elgondolás az avar sírok bizonyos csoportjairól	288
F. ZAGIBA: "Die Anfänge der abendländischen Kulturbewegungen bei den Völkern im Karpatenraum im 8. bis 12. Jahrhundert in sprachlich - literarischer Sicht."	285

B I B L I O G R Á F I A

ÁCS LÁSZLÓ: Fettich Nándor Bibliográfiája	543-549
---	---------

N E C R O L O G

BENDEFY LÁSZLÓ: Fettich Nándor	455-464
JÁNOSSY I. : Fettich megemlékezés	550
SZABÓ L. : Régészkedők (Németh Péter emlékezete)	557-558

AZ „UGOR” NÉPNÉV EREDETE.

írta: MUNKÁCSI BERNÁT. (Ethnographia VI-1895.)

Μη δορυβείτε τινος Αθηναίοι! — mondhatom én is szaktársaimnak, kik bizonyára némi megütközéssel veszik első pillanatra tudomásúl, sőt talán valami nagy Pálfordulás-féle dolgot sejtenek, midőn előrebocsátva értekezésemnek végeredményét, azon nézethez való csatlakozásomat nyilvánítom, mely szerint az „ugor” népnevezet eredeti jelentésében és használatában tulajdonképpen a „török” népnevezetnek csak régibb mása és egyértékese.

Azonban közelebről vevén szemügyre e felfogást, be kell csakhamar látniok, hogy voltaképpen nincsen ezen semmi rendkívüli. Hiszen még világosabban, mint az „ugor” foglalja magában a törökség jelzését a „turk” nevezet, melyről pedig tudvalevő, hogy Bölcs Leótól kezdve egész sereg bizanci író, sőt a nyugatiak közül Liutprand is alkalmazza a nyelvére nézve határozottan *nem török* magyar népre. S ha ezt a tényt megérthettük, ha megmagyarázhattuk a népnevek átruházásának és átszármazásának számos analogiája mellett azon érintkezés, illetőleg kapcsolat révén, melyet nyelvi, néprajzi és történeti tekintetben kétségtelenül lehet igazolni a magyar és egyéb török népek közt: mindenesetre megnyugodhatunk eleve annak lehetőségében is, hogy az „ugor” szintén csak olyan átruházott névnek bizonyúl, mint a Γούροι — annál is inkább, minthogy avval sem a magyar, sem legközelebbi rokonai nem maguk nevezik magukat, hanem minden időben idegen írók és népek azok, kik ezt a szóban forgó nevet reájuk alkalmazzák.

Hogy pedig e kérdéssel tisztába jöjjünk, az főképpen ma szerfölött időszerű. Harmadfél évtizede, hogy Budenz divatba hozta nálunk az „ugor” név használatát az altaji nyelvcsalád amaz ágára, melynek a finn és magyar alkotják szélső tagjait ; s tette

ezt pusztán a „*verba valent usu*“ elvére támaszkodva minden ethnologiai megokolás nélkül, a kifejezés kényelmessége, illetőleg rövidsége kedvéért. Méltán szólhattak fel az ellen Hunfalvy Pál (M. Nyelvőr III, 145) s a külföldön Donner,¹ valamint Winkler,² kik közül a két előbbi az „indo-germán“ mintájára a nyelvcsoporthoz két végső tagjának nevéből szerkesztett s a külföldön ma is általános használatú „*finn-ugor*“ nevezet megtartását javasolta, az utóbbi meg éppen a nyugati ágak, a „*finn*“-nek alkalmazza nevét az egész csoportra, minthogy szerinte az „az ősi típus vonásait anthropologiai és nyelvészeti tekintetben egyaránt hűebben őrizte meg az ugor ágánál“. Magamnak is volt alkalmam a múlt tavasszal egy nyelvészeti értekezés kapcsán (Nyelvtud. Közl. XXV, 170.) ez ügygyel foglalkozni, amidőn nemcsak arra hivatkoztam, hogy az „ugor“ ethnikai jelző nem vonatkozhatik egyszersmind a „csúd“ (finn és permi) népekre; hanem arra is, hogy annak eredeti szűkebb értelemben való alkalmazását nyelvtudományunk módszerének újabb előhaladása teszi kívánatosabbá. „Nyelvészeti összehasonlításainkban“ — így szólok e helyt — „csak úgy járhatunk el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk szorosabb rokonságát, az *uralvidéki ugor nyelveket* (a vogul és osztjákat) fogjuk vállatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények földerítését célozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fokán álló nyelvekre is.“ Az ily műveletek természetesen megkövetelik, hogy a magyar és legközelebbi rokonai a vogul és osztják egybehasonlításából nyert közös ősi — hogy a szokásos szóval éljünk — „alapnyelvi“ alakokat (szemben azokkal, melyeket a finn és permi ágak is odavonásával szerezhettek) külön sajátos névvel jelezzük; erre pedig nincs alkalmasabb, mint éppen az ama népekre és nyelvekre alkalmazott régi „*ugor*“ szó, melyet a hazai tudományos használat alap nélkül tett tágabb értelművé. Még tovább megy e nevezet használatának megszorításában Kun Géza gróf, ki Vámbéry legújabb könyvét bírálva, hibáztatja benne azt az eljárást, hogy a „*finn-ugor*“ mellett használja vegyesen egyazon értelemmel az „ugor“ kifejezést is (Századok; XXIX, 750.), holott

¹ Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors, 1879. 5. l.

² Uraltaische Völker und Sprachen. Berlin, 1884., 210. l.

ez szerinte legfeljebb csak a magyarra illik, de tovább már a vogulra és osztjákra sem, mely népeknek t. i. *jugra* nevezete véleménye szerint, egészen külön eredetű. Az ő álláspontja a terminologia kérdésében az, hogy a „finn-ugor“ kifejezés is mellőzendő s helyébe a „finn-jögra“, vagy „finn-juhor“ volna használatba hozandó. Látni való a nézetek ily elágazása mellett, hogy tudományos műnyelvünk helyességének és szabatoságának is érdekében történik, midőn még egyszer tüzetes kutatás alá fogjuk a kérdést, hogy honnan vette eredetét az „ugor“ népvézet, mikép került hozzánk s a velünk rokon népekhez, valamint hogy mit lehet kezdetbeli jelentésköre és használata gyanánt megállapítanunk.

A legezészerűbb út, melyen e kitűzött feladat terén nyomozásunk megindulhat, az „ugor“ népnév maiglan is szereplő adatainak nyelvtörténeti és összehasonlító vizsgálata, melynek során legelsőbbben is a magyarra nézve vetjük föl a kérdést, hogy az „ugorsága“ felől alkotott vélemény min alapszik.

A felelet tudvalevőleg erre nézve a következő: *Jugor*, illetőleg *ugor*¹ néven ismerik a régi történetírók azon népeket, melyeknek nyelveiről az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította, hogy a magyarhoz legközelebb állanak s vele egy szorosabb nyelvcsaládot alkotnak. E mellett ugyanily hangzású névvel jelzik a magyart a körülötte lakó szláv népek, aminő jelesül: a szerb *ugar*, *ugrin*, bolgár *ugrin*, új-szlóven *ođer*, *vogrin*, cseh-tót *uher*, kisorosz *uhor*, *uher*, szorb *vuher*. Tudvalevő, hogy a XII. századbeli Nestor néven emlegetett legrégebb orosz krónikás is *ugri*-nak nevezi (többször alakban) a Kíev ellen vonuló magyarokat, akiktől szerinte a város mellett fekvő dombot is *ugorskoje*-nak nevezik;² hogy pedig ezen más helyütt „feketé“³-nek jelzett „ugorok“ (*černiji ugri*) nem mások, mint magyarok voltak — szemben Vámbéry ellenkező nézetével (Magyarság keletkezése; 188. l.) — az is bizonyítja, hogy a Kíev körüli síkot ma is „magyar mező“-nek (*Vengerskoje polje*)

¹ L. Lehrberg alapos tanulmányát: „Über die geographische Lage und die Geschichte des im russisch-kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes“ az ő „Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands (St.-Petersburg, 1816.)“ művében, hol egy 1571-iki okiratból az orosz cárnak következő czimzése van idézve: *Veljickij Knjaz Ugorskij*. A slobodski kerületben egy *Ugorskaja pustoš* helynév van, midőn a szomszéd vjatkai kerületben *Jugrina*, *Jugrinskij*, az orloviban *Jugricha*, *Jugrinskij* helynevek találhatók (l. Smirnov; Votjaki, 5. l.)

² L. az illető hely idézetét Grot K. „Moravija ji Madjary“ művében (198. l.), vagy Kuun Géza gr. „Relationum Hungarorum“-jában (II., 58.).

³ A „fehér ugrok“ (*Ugri Beljiji*) t. i. a kazarak voltak (Grot: 197.).

nevezik (Kuun: Relat. II., 59.) Ezen elősorolt szláv szók egy eredetibb s teljesebb *ongrŭ* alak szabályszerű fejleményei, melyet az ó-szlóven *agrini, vegrini*, lengyel *wegrzyn, wegrzy (wengry)* s ez utóbbinak átvételei, az orosz *wengerec, wengerskij* és litván *wengras*, továbbá a rumuny *ungur* megfelelők tükröznek (l. Miklosich: Etymolog. Wörterb.). A szlávtság révén terjedt el e szó a nyugati népekhez, melyeknél alakjai: német *unger, ungar*, középlatin *ungarus, hungarus* (többesben így is: *ungrī*), olasz *ungheri*, francia *hongrois* stb. Az egyébként szokásos Τούρκοι mellett egy IX. századbéli bizanci írónál (Georgius Monachusnál) is előfordúl, mint a magyarok neve: Ούγγροι (Kuun: Relat. I., 132.). — Egészen világos az utóbb idézett alakokból, hogy a hazai szláv népek *ugar, uhor, uher* szava is nem az egyszerű „ugor“ népnevezetnek képviselője — mint eddig rendszeren gondolták, — hanem amaz összetételnek tetsző bővebbé, melyet Jordanesz (VI. sz.) *hunuguri*, Priszkosz pedig (V. sz.) Ὀυόγγοροι alakban ír.¹

Ezzel egyszeriben felöltlik a kérdés, megvan-e tényleg az a szoros azonosság a magyarok európai neve s az uralvidéki nyelvrokonok *jugor* neve közt, mely oly fontos adata volt eddigelé ethnologiai következtetéseinknek, különösen számbavéve, hogy ugyanazon Nestor-féle krónika, mely a magyarokat *ugri*-nak nevezi, ismeri az éjszaki *Jugrá*-t is ezen megkülömböztetett alakú néven. Tekintettel az uralkodó felfogásra, hogy e név a vogulok és osztjakok zürjén nyelvbéli *jögra, jogra, jugra* nevének átvételével került az oroszokhoz és más népekhez, továbbá arra, hogy a permi nyelveknek tényleg hangsajátsága az eredeti *ŋg, nd, mb* mássalhangzó csoportokban az orrhang elejtése², majdnem azt lehetne gondolnunk, hogy csakugyan a *jugor* név is az *uungur* változata. Azonban e fölvetélnél nagy nehézséget okoz a *j* szókezdő, melyről a zürjénben nem igazolható, hogy eredeti *o, u* hangzós szókezdet előtt pusztá

¹ Tudvalevő, hogy az ó-szlóvent és lengyelt kivéve a többi szláv nyelvek az *e* szóélehez hasonló helyzetű orrhangot elenyésztetik s az előtte álló magánhangzó szinezésében hagyják nyomát: így lesz. pl. az ó-szláv *onglŭ* „szöglet“ szóból: szerb *ugol*, cseh *úhel*, orosz *ugol*, új-szlóven *vogel*; de ó-szlóven *aglŭ*, lengyel *wegiel*, vagy az *onsŭ* „szakál, bajusz“ szóból: orosz *us*, új-szlóven *vös*; de ó-szlóven *asŭ* és lengyel *ucas*.

² Péklák: zürj. *čeg-* „brechen, zerbrochen“: osztják *seŋk-* „schlagen, zerschlagen“ | zürj. *vug* „griff, handhabe“: cseremis *onko* „henkel eines gefässes“ | zürj. *vugjŭ* „angel“: cser. *angjŭ* | zürj. *bugjŭ* „beule“: ész *puug* id. | zürj. *mjgŭ* „körper“: cser. *mongjŭ* id. || zürj. *ud-* „geben, reichen“: finn *anta-* | votj. *ib-* „löni“: finn *ampu-* id. stb.

járlék-mássalhangzó gyanánt is jelentkezik¹. Függőben hagyván tehát egyelőre a kérdéses kapcsolatot ügyét, nézzük nem kínálkozik-e más irányban is megfejtése a *jugor* népnév eredetének.

Tatiscejev és Boltin, mult századbéli orosz történetírók, úgy vélték a névhasznosság alapján, hogy a régi Jugra vidéke a Dvina egyik mellékfolyójának a *Jug*-nak mellékére is kiterjedt, melynek neve a zürjén *ju* „folyó” szónak teljesebb régi alakja². Schönström, 1741-ben orosz fogásba került svéd tiszt száj-hagyománykép is közli e nézetet vogulok nyomán, kik t. i. azt állították volna előtte, hogy népük a Dvina és Jug tájairól költözött mai hazájába, mihez a hagyományközlő magyarázata szerint tekintetbe jö, hogy *-ora* végzetű folyónevek a „*Jugora*, *Pesora*, és *Obitora*”³. Érdekes, hogy evvel az immár másfélszázados felfogással találkozik a jugor népnévnek Kun Géz a gróftól adott legújabb megfejtése is, mely t. i. kiindulva abból, hogy a zürjén *Jögra* egyszersmind folyónév, előrészében a finn *joki*, osztják *jogan*, zürjén *ju* „folyó” szó mását látja a nélkül, hogy evvel kapcsolatban számot adna a végzet értékéről is. Bajos e nézetet elfogadnunk az utóbbi okon kívül azért is, mivel a *Jögra* így önmagában nem folyónév, hanem csak ezen összetételben: *Jögra-laga*, melyben hogy éppen az utórész adja a „viz. folyó”-féle jelentést,⁴ az előtag pedig valami jelző, mutatják a következő hasonló alkotású folyónevek: *Lët-laga*, *Íjül-laga*, *Sár-laga* (v. ö. *íðt* „kicsiny”, *íjül* „nagy”, *sár* „paesirta”; l. Smirnov: Permjaki, 81.).

Másképp kísérlette meg a „jugor” népnév magyarázatát Klaproth, ki azt az osztják *ögör* (az ő írása szerint: *ogur*, vagy *ujor*) szóval veti egybe, melynek „magas” értelméből kifolyólag, szerinte

¹ Egy ilyen látszatos példa volna a zürjén *juor*, *juör* „hír” szó összetette a *voják* *juor*, *juör*, *juör* és a *csereemiszi* *uwer*, *uber* alakokkal; azonban a magyar *hír*, *hír*, csuvas *γβur* és arabs *γaber* mássai arról tanuskodnak, hogy itt a *j* eredetibb *γ* fejleménye. A zürjénben igen sok szó ment az oroszból át *o*, *u* szókezdettel, de *j* járulékmássalhangzónak ilyenek előtt sehol semmi nyoma. Az iráni eredetű *özis* „őn, ólom” és *özür* „gazdag” szók is pusztán magánhangzós kezdetűek.

² V. ö. *csereemiszi* *jog* „folyví”, finn *joki* „folyó” stb.; továbbá a *Narjuk*, *Kortjug*, *Kortjug*, *Nerjuk*, *Jurjuk* (únor „moesár” *koit* „vas”, *kar* „város”) s egész sereg hasonló végzetű folyónevet Smirnov „Permjaki” könyvében (82. l.)

³ En kort anledning till Svenska historiens förbättrande, 1816 (10. l.) idéze és bírálva Sjögrénnél: Gesammelte Schriften 539. l.; továbbá Ferd. Heine Müller: „Der ugrische Volksstamm” l. 163.

⁴ Wiedemann zürjén szótárában: *Laga* vertiefung, höhlung, *Lagjin* zernj in strömen regnen” A magyarban is *aszó* „patakot” és „völgyszerű mélyedést” jelent.

az „ugor“ népnév „felföldi lakót“ jelentene, mivelhogy t. i. az Uralhegységet lakják (Asia Polyglotta 189. l. jegyz.). Ezt a magyarázatot újabban Tomaschek Vilmos úgy módosítja, hogy inkább az osztják *joura*, *jağraz* „schräge, schief, abschüssig“, továbbá a *jūraz* „rand, seite“ szóval tartja a „jugor“ népnevet egybevetendőnek, tekintettel t. i. arra a körülményre, hogy a jugorok földe az Ural bércezeitől lejtősen ereszkedik alá síksággá (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Phil. Hist. cl. in Wien. CXVII., 44.). A mellett, hogy „magas“, „lejtős“-féle fogalmak nem alkalmasak népnevezetekre, mindkét magyarázat abban a fontos hibában sínylik, hogy a „jugor“ népnevet az osztjájkból eredteti, holott semmi bizonyíték sincs rá, hogy e nép, vagy rokonai maguk alkalmazták volna e nevet valaha, hogy tehát e szó egyáltalában nyelvükből való volna.

Ismét más irányban kereste kérdésünk megfejtését Castrén. Ő t. i. ellentétben Klaprothtal ki több ízben óva int az *ugor*, *jugor* és a török *ujgur* népnevek egybezavarásától, lehetségesnek tartja mégis, hogy a kettő azonegy s hozzájuk tartozik, mint már előtte Müller egybevette (Ugr. Volksstamm, 164.) a *vogul* név is. Okoskodásának alapjai, hogy a tibetiben az ujugorok neve *jugur*, hogy a finn és török népek rokonok, hogy a népvándorlás általában keletről nyugatra történik s különösen a déli osztjajoknál élénken fönmaradt annak emlékezete, hogy az Irtis felvidéke felől költözködtek mai tájékaikra, pedig az Irtis forrásai mélyen benyulnak az Altaj hegység tartományába, ahol már az ujugorok régi műveltségterületének határait érinti (Ethnologische Vorlesungen 93—106 ll.). E nézet hazánkban is hódított. Ismételten emlegetik Vámbéry ethnologiai művei, melyek közül a legutóbbi is kiemeli, hogy „reánk magyarokra nézve már azért is különös érdeke van az *ujgur* névnek, mert ezzel, azaz *ugor* névvel jelölték meg az oroszok a tőlük keletre lakó nem orosz népeket; az orosz *ugri* (tót *uhri*) szóból lett a német *unger* és *ungar*“ (Magyarság Keletk. 32.). Hogy mikép juthatott az *ujgur* név ily szerephez, azt a „Török Faj“-ról irt könyve magyarázza bővebben azon körülménnyel, hogy ez első keresztény térítők igen korán, már a IV. században „előre nyomultak Perzsián és Középázszián kelet felé s éppen az, hogy Krisztus tanítása akkora távolságban is hódított, lehetett főoka, hogy az *Ujgur*, *Ugur* és *Ogur* név az európai keresztények közt már a VI. és VII. században általáno-

san el volt terjedve“ (388. l.). Még egy okot csatol ehhez a „Magyarok Eredete“, azt t. i. hogy „Ujguria“ néven régtől fogva nemcsak nyugati Khinát, hanem Közép-Ázsia egész éjszaki részét ismerték, melyre Jordanis *Ogur*-ja (sic!) és a kazar király levelében levő *Ugor* vonatkozik: és hogy ennél fogva lehetséges, hogy a Theophylaktosz Ugóriájába a felső Ural körül fekvő vidékeket is befoglalva lássuk“ (418. l.). Még előbb nyilvánít ilyenmü nézetet az ujjur és ugor népnevek viszonyáról nálunk Kuun Géza gr. az ő 1873-ban megjelent „Adalékok Krim történetéhez“ czimü értekezésében arra hivatkozván, hogy XIV. század végéről és XV. elejéről való genuai latin oklevelekben ezek „*ogurescha*“, vagy „*ugaricha*“ nyelven írott eredetijeiről történik említés, s különösen, hogy e kifejezéssel váltakozva az egyik oklevélben „*lingua tatarica*“ is előfordul. Minthogy amúgy is tudvalevő, hogy az ezen korbéli nyugati khánságokban a Volga és Kuban vidékén, ugyszintén Krimben használatos volt hivatalos okmányokban a Dsingiz utódaitól meghonosított mongol-ujgur írás, nem lehet benne szerinte semmi kétség, hogy a genuai iratok „*ogar*“, „*ugar* nyelve“ csak a kipesaki tatár nyelvnek ujjur betűkkel való írására vonatkozhatnak (31—35. ll.), vagyis hogy *ugur* *ujgur*.

Elemezzük kissé e nézeteket. Hogy a magyarokra alkalmazott orosz *ugor* (*ugri*) név csak az *ujgur*-nak egyszerű változata, arról, miután kimutattuk, hogy amaz az ószlovén *ugrin* és lengyel *wegry* (*vengrj*) alakokból következő ósláv *ougrŭ* szabályos fejleménye s így az ismeretes *unugor* népnév képviselője, szó sem lehet. Azt föltennünk, hogy a bizanci írók a Sína nyugati szélén lakó s állítólag keresztyénsége révén már a VI. században Európában is elhíresült ujjur népről nevezték volna el a szomszédságukban lakó s országukat pusztító vad barbarokat ugoroknak, szintén képtelenség. Maga Vámbéry sem veszi ez érvelését komolyan, hiszen midőn arra kerül a sor, hogy az *unugur*, *utigur*, *sarugur* népneveket magyarázza, nem habozik végzetüket az ujjur szóval azonosítani, mi tekintve, hogy az előrészek sem görög szók, egyszersmind azt jelenti, hogy ama nevek maguktól az illető törzsektől valók s nem az idegen *bizancziúk* ruházták reájuk. Arra sines semminemü alapunk, hogy e törzsek ujjur eredetére gondoljunk, vagy nyelvi tekintetben ama néphez tartozóknak tekintsük: jó okkal lehet hinnünk, hogy amaz ugor nevezettel szerepelt népek nyelve, hacsak egyes kölcsönszókban is, megmaradt a velük érintkezésben volt nyelvekben, pl. a

magyarban, vagy a nyugati törökségben; de mindezekben a Kudatku Bilik nyelvemlékben s az ótörök feliratokban fennmaradt ujjur nyelv különös sajátságainak semmi nyoma. Vámbéry ki szokta emelni, hogy az ujjurok maguk nem nevezhették magukat e hangsajátágaikkal nem egyező névvel, hogy az említett nyelvemlék csak *türk*-nek mondja az ujjur népet és országát *Türkisztán*-nak: mi varázsa lehetett tehát e névnek, hogy azt oly készséggel alkalmazták volna magukra idegen törzsek? Az ujjuroknak valami világgraszoló harci dicsőségéről sem tudunk s hogy korai kulturájuk, letelepedett életmódjuk, írásuk és keresztyénségük volt: az csak nem lehetett valami nagy jelesség a puszták harcziás hordái előtt?!

Azután meg, hogy Castrénnak feleljünk, honnan jutottak a zürjének az *ujgur* névhez, hogy ennek másával neveztek volna el a Pecsora mellékén egykor lakott szomszédaitak?! Az osztják hagyományok, melyek szerint ők az Irtis felvidéke felől vándoroltak az Ob mellékeire csak annak emlékezetét jelenti, hogy valamikor délebben és nyugatabbra laktak, amit kétségtelenül bizonyítanak a nyelvükben található iráni elemek s egyéb körülmények is (l. „Az ugorok legrégebb történeti emlékezete“ értekezésemet Ethn. V.). Látnivaló mindezekből, hogy az *ujgur-ugor* névazonosítás merő ötlet, melyet megállható tudományos erősség nem támogat. Igen jól megérthetjük e nélkül a genuai okmányok *ogurescha* jelzését is, csak arra kell gondolnunk, hogy az „Annales Sangallenses“ a magyarokat *Agureni*-nak nevezi s hogy a héberben is használatos *Hügâr* mint Magyarország neve (Kuuu: Relat. I., 135.). Ezek az utóbbi nevek a bibliai Hágárral, Izmaél anyjának nevével azonosak s különösen az előbbi a szaraczenokra, mint Izmaél ivadékaira használatos. Hogy mégis az említett esetekben a magyarokra vannak alkalmazva, annak az *ungri*, *ugri* népnévvel való hangtani kombináció az oka, mely nyelvi jelenségek a szóalkotásban való nevezetes szerepéről sűrűn folyik szó az utóbbi években a mi nyelvészeti folyóiratainkban is. Hasonló módon való eltorzítása lehet az *ogurescha*, *ugaricha* alaprésze az *ujgur*-nak, nem pedig egyenes maradványa a már hat századdal előbb letűnt *ogur*, *ugur* népnévnek.

Mindezeknél biztosabb nyomon halad az uralvidéki *jugra*, *jugor* nép- és tartománynévnek kutatásában Hoffmann Ernő az ő „Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi“ című nagybecsű művében (St.-Petersburg, 1856; 47—50. ll.). Már ő előtte

észrevette és fontosnak jelezte Sjögrén azt a tényt, hogy a zürjének a vogulokat és osztjákat *jögra* néven ismerik, melynek Wiedemann szótárában még *jogra*, *jugra* változatait találjuk. Hoffmann, ha nem is egészen, de megközelítőleg rájött az okra is, hogy miért hívják a zürjének keleti szomszédaikat *jögra*-nak. Az 1847—50-es években ugyanis egy expedíciónak élén az éjszaki Uralhegységet kutatván, belejutott a Pecsora forrásvidékének egy folyójába az *Ilics*-be, melyet vogulul szerinte *Ols*-nak, hallomásom szerint pedig *Uls*-nak hívják. Erről az Ilicsről megtudta, hogy van egy kis ága, melynek feje igen közel esvén a Szoszva forrásvidékének hasonló kis ágához átjáróul szolgál a Pecsora és Szoszva folyánvidéke közt. Ezt az átjárót orosz evezősei *jugrinskij perechod*-nak, „jugrai átjáró“-nak nevezték. E nevezet eredetét nyomozva kiderült, hogy ama Ilics-beli pataknak is hasonló neve van, t. i. *Jögra-luga*, vogulul: *Ols*-, recte: *Uls-män-jä*. Fölfelé evezvén az utóbb jelzett patakon körülbelül 10 versznyi lápos hegymélyedéshez jutni, melyen a ladikot át szokták vonszolni a Szoszva folyánvidékébe eső patakhoz, a *Tuüt-män-jä*-hoz; innen ez útnak vogul neve: *Kéli-sori* (*kéli* „hosszas ingoványos“ *láp*“, *sori* „szoros, köz, hegyköz, vízköz“). Ezt az utat járják a zürjének, midőn az éjszaki Szoszva mellékét keresik fel áruikkal s viszont a vogulok is, midőn tél végén réneikkel hótól felszabadult mohos térséget keresnek a Pecsora völgyeiben. A *Jögra-luga* folyócskától kapta volna ezen jelentőségénél fogva Hoffmann szerint az egész vogul nép a nevét, a mint folyónév után vannak nevezve a zürjének (*komi-mort* „kámái ember“), a votjakok (*ud-murt* „vjatkai ember“), az osztjakok (*äs-jaz* „obi nép“, vagy *zanda-zu* „kondai ember“) stb. Hunfalvy Pál e nézetet föltétlenül elfogadva tovább ment s a vogulok *müsi* nevét is megmagyarázta a *Jögra-luga* vogul nevében foglalt *män* szóval, az utórészre nézve hivatkozván a Reguly hagyatékában talált *uroci* „erdei ember“ (tkp. szellem), *utü* „vizi ember“ szókra és arra, hogy Strahlenberg szerint „*chue, csu, tju, szi*“ az osztjában „ember“-t jelent. „Éppen a két *Man* az a folyó“ — mondja — „melyet a szirjének *jögra*-nak, az oroszok *Vogul*-nak, *Vogulká*-nak neveznek“ (Vogul föld és nép. 76—78. ll.). Még a néphagyomány is megerősíti a *Män-jä* kiváló jelentőségét, mely t. i. a feljegyzett szöveg szerint azt mondja, hogy az özönvíz, illetőleg tűzözön idejében „a *Szakerjä*, *Kungle* és *Mänja* népei voltak; életeik oda-menekülének.“

Most, midőn a vogul nyelv és föld újabb átkutatásával módunkban van a régibb adatok hitelességét is ellenőrizni, igen tanulságos látnunk az itt előadott fejtegetésben, hogy mint keresztezi benne egymást egy tudományos szempontból értékes adat körül egész sereg tévedés. — Tudunk kell jelesül a következőket:

1. A *mān* szó a vogulban „kiesi“-t és *mān-jā* „kis folyót, patak“-ot jelent általában: van is *mān-jā*, azaz „patak“ elég minden határban. A *Jögra-laya* is *Uls-mān-jā*, azaz az „Ilics folyónak patakja“, melyből át lehet jutni a *Tu'it-mān-jā*-hoz, vagyis a „Szoszva patakjához“. Hasonló *mān-jā*-ja van természetesen a Szigvának (*Saku-jā*) is jószámmal; egy azonban a forrásvidékén *Sukér-jā-paul* fölött arról nevezetes, hogy a torkolatánál egy kis falu épült, melyet ezért *Mān-jā-paul*-nak, „Patakfalvá“-nak neveznek. Egy másik nevezetessége ennek az utóbbi *mān-jā*-nak az, hogy rajta ugyanoly vízközön át, minőt fentebb az Ilics és Szoszva között említettünk át lehet jutni az oroszúl *Vogulki*-nak nevezett nagy folyóhoz, mely nem messze Berjozovtól torkollik a Szoszvába s mintegy átmérőjét képezi annak a félkörnek, melyet a Szigva és Alsó-Szoszva alkotnak. Ez a legfontosabb és legrövidebb téli közlekedő út az éjszaki Uralon át a Pecsora közép és alsó vidékéről az Obhoz, melyet sűrűn járnak a kereskedők, valamint az izmai zürjének. Erről az útról, illetőleg a *Vogulka* folyóról nevezik a zürjének — mint már Lehrberg megjegyzi (Untersuchungen, 22.) — a vidékén lakó népet „*vogol*“-nak, illetőleg Wiedemann szerint *vakul*, *vakul*-nak, a mely alapja az orosz *vogul*, *vogulici* (mint: *jugiici*) nevezetnek. Megjegyzendő e mellett, hogy a *Vogulka*, vagy mint Lehrberg szüntén írja, *Vogulja* nevezet a vogul *Völ-jā* mása, (v. ö. vog. *völ*, *vuol* „folyóvonal, két folyóforduló között való egyenes szakasz“), melynek hogy amaz régies kiejtését tükrözi, bizonyítja a Tavda egyik *Vuol-jā* mellékfolyójának egészen hasonló orosz *Vajla* neve is. Mindezek egyszersmind azt mutatják, hogy a *vogul* névnek semmi köze a *jugor*, vagy *ugor*-hoz, mint Castrén vélte. — Visszatérve immár Hunfalvy fejtegetéséhez, ő afféle eljárással, mintha pl. valaki nálunk a Bodrognak és a Lajtának egy-egy patakját azonosítaná, egynek veszi a Hoffmanntól tudott szoszvafői *mān-jā*-t a Regulytól ismert szigvafői *mān-jā*-val, mely utóbbinak torkolatánál van az a *Mān-jā-paul*, melyről a hely tájékán Reguly azt a nem éppen nagy jelentőségű mondát jegyezte, hogy népe a tűzözüntől, mint a többi környékbeli helység, mely a közlő

tudomása szerint maig is áll, megmenekült. Azután Hunfalvy azt olvasva Castrén könyvében (Ethn. Vorl. 104.), hogy a permieknek a Szoszva és *Vogulka* mentén kereskedelmi útjaik voltak Jugriába, ez utóbbi folyónéven a Hoffmann-féle szoszvafői *mān-jā*-t értette, mely t. i. szintén utat alkotó vízközi folyó s létrejött a következő adata: ép úgy mint a „zürjének a *Mān-jā*-t a vogul nép nevével *Jögra*-nak nevezik, az oroszok is *Vogulka*-nak hívják e folyót“. A szoszvafői *Mān-jā*-t és *Vogulkát* azonosító ezen téves adat alapja lett aztán annak, hogy ugyane *Mān-jā*-ban Hunfalvy a *mañsi* név megfejtését is keresse.

2. Pedig a *mañsi*, *mañs* (tavolai vogul *māñsi*) előrészenek s a *māñ* „kicsiny“ szónak hangzásában is különbség van, amennyiben t. i. amaz rövid, ez pedig hosszú hangzójú. Amaz mint népnév tovább nem elemezhető s egész hangalkatával egyezik a *magy-er*, *megy-er* népnév előrészevel (l. Ethn. I, 290.). Azon adatok közül, melyekkel Hunfalvy a *-si* végzetet mégis megmagyarázhatónak véli, volt már alkalman kimutatni, hogy a Strahlenberg-féle érdekes félreértés (u. o. 288—89.). Ami az *uroci* meg *utši* adatokat illeti, e kettő tulajdonképpen egy szó: a vogulban ugyanis *utši* egy vízben és erdőben lakozó szellemféle s rendszeren párhuzamos kifejezőkép található az énekekben: *vör-utši*, vagy *ur-utši* (*vör* „erdő“, *ur* „hegy“) és *vit-utši* (*vit* „víz“). Maga az *utši*, alakja szerint következtetve, mint több egyéb vogul mīthikai név (l. Nyelvt. Közl. XXV, 61.), zürjén eredetűnek látszik. Itt ugyanis *utš* ezt jelenti: „ugató“ (igenévi képzés ebből *ut-* „ugatni“), minél figyelembe veendő, hogy a halluczináló vadászember rendszeren valami állati hangkép hallja a vélt erdei lény szavát, továbbá hogy a pelimi vogulban tényleg használatos a *cutš* „ugató“ szó egy erdei mīthikai lényre, t. i. az „erdei öregre“ (*vör-ājkū*), vagyis a medvére, még pedig nem az ő igazi nevekép, hanem átvitelen káromkodó kifejezés gyanánt (l. Vog. Népk. Gyűjt. III, 525.), mintha a vadászember azt akarná vele a medvére mondani, hogy nem is „ember“ (*ājkū*), hanem „ördög“ (*utši*).

3. Végül Hoffmann sem elég pontosan magyarázta meg a tudomására jutott becses nyelvi adatokat. Ha ő a helyett, hogy maga elmélkedik az embereitől hallott *jugrinskij perechod* és *Jögraluga* kifejezések eredetéről, még egy kérdéssel tovább megy tudakozódásában, bizonyynyal egész alaposan értesül arról, hogy az az „átjáró“ azért *jugrinskij* s az a patak azért *jögra*, mivel a közel fekvő nagy *Jugra* nevű helységhez vezet. Így nevezik t. i. az

éjszaki Ural aranybánya-telepein lakó oroszok, valamint *Juzér-pöel* alakkal a középlovzvai vogulok a szoszvafői *Jäni'-paul* (= „Nagyfalu“) községet, mely arról nevezetes, hogy mint középpontja és főhelye a Felső-Lozva és Felső-Szoszva voguljainak évenként újv táján nagy gyülekezés színtere. Ide hozzák t. i. az összes vidéki falvak adójukat, a jazakot, amely alkalomra eljönnek a berjozovi és távolabbi orosz kereskedők is és kölcsönös adás-vevés folyik a becses bőrökkel, iparcikkekkel és élelmiszerekkel. Régebben e helynek, mely úgyszólván torkolatánál épült amaz urali átjárónak — mely egy részről a Visera útján a Káma, más részről az Ilics útján a Pecsora felvidékeit köti össze a Szoszvamellékkal és Alsó-Obbal — nagyobb nevezetessége is lehetett. Erről tanúskodik t. i. a „Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű-szoszvafői-fejedelem“-ről följegyzett hősi éneken kívül (Vog. Népk. Gyűjt. 130—150. ll.) *Jäni'-paul*-nak egy másik neve, melylyel e helységet a berjozovkerületi oroszok illetik s mely így hangzik: *Iskar*. Ez a név a XVI. század vége felé szerkesztett *Kniyu glagol'emaju Bolšoj Čertož* („Nagy térképnek nevezett könyv“) című kiváló becsü karto- és geográfiai műben is szerepel, még pedig a következő helymeghatározással: *u po Sosve űže L'apini grad Iskar* („a Szoszva mellett *L'apin-ou*¹ alább van *Iskar* városa“) s a mai hivatalos helynév-jegyzékben is ott szerepel e név, mint az *iskarskij ulus* főközsége (l. *Spisok naselonnij mest. Tobolskaja gubernija*. 784. sz.). *Iskar* pedig zürjén szó és „köváros“-t, vagy „kövár“-at jelent (iz „kö“, *kar* „város, vár“). Ennek megfelelőleg ma is egy tónak neve Jugra közelében: „*ūs-sis tür*“, azaz: „vár-mögi tó“, melyhez magyarázatul azt jegyezte meg a közlő, hogy ott a *χᾶντῆνῆ jist*, azaz a vogulok régi hadakozó idejében „kövár“ volt. Mindezek a körülmények világos bizonyosságai *Jugra*, vagy mai nevén „Nagyfalu“ egykori és részben mai jelentőségének s arra a fölvetelre jogosítanak, hogy benne afféle helynevet lássunk, minők pl. a *Perm*, *Vjatka*, *Boljar*, *Murom*, *Sibir*, melyek mind tartomány-, főváros- s egyszersmind népnevek. Legrégibb természetesen a név alkalmazásra a népre, ezt követi a tartományra s főhelyre való átruházás. Tekintve a vogul *Juzér*, a Herberstein-féle *Juhar*, *Juharia*, a Tabarinál található s a kazarokra is alkalmazott *Juharín* alako-

¹ Ez a hely *L'apin-ūs*, vagy *L'apmūs* nem messze a Szigva torkolatától épült. Ha innen aláfelé utaznak, belejutnak a Szoszvába, hol aztán fölfelé vezet az út *Iskar*-ba, vagyis *Jugra*-ba.

kat (Kunn: Relat I, 16.), továbbá egyéb mozlim írók *Juġra*, *Jūra*, végül a mi Kézainknak *Jorū* írását, a szóban forgó népnév eredeti hangzásakép ezt vehetjük föl: *juġur*, *juġer*, melyet részben az orosz *jugor-skij* is feltüntet. A *Juġra* alak bátor szláv alakítás is lehet, amint a Nestor-féle krónikában hasonló végzetűek: *Merja*, *Mešċera*, *Muroma*, *Ĉeremisa*, *Peċera* (vogul *Pasür-ja*). Rejtelmes a zürjén *jögra* *jogra* végzete, melyet e nyelv alaktanával nem lehet megfejtenünk¹

Kérdés immár, honnan került általában a *juġur* név a vogulokhoz és osztjákokhoz? Figyelembe véve, hogy az orosz *jugor* mellett *ugor* írás is található (l. fönt 351. l. jegyz.), hogy Tabari a *Juhar* nevet kazarokra is alkalmazza, s ezeket a Nestor-féle krónika egyazon szóval, mint a magyarokat, „fehér *ugrok*“-nak ismeri, végül hogy a vogulok és osztjákok nyelve a magyarnak legközelebbi rokona: mégsem gondolhatjuk merő esetlegességnek, hogy ez utóbbi nép *ugor* (*ugri*) neve oly közel áll az urali népek idegenektől alkalmazott *juġur* nevéhez. A magyarok *ugor* nevről ismételten kiemeltük, hogy *unugur*-ból származik: hogy a *juġur* ugyanennek egészben legyen változata, azt azért nem lehet fölvennünk, mivel nem ismerünk oly nyelvet, melynek hangsajátságai közé tartozzék a szóközépi *ng*-nek *g*, illetőleg *γ* mássalhangzóvá való egyszerűsítése, e mellett a szókezdő *j* járulék mássalhangzót is kedvelje s a melynek beszélőiről végre valami történeti érintkezést lehetne föltennünk az uralvidéki népekkel. De hátha a *juġur* csak az *un-ugur* név utórészének mása, mely tudvalevőleg magán álló *ogor*, *ugur* alakban is többször található bizauzi íróknál s melynek egykori önálló létét a vele kapcsolt különböző összetételes népnévből is következtethetjük? Ha ezt föltesszük, akkor csak a *j* szókezdő szorúl igazolásra: nézünk hát szét melyik az a történeti szerepű nyelv a Volga és Ural hegység vidékén, melyben az ily hangsajátság kimutatható. A zürjén, mint láttuk, nem az *s* az orosz sem fejlesztett volna eredeti *o*, *u* szókezdő előtt *j*-t. De hátha a volgai bolgár nyelv ilyen, melynek utódát — mint egy ízben már volt alkalmam rámutatni (Ethn. V, 23—24) — a mai csuvasban láthatjuk? Az hogy a muhammedán szerzők *Juhar*, *Jūra* alakokat irnak, már eleve sejteti, hogy e hangzás a bolgárban is dívott; de hogy itt,

¹ Van ugyan a zürjénnek melléknévi *-a* képzője, de ennek nomen possessoris értéke van, pl. *gos* „háj“: *gosa* „hájás“, *ca* „víz“: *vau* „vizes“, *bi* „tűz“: *bia* „tüzes“. A vogul *juġer* alakhoz képest egy zürjén tovább képzés csak ily értelmű lehet: „jugorbéli, jugori“, de ennek kifejezésére az *-a* képző alkalmazatlan.

illetőleg valamely hozzá igen közel álló nyelvben keletkezett is, annak valószínűségét a csuvas nyelv bizonyítja, melyben a *j* szókezdő gyakran jelentkezik az egész többi törökség magánhangzós szókezdetével szemben. Ezt igazoló példák: köztörök *at* „név“ : csuvas *jat* | török *açır*, tatár *awır*, *aar*, altaji *uur* „nehéz“ : csuvas *jıwır* | csagataj, kirgiz *aul* „falu“ : csuvas *jal* | köztörök *ak* „folyni“ : csuvas *joç* | tatár *as*, *ak as*, altaji *aças* „menyét“ : csuvas *jos* | tatár, altaji *aça* „savanyodni“ : csuvas *jüs* | szibériai tatár *adaj* „eb“ : csuvas *jidı* (v. ö. köztörök *it*, *et*, jakut *ıl*) | tatár, jakut, altaji *uja* „fészek“ : csuvas *jıwa* s az ismeretes csuvas *j-s* szókezdő hangváltozással: török *açız*, tatár *awız*, altaji *uus*, *aas*, kirgiz *awuz* „száj“ : csuvas *şıwar* | tatár *ou*, kirgiz, altaji *uu* „liszt“ : csuvas *şonoy* (magashanguak:) köztörök *iz*, *ez*, altaji *is* „nyom“ : csuvas *jır* | jakut *ınır*, tatár *ejır*, altaji *eer* „nyereg“ : csuvas *jıner* | török *igiz*, altaji *egis* „iker“ : csuvas *jıgır* (de: *ikkı* „kettő“ ; v. ö. magy. *iker*). A bolgárok sokkal korábban állottak kereskedelmi összeköttetésben az éjszaki Ural népeivel, mint az oroszok. Kuun Géza gr. az ő „Relationes Hangarorum“ művében igen szép fejezetet szentel a bolgárokkal Ibn Haukal és El-Balchı szerint hasonló nyelvű kazarok kereskedelmének, mely sok becses tanulságot foglal magában a mi tárgyunk szempontjából is. Itt tüzetesen ki van mutatva, hogy az éjszaki népek — a szibériai *Taşuş* és *Maşuş* (Gog és Magog) — becses prémei a bolgárok révén jutottak a kazarokhoz és más országokba. József kazar király levele szerint a jugorok (היגורים) is adófizetői közé tartoztak a kazar birodalomnak (l. II., 13 8—9. ll.). Bakuvi XV. századbeli perzsa író szerint, ki egész pontos s a mai Jugriának megfelelő leírását nyújtja *Jırá*-nak, ide a bolgárok eladás céljából *kardokat* is hoznak (Lehrberg: 49. l.). Mindezeket igazolják az éjszaki Ural archaeologiai leletei is, melyeknek számos tárgyán ismerik föl a szakértők a bolgár gyártmány határozott bélyegét. Igen közel Jugrához, a permi kormányzóság déli részében gyarmataik is voltak a bolgároknak, amit több *Bulgari* nevű helység igazol (Smirnov: Permjaki, 144.). Történeti nyomok is vannak a bolgárok és jugorok érintkezésére, így pl. Tatiščev az 1218-ik évnél megjegyzi, hogy abban a bolgárok a Kámán fölfelé haladva megtámadták a jugorokat (más kéziratok szerint az ustjugiakat) s hogy ezek csak nagy nehezen védhették meg magukat amazok ellen. Nyelvi bizonyosságnak vehető a bolgárok felsőkámai, illetőleg ural-

vidéki hatására a votják és zürjén nyelvben jelentékeny számban található csuvas elemek, melyeket a csuvasoknak ma ismeretes ethnográfiai elterjedésével nem igazolhatunk s alkalmasan csak a bolgárból magyarázhatunk. A vogul és osztják nyelvek nagyszámu török elemei még nincsenek rendszeresen átkutatva, de fölületes szemlélet mellett is észrevehetőek közöttük olyanok, melyek különösen a csuvasal mutatnak szorosabb egyezést. Ilyen pl. az ismeretes osztják *jax* „nép, emberek“ szó, melyből az *As-jax* „obi emberek“, azaz „osztják“ népnevezet eredt. Evvel pontosan egyezik a többi törökségből egyelőre nem igazolható csuvas *j'γ* „nép, nemzet, nemzetség“ szó (Nyelvtud. Közl. XXI., 39.) számbavéve, hogy e nyelvben a tőszótag *γ*-ja gyakran felel meg eredetibb *a*-nak. Még tanulságosabb a vogul-osztják *jir* „áldozat, áldozati állat és tárgy“ szó, melyben már a csuvas nyelv sajátos hangváltozásai is jelentkeznek. Az altaji tatárban *ijik* „az áldozatra szánt állat“ neve, a jakutban *iik* „geachtet, verehrt, heilig“, az ótörök feliratok ujgur nyelvében *idi*; „opfer“ (Radloff: 296.), a minusszinski tatároknál *izik* a jó szellemeknek szentelt lovat jelenti (l. Zolotnyiczki: Kornevoj Csuvaszkij Slovarj, 150.): ezeknek szabályos mása a csuvas *jér'γ*, mely mindenféle áldozati tárgynak (a voguloknál is felaggatva alkalmazott ezüst- és ólomkarikáknak, ágcsomónak stb.) s különösen a fetis-szellemnek is neve. Emez utóbbi csuvas alaknak felel meg a vogul-osztják *jir*, melyben a török alak végzetének hiányán nem ütközhetünk meg, ha tudjuk, hogy ilyen eset több török eredetű maayar szón is mutatkozik, aminők pl. magy. *hód* (vogul-osztják *χunt'*): török *konduz*, magy. *sirály*: török *čarлак*, magy. *pocsér* („álló viz, hol a kacsák butykáznak“ Tájsz.): tatár *balčarak* („kot, schlamm“), magyar *bögöly*: kirgiz *bünäläk*, magy. *kökircs*, *kikerics*, e mellett *kökörčün*-virág, mely utóbbinak mása a *kögärčün* „galamb“ (l. Nyelvőr XIII, 262.). Ugyancsak sajátos csuvas hangváltozásokat észlelhetünk az éjszaki vogul *suri* „karika“, *tu'ä-suri* „gyűrű“ szón, mely a köztörök *jüzük* csuvas *sörö* (magy. *gyűrű*, *szérü*) mása. Úgy látszik, hogy a rokon nyelveinkben egyébként sehol másutt meg nem található vogul-osztják *törém*, *tārém* „isten, ég“ szó sem más, mint a török *tañri* „isten, ég“ szó csuvas *türé* („isten“) másának első személyü birtokos-ragos alakja (ma: *türrem* „istenem“), aminő ragos átvétel pl. a votják *dusim* „szerető“ szóban is észlelhető (tatár-perzsa *dus* „barát“; ebből: *dusëm* „barátom“; de a votjában 2. és 3. személy-

ben is: *dušimed*, *dušimez*), melyhez hasonlóan a votják *orom* „barát“ szó *oromä* („barátom“) ragos alakjából is a vogulban az orosz emberre alkalmazott *ruma* „barát“ szó válik. A jugor-bolgár kereskedelmi viszonyoknak lehet maradványa a vogul-osztják *tin* „ár, becs“ szó, melyből a *tiniñ*, „drága, becses“, *tinüli* „elad“, *tinülayti* „kereskedik“ képzések valók s melynek szabályos másai még a votják *dun*, zürjén *dou* „ár, becs“ szók is (v. ö. vogul *lili* „lélek“: votják *lul*, zürjén *lol* stb.: I. Nyelvtud. Közl. XXV, 173.). Tudvalevő, hogy az éjszaki népeknél az evetbör az értékegység s hogy a vogulban a kopékának ma is *l'ün*, azaz „evet“ a neve; köztörök szó pedig az evetre: *tejin*, *tején*, *tejin*, melynek a kazáni tatárban szintén van „kopéka“ értelme: a vogul-osztják *tin* ez utóbbi szó összerántott változatának tetszik. Ezzel szemben viszont érdekes tény, hogy a vogul-osztják *vondör*, *vontört*, votják *vudor* „vidra“ szó a csuvasba ment által, hol *odor* Zolotnyiczki meghatározása szerint: „pézsmagér.“ — Mindezek a körülmények, azt hisszük, elég alapot szolgáltatnak annak fölvetelére, hogy az *ugur* népnévnek vogulokra és osztjákokra alkalmazott *južer*, *jugur* alakja a bolgároktól, vagy valamely bolgárféle néptörzstől származik, még pedig tekintve hogy Menandernek a Kuban folyónál lakó *ugur*-jai közel estek ama földhöz, honnan a bolgárok a hunu népvándorlás kapcsán a Közép-Volga tájékaire költöztek — úgy leheta dolgot felfognunk, hogy e név az utóbbiaknál ha kezdettől fogva nem is éppen a vogul és osztják népre alkalmazva, mégis már igen régi időben volt használatban. A bolgárok adhatták a vogulok és osztjákok tartományának és főhelyének valamely hagyományos, ez említett népeket a délebben lakott *ugur*-okkal azonosító felfogás alapján a *južer* nevezetet, melyből az orosz *jugor* nép- és *Jugra* tartomány, illetőleg helységnév támadt. A XII. század végével az oroszok kiszorítják a bolgárokat az éjszaki Ural vidékeiről s igen érthető, hogy már a XV. századbeli Bakuvi *Jüra*, azaz bolgáros kiejtésű orosz alakot ír. — Alkalmasabb magyarázat híján oroszból eredetnek, vagy legalább a *Jugra* tartománynév képzésétől befolyásoltnak képzelhetjük bár a zürjén *jögra*, *jogra*, *jugra* népnevezetet is.

Kimutatván az eddigiekben, hogy eredetük szerint, mi a különbözőség s mi a közösség a magyarok *ugor* s az uralvidéki legközelebbi rokon népek *jugor* neveiben, jelesül, hogy amaz az *un-ugor* népnévnek szláv változata, emez pedig az *un-ugor* összetétel utórészének bolgárféle alakja: rátérhetünk immár annak

nyomozására, hogy miféle nép volt az az „ugur“, vagy „ogur“, mely ma csak a magyarok, vogulok és osztjákok idegenektől alkalmazott neveiben ismerhető fel a nélkül, hogy kimutatható volna, hogy ezt a nevet valamikor az említett népek maguk is alkalmazták volna magukra, vagy hogy az saját nyelvükből fejlett volna. Állítsuk e végből mindenelőtt egymásmellé az „ugur, ogur“ népnévnek, illetőleg összetételeinek kimutatható történeti adatait, melyek a következők:

1. **Ugur.** Herodotnál (V. század Kr. e.). Hogy a történet atyjának e jelzett népre vonatkozó följegyzései, valamint maga a népnév az ugorokra illenek Tomaszek Vilmos bécsi tudós fejtegetései nyomán indulva bővebben igazoltam „Az ugorok legrégibb történeti emlékezete“ című tanulmányomban (Ethn. V., 160—180. ll.); miért is e helyen röviden csak azt emelem ki, hogy ugyanaz a hangátvetés, melylyel a szkytháktól hallott Herodot-féle **Ugur** alak az ugur-tól különbözik kedvelt hangsajátsága az összeteknek, vagyis ama nyelvnek, melyben a tudomány a Pontus éjszaki partvidékén lakott szkitha törzsek iráni részének nyelvbeli hagyományát ismeri el, s melynek hatása a finn-ugor nyelvekre amúgy is számos példával igazolható. Különösen fontos, hogy ezek között hat olyan adat is található, melyekben a szóban forgó metathesis vogul-osztják, magyar és zürjén nyelvekbeli iráni eredetű szavakon észlelhető, jeléül annak, hogy a **Ugur** nevezet tényleg ama népekre vonatkozik, melyeket a későbbi történet is e név változataival jelöl. Erre utal Herodot földrajzi meghatározása, valamint a lovas vadászatról adott értesítése is, mely utóbbinak emlékét a vogul népköltészet mai napig fenntartotta. A Herodotosz-féle adatoknak egyéb, különösen nyelvi és néprajzi körülményekkel való egybevetéséből az derül ki, hogy a középkorban szereplő Jugria éjszakabra esik az „ugur“ népek ősi hazájától, más szóval, hogy az uralvidéki rokon népek az Irtis nyugati mellékfolyóinak, az Isimnek és Tobolnak vidékeiről vándoroltak mai tájaira. E ténynek hagyománya, mint fentebb érintettük, ma is élénk tudatában van a déli osztjákoknak. Megjegyezzük már e helyt, hogy bár ily módon már a Kr. előtti V—VI. századokra nézve is kimutatható az *ugur*, *jugur*-féle népnév alkalmazása a tudományban ma is „ugur“ néven szereplő népekre, még mindig nincsen igazolva, hogy e nevet maguk e népek használták magukra; hiszen pontusi szkithák voltak azok, kiktől Herodotosznak tudomása a **Ugur**-okról.

származik s igen lehetséges, hogy e név már nálunk is más nép nevének átruházása volt, melyet esetleg földrajzilag közbeneső népek, vagy hagyomány útján régibb népek juttattak hozzájuk, úgy amint pl. újabban is a nyugati népek szláv réven kapták a magyaroknak *unger* (*un-ugur*) nevét, amely nevet bizonyára a szlávok sem magyaroktól hallották. Megerősíthet bennünket e véleményben az a körülmény, hogy míg Herodot a jyrkákat a Θυσσαγίται keleti szomszédainak ismeri, Plinius (I. sz. Kr. u.) a Maeotis körül lakó népekről irván a *Thussagetá*-kat *Tyrca*, más kéziratok szerint *Turca* nevű néppel kapcsolatban említi (l. idézetét Ethn. V., 161.), mi ha nem egyszerűen íráshiba *Jyrca* helyett, azon sejtelmet kelti, hogy a jyrka és tyrca népnevek egyértékűek, úgymint később az *unugur* és *turk* nevezetek a szlávoknál és bizanctsiaknál s hogy ebből folyólag a jyrka csak valamely turk nyelvet beszélő törzs nevének átvitele lehet magyarféle nyelvet beszélő törzsekre.

2. Οἱ γοι Strabonál (I. sz. Kr. e.), ki szerint „az egész tenger-melléki vonalon a Boryszthenesz (Dnjeper) és Isztrosz (Duna) között legelőbb a géták pusztasága fekszik; aztán a tyrigeták tartománya következik, ezután a szármát jazygeké, ezután a Βασίλων népe, kiket Οἱ γοι-nak is neveznek. Ők nagyobbrészt nomádok; kevesen földműveléssel is foglalkoznak. Gyakran laknak állítólag az Istros két oldalán is.“ (l. idézve eredetiben Ethn. V., 173). Hogy az itt említett urgok azonosak a Herodot-féle jyrkákkal, következik a név egyezőségéből, továbbá abból, hogy amazok Strabo szerint másképp Βασίλων néven is szerepelnek. Ez az utóbbi megjegyzés t. i. igen érthetővé válik abból, hogy Herodot szerint a jyrkák keleti szomszédjai jelesül a Μυσσαγίται a Σόθαι βασιλῆαι törzsei közül szakadtak ki, vagyis ama basil népből, melyről még a X. századbéli József kazar királynak is van tudomása, ki azt az avarok és hunnok után πρ (Bizal) alakkal említi, úgy hogy a görög „királyi szkytha“ nevezetet csak népetimológiának kell tartanunk (l. erre nézve: Kun: Cod. Cum. Proleg. 73., valamint Rel. Hung. 89.). Figyelemre méltó Strabo adatában, hogy itt az urgok már a tenger-melléki vonalon szerepelnek, kik a Dontőről állítólag néha az Alduna vidékére is elkalandoznak, valamint hogy közöttük némelyek már földműveléssel is foglalkoznak. Ez a leírás nem illik a magyarokra, vogulokra és osztjákokra, kiknek nyelveiben a déli műveltség fogalmai idegenek a magyarban, különösen a törökből

valók s kik a földművelést Strabó korában még aligha űzhették akárcsak kicsiny fokban is. Itt is ama sejtelemre jutunk, hogy az urgok alatt voltakép ama török nép értendő, mely a magyar műveltség szók tanúsága szerint, a ma ugynevezett „ugor“ népektől délre lakott s mely egyebek közt több földművelésre vonatkozó műszót is adott a magyarnak (pl. *eke, tarló, szériü, szórni, búza, árpa, borsó, kender, tiló* stb.).

3. Οὔροιοι Priscosz Rhetornál (V. sz.) együtt említve már a *szaragur* és *onogur* törzsekkel, melyeket régibb területeikről a kelet felől betörő *szabirok* kiűznek, minélfogva amazok követséget küldenek a kelet-római császárhoz, hogy ezek ellenében szövetségét megnyerjék (l. idézetét: Ethn. V., 80; vagy Kuun: Relat. 21.). Ez az esemény az V. század közepe tájt történt, tehát akkor az évezred óta ismert ugur-fajnak szkitha-iráni hangalakulattal *urog* (előbb: *urgoi, jyrkai*) néven nevezett s nyilván legnyugatibb részre eső törzsén kívül ugyane fajnak keleti nemzetségei is önálló részekké erősödtek és a Fekete tenger éjszaki partvidékére előretolulva szintén föllépnek az európai történet láthatarán.

4. Οὔροιοι Theophylaktosz Szimokatta történetírónál (VI. sz.) egy „mind számra, mind hadigyakorlatra nézve igen hatalmas“ néptörzs neve, mely a turkoktól, azaz keleti törököktől „feketének“ nevezett *Til* vidékén lakott s melytől az Οὔροιοι és Χουνοί, valamint a Τυρράχοι és Κοζζυρράχοι nemzetségek származnak (l. idézve: Hunfalvy: Vogul föld, 329; Magyarorsz. Ethnogr. 132; Kuun: Relat. 16. és 153.). A „Fekete Til“, azaz *Etil, Itil* folyóról nálunk az a balvélemény van elterjedve, hogy a Volga felső folyásával régebben azonosított Káma volna, melyet állítólag „feketének“ neveznének mai nap is a vidékén lakó török népek (l. Ethn. V., 81. és Magy Nemz. Tört. CCCIII). Azonban a dolog megfordítva áll: a Káma a „Fehér Volga“, így nevezik t. i. e folyót ma a csuvasok (*Šor-Adil*), valamint a nogaji tatárban is *Ak-Idil* a neve (l. Zolotnyiczki, 2; és Budagov I., 183.), mi úgy látszik alapja annak is, hogy az oroszok a Káma egyik gőzhajóval járható nagyobb mellékfolyóját *Belaja*-nak, azaz „Fehér“-nek nevezték el. A Theophylaktosz ogorjai ezek szerint mindenesetre az Alsó-, vagy legfeljebb a Közép-Volga tájaira helyezendők, kiknek faji mivoltát is sejthetjük szerzőnknek ama megjegyzéséből, hogy a belőlük kiszakadt *uar* és *khunni* nemzetségek a keleti turkok elől Európába menekülve, itt az *avarok* nevét vették föl. Az európai avarok nyelvét

ugyanis a néhány főmaradt méltóságnév (*bokolaura, tudun*.¹ *kha-gan*) után ítélve körülbelül töröknek gondolhatjuk, miből ismét az is következik, hogy az ogorok neve alatt török nyelvű népek szerepeltek.

5. Οὐγούρ Menander Protektornál, ki leírván Zemarchosz császári követnek Dizavul keleti török fejedelem udvarából 568-ban történt visszatérését, útjáról a következőket mondja: „Zemarchosz tizenkét napon át a mocsár fővényes partjain utazván, keresztül hatolt a nehezen járható vidékeken s elérte nemcsak az ὕξ (Jemba) partját, hanem eljutott a Δείξ (Jajik, Ural) s ismét más mocsarokon által az Ἀρπίδα (Volga) folyóhoz is, innen pedig az *ugur-ok*hoz (ὄ; Οὐγούρου), kik a rómaiakat arra intették, hogy a fákkal sűrűn benőtt helyeken a Κορσίον (Kuban) tájékán négyezer perzsa áll lesben, kik őket átmenetükben foglyúl fogják ejteni“ (l. idézetét: Etim. V., 173 és Kuun: Relat. I., 67.). Itt egészen világos, hogy egyes ugur-törzsek lakóhelye a VI. század közepén a Volga és Kuban között vagyis a Kaukazustól éjszakra volt, hol a Derbendnameh egy helye után ítélve, a VI—VII. században épült a Kuma partján a romjaiban ma is fönnálló *Mažar* városa (l. Grot: Moravija i Madjary, 151. és Vámb. Magy. Ered. 201.). Ez az utóbbi tény egyszermind világos bizonyossága, hogy a maiglan is *magyar* nevet viselő nép a jelzett korban az ugurok szomszédságában élt, minél-fogva éppenséggel nem csodálkozhatunk rajta, ha a történet látóhatárán föllépve híresebb szomszédjaik nevével jelölik az idegenek.

6. אַגְרִי (*Ugri*) József kazar király ismeretes levelében (X. sz.) mint a kazar nemzetségtáblázat első neve,² vagyis azon hagyománynak kifejezése, hogy a kazarral rokon, vagyis nyugati török törzsek között az *ugur* a legősibb.

A népvándorlás századaira vonatkozó történeti följegyzésekben, mint már eddig is több ízben volt alkalmunk érinteni, gyakran szerepel az *ugur*, *ogur* népnév összetételekben; ilyenek: az

¹ A Radloff közölte ótörök feliratok közt többször található mint „hivatal-nevezet”: *tutuk*; pl. *Könç' tutuk*; *Külüg tutuk*; *Küç-Kül tutuk* (Alttürk. Inschriften, 435—6.) A *Kül-Tägin* mellett mint egy török bégnek neve előfordul ez is: *Kül-Tudun* (u. o. 435.). Radloff szerint: *tudun* „eine Würde“ (u. o. 276.).

² *Togarinná*-nak, Japhet ivadékanak tíz fia: 1. אַגְרִי (*Ugri* = *Ugur*); 2. דִּירֻשׁ (= *Dursu*); 3. אַבָּרִי (*Avar*); 4. אֶחָן (*Unin* = *Hunn*); 5. בִּיסַל (*Bisal* = *Basili*); 6. תַּרְנָה (*Tarna* = *Γαρναλ*); 7. חַזָּר (*Khazar*); 8. זָגוֹר (*Zagor*); 9. בִּלְגָר (*Bulgar*); 10. סַבִּיר (*Savir*) (l. Kuun: Cod. Cumanicus. Proleg. 83.)

un-ugur, *sar-ugur*, *ut-igur* vagy *utur-gur*, *kut-igur* vagy *kutr-igur* vagy *kutur-gur*, *biit-ugor*, *kutzi-agir*, *ultzi-agir*, *ullzin-gur* vagy *ullintzur*. Hogy mi értelmű lehet ezekben az előrészt tevő jelző szó, arra nézve a török nép- és törzsnevek nyujtanak számunkra irányadó tanúságot. Ezek között többször találunk nyilván az egyesült törzsek vagy nemzetségek mennyiségére vonatkozó számnévi jelzőket, aminők pl. az ujjuroknak Abulghazinál említett *tokuz-ujgur* és *on-ujgur*, azaz „kilencz ujjgur“ és „tíz ujjgur“ törzsnevei, továbbá a Jeniszei feliratokon található *alti-oghuz* „hat oghuz“, *tokiz oghuz* „kilencz oghuz“, *üç oghuz* „három oghuz“ *üç kurikan* „három kurykan“ és „*otuz-tatar*“ „harmincz tatár“ összetételes törzsnevek (Radloff: *Alttürkische Inschriften* 355, 455, 428, 429.). Más esetekben az ilyen jelző szín kifejezése olyformán, amint a „*fehér oroszok*“ mellett vannak „*vörös oroszok*“, vagy amint a Nestor-féle krónika a magyarokat „*fehér*“, a kazarokat „*fekete ugrok*“-nak nevezi, de vele szemben Ademar francia szerzetes a magyarok földét „*Alba Ungria*“-nak, a kazarokét meg „*Nigra Ungria*“-nak (Kuun: *Relat.* I, 122.). Ugyanígy vannak „*fehér*“ és „*fekete kúnok*“ (azaz: moldvaiak), „*fehér*“ és „*fekete hunnok*“ (u. o. 156.) A tatárok a baskirokat *sari istäk* azaz „sárga osztják“-nak nevezik s van *sarig ujjgur* „sárga ujjgur“, valamint *kara kirgiz* „fekete kirgiz“ is. Másnemű jelzők mutatkoznak az „aranyhorda“, a „kis-orosz, nagy-orosz“ népnevekben, valamint a „*Magna Hungaria*“ és a Βουλγαρία ή μεγάλη-féle földrajzi nevekben, mely utóbbiaknál valószínűleg nem a területi nagyság, hanem az ethnikai megkülönböztetés szolgált alapul.

Ezeket szem előtt tartva lássunk immár a fent idézett népnevek lehető megfejtéséhez s közöttük első sorban az *un-ugur*-éhoz, mely mint a magyarok mai külföldi neve bennünket leginkább érdekel. Hogy ez összetétel, abból is kiviláglik, hogy a Kaukázus éjszaki részén, hol mint fentebb is érintettük a magyaroknak egyik ősi hazája volt, a bizanczi írók egy Ὀνογουδοῦρ nevű népet ismernek, melyet azonban Chorenei Mózes V. századbéli örmény író (kinek régi adatai a Kr. előtti század második felében élt szyr Mar-Abasz-Katina művéből valók¹ *Vgendur*-nak ír, tehát ugyanoly hangzású előrészt hagyva el, minő az *un-ugur* népnévben is van az *ugur* alaprész előtt. Hogy minő nép volt ez az *vgendur*, mely-

¹ L. erre valamint az alábbiakra vonatkozólag Edelspacher Antal értekezését „Az *ogundur* és *ogur* bolgárokról“ (Nyelvtud. Közl. XIV.).

nek bővebb *onogundur* másában az előrész teljesen s az utórész is némileg egyezik a magyarok *un-ugur* nevével, arról pontos tájékoztatást nyerünk ugyancsak az említett szerzőnél, ki azt mondja, hogy az Ararat tartomány egyik kerületébe, melyet előbb „Felső-Basean“-nak hívtak „*Und (főember) vgendur bolgár gyarmata telepedett meg.*“ Konstantinosz Porphyrogenitosz is egész határozottan megerősíti az onogundurok és bolgárok azonosságát, midőn az utóbbiakról azt írja, hogy „történt vala pedig a barbaroknak (t. i. bolgároknak) átvonulása az Istrosz folyón Konstantinosz Pogonatosz uralkodásának vége felé; *akkor lett az ő nevük ismeretessé; mert előbb őket onogunduroknak nevezték*“¹ Theophanesz (IX. sz.) is szoros kapcsolatban tudja az onogundurukat, bolgárokat és kotragokat s chronographiájában a 671-ik év alatt igen tüzetesen ír róluk, hol egyszersem kiderül, hogy ezen egy népfajt tevő törzseknek régibb hazája, a „Nagy-Bulgária“ a *Kufis*, vagyis Kuban folyó mellékén volt a Kaukasz nyugati felén, ahol őket Chorenei Mózes is megemlíti, azt mondván róluk, hogy „(I. Arsák) napjaiban a nagy Kaukáz hegységben nagy zavar támadt a bolgárok honában.“ Ámde az ó-bolgár nyelv minőségét körülbelől ismerjük. A régi királyjegyzékbe, valamint a középvolgai bolgárok sírfeliratain talált egyes szavak határozottan mutatnak a csuvas nyelvre, mint az óbolgár nyelv maradványára (l. Ethn. V., 24.). Tehát az *onogundur*, más írás szerint *Ονογουροῦδουρ* vagy *ugundur* nép is bolgár nyelvű, azaz török volt s tudván azt, hogy Zemarchosz ugyancsak a Kuban közelében, vagyis a bolgárok földén 568-ban *ugur*-okat talált, rá is jövünk hamarosan, hogy az *ugundur*, *ogundur* csak az *ugur* szónak többes képzése az ily értékű köztörök *-lar*, *-lär* végzettel, mely a jakutban a töszótaghoz illeszkedve *-lor*, *-lör* alakú is s *l*-jét a keleti törökségben *u*, *ü*, vagy *r* végmássalhangzó után *d*-vé változtatja (pl. az altajiban *jaan* „nagy“: plur. *jaan-dar*, *añ* „vadállat“: *añdar*, jakut *är* „férfi“: *ärdär*, *doγor* „társ“: *doγot-tor*; tehát ugyanígy az óbolgárban is: *oγor-dor*, illetőleg érthető diszszimilációval: *oγon-dor* s ebből az idegenek ajkán: *ogundur*):

Ha azonban az *ogundur* népnév nem más mint az *ugur*, *ogur* többes alakja, egész természetesen következik, hogy az *onogundur* és *onogur*, illetőleg *unugur* nevek is azonosok, valamint az is,

¹) „Ἐγένετο δὲ ἡ τῶν βαρβάρων παράσις ἐπὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν εἰς τὰ τελευτῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοκλάτου, ὅτε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν φανερὸν ἐγένετο. Πρώτιστα γὰρ Ὀνογουροῦδους αὐτοῦς ἐκαλοῦν“ (Themata II., 46)

hogy ép úgy mint az *ogundur* és *onogundur*, az *ugur* és *un-ugur* nevezetek is legalább eredetileg török, különösen bolgár fajú és nyelvű népre vonatkoztak. És tényleg erre némely egyéb körülmény is utal. Chorenei könyve azt írja a bolgárokról, hogy I. Aršak napjaiban (II. sz. Kr. e.) a „bolgárok közül sokan (honuktól) elvágatának, honunkba jövének és sok időn által lakának *Koγ* alatt egy termékeny és kenyere bő helyen“. A *Koγ* örmény tartomány a görög-latin *Colchis*-nak felel meg, erről pedig Agathias VI. századbéli történetíró azt mondja, hogy ott egy *Ὀνογόρις* nevű erőd volt, mely nevét nyilván a régibb időkben amaz *onoguroknak* nevezett hunnoktól nyerte (*Ὀννων τῶν Ὀνογορίων ἐπιλεγομένων*), kik a *kolchokra* rontván, ott legyőzettek“ (I. idézve: Ethn. V., 81; Kuun: Relat. I., 262 és II., 85.). Egy IX. századbéli latin földrajzi munka is említi *Onogoria* tartományt az azovi tenger mocsarainak vidékén (u. o.), tehát a bolgárok régi területén. Az sem lehet véletlen találkozás, hogy az *unugur* nevet később az a nép viseli, melynek nyelvében a török elemek az *öbolgár* nyelv különös hangsajátságait mutatják. Nem szól az unugurok és bolgárok eredeti azonossága ellen az sem, hogy a VI. századbéli írók, jelesül Theophylaktosz és Jordanesz külön ismerik már a hunugurokat és bolgárokat; mert ez csak azt jelenti, hogy mint a népvándorlás minden nevezetesebb népére nézve megállapítható, az eredetileg közösségben élő törzsek egyike fölkerekedvén a másika visszamaradt a régi hazában, amelybe esetleg a kivándorlottak egy része is visszatért. Hogy az ily módon ketté szakadt nép egyik része megtartja az általános népnevezetet, másika ellenben az ő külön törzsi nevén válik ismertessé, egészen természetes. Teljesen egyező esetnek őrizte meg emlékét a magyarokra nézve Konstantinosz, ki a tényt a besenyő háborúhoz fűzve elmondja, hogy a magyarok (illetőleg az ő nevezése szerint: turkok) egy része kelet felé költözött s ott „máig is a régi *Σαβραταίσις* néven neveződik“. Ugyanígy szerepelnek külön *avar* néven a Theophylaktosz szerint *ogor* népből kiszakadt *uar*-ok és *chunni*-k; mely esetnél, mint alább látni fogjuk, történetírónk a névváltozás okát „tudós népetimológiával“ magyarázta meg. A bolgárokat a hunn népvándorlás áramlatai sodorták ki kaukázusvidéki hazájukból; részt vesznek ők a hunnok harczaiban, kikkel a bizanczi írók jóformán azonosítják; már az V. század végén megküzdének az Aldunánál a gótokkal (I. Hunfalvy: Magyarország.

Ethnogr. 125.), később pedig a Feketetenger éjszaki partvidékén birodalmat is alapítanak, mely *Kuvrat* alatt (634 tájt) az avarok hódoltságából is fölszabadúl. De az *un-ugur* törzs — mely úgy látszik — időszámításunk első századaiban keletebbre, a perzsa határszél felé lakott, megmaradt egyelőre az ősi földön, illetőleg annak közelében terjeszkedett. Így látjuk a dolgot Jordanesz nyomán, ki Szkitia rajzát nyujtván, szól előbb az *aest*-ekről, azaz litvánokról, kiktől délre lakik az *akatzir*-ok „nagyon vitéz népe“. „Az akatzirokon túl a Feketetenger fölött a bulgároknak van szállása“; azokon túl a *hunmok* két törzse az *ultiagir* és *savir* következik a Cherezenezosz mellett. Csak mindezek után vannak felemlítve a *hunugur*-ok, kik „onnan ismeretesek, mivelhogy tőlük jő a becses bőrök kereskedése“ (l. idézve Hunfalvy: *Vogul föld és nép.* 327. és Magyarország. Ethnogr. 119.), kik tehát még a VI. században nem annyira a harcznak, mint a békés foglalkozásoknak, a valószínű földművelés és baromtenyésztés mellett vadászatnak, vagy talán még inkább a vadbőrökkel való kereskedésnek élhettek.¹

Igy állván a dolgok immár komolyabban kell vennünk amaz ötletkép sokszor és régóta hangoztatott, de rendszeresen sehol sem bizonyított nézetet, hogy az *ugor*, *ogor*, *ugur* név eredetileg török népekre vonatkozott annál is inkább, minthogy annak fönt elősorolt összetételes alakjai is, ha nem is matematikai bizonyossággal, — mert ilyesmit ősi idők óta letűnt népek neveinél nem is várhatunk; — de legalább nagy valószínűséggel, szintén a törökből fejthetők meg. A Priszkosznál előforduló Σαρζαροϋ előrésze lehet bár a török *sari* „sárga“, vagy tekintve a kazar Σαρζελ „fehér ház“ (ζαρζον οπιτιον, orosz *Bjela-uježa*: v. ö. csuvas *šüré* „fehér“ és *kil* „ház“) városnévnek pontosan egyező előrészt akár a csuvas *šüré*, mely egyéb analógiák számbavételével régibb *šava* hangzásra utal. — Az azovi tenger mellékén ismert Prokopiosz-féle Ουτοργουϋ hunn néptörzs nevében, melyet mások Ουτιγοϋϋ-nak

¹ Figyelemre méltó Jordanesz tudósításában, hogy szerinte a *savirok* emerről, azaz a hunuguroktól nyugatra laknak, holott Priszkosz Rhetor tudósításából — mely szerint t. i. az V. század közepe tájt a *savirok* menekülvén a keletfelől előtörő avaroktól az onogurokat kiűzik régi földükről — az következnék, hogy az onogurok lakjanak nyugatabbra. Az ellentét avval a fölvétellel egyenlíthető ki, hogy a *savirok* betörése idején az onogurok északabbra menekültek, a *savirok* pedig nem sokára odahagyván az onogurok elfoglalt földjét tovább hatoltak a Feketetenger partvidékén, úgy hogy már Jordanesz idején a VI. században maguk estek nyugatabbra egykori nyugati szomszédaiknál. A hunugurok éjszakai tartózkodására vall a becses bőrökkel való kereskedés is.

irnak, Nagy Géza tekintettel a Kül-Tágin sírfeliratában előforduló *otuz-tatar* „harmincz tatár“ népnévre a csuvas *vottor, vodor* „harmincz“ szót gondolja (Magy. Nemz. Tört. CCCXLVIII.). — Az e népnévvel rendszeren kapcsolatban említett *Κουτοόγγουρ*, vagy *Κουτίγγουρ* hunn népneveket, szem előtt tartva, hogy *Κουτίγγουρ* és Theophylaktosznál *Κουτίγγουρ*, Jordanesnél szintén *Cutziagir* változatai találkoznak, talán a török *köçer* „nomád, vándorló“ szóval fejthetnők meg, minél számba jön hogy több török nyelvjárás a *ç*-t *t*-nek ejti, hogy a csuvasban az *ö* gyakran változik *o*-vá (pl. török *öküz* „ökör“ ott: *vogor*), végül, hogy Thietmárnál a *pečeneg, bessenyö* szó is így van írva: *Pedenei, Petinei* (Kuun: Relat. II., 83.). — Az *Ουλτινζουρ*, *Ultzingur, Ultzintzur* hunn törzsnév előrésze az „arany-hordá“-ra gondolva a török *altin* „arany“ csuvasféle változásának tetszik (a mai csuvasban: *ilttén* „arany“); v. ö. török *alma* „alma“: csuvas *ülma*, tör. *alp* „hős“: csuvas *ülp*, török *arpa*, „árpa“: csuvas *úrpa*. A *-çür* végzet, mely mellett különben *-gur* is előfordul az *ugur*-nak ismeretes *jugur* s ebből török hangsajátság-gal fejlett *đugur, žugur, čugur*-féle változatát sejteti. — Az *ultziagir* hunn néptörzs neve a keleti török *ölce* „hadi fogoly, hadi zsákmány“ szóhoz mutat jelző részében hasonlóságot; de vehető bár az előbb említett *jugur, čugur* és a török *altı*, csuvas *iltte* „hat“ szó összetételének is, mely utóbbi esetben a Jeniszei-felíratok egyikén található *altı oçuz* „hat oghuz“ törzsnévnek volna mása (l. Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei; 355.) — Tekintve a *kutigur* és *kuçagir* írásokat a *Bittugor* hunn törzs nevének előrésze talán a török *beş, biş* „öt“ szó, amint a karagaszban rendszeren *d* felel meg a szóközépre jutó *š*-nek például *beđiške* „ötödik“, *bédik* „böleső“ (= török *beşik*). Kuun G. gróf itt tekintettel a *Bardor* népnévre a karagasz *bert* „rasch, tapfer, kühn“ szóra gondol (Relat. 17.). Mindezek természetesen csak sejtelmek és lehetőségek; de együttvéve mégis mutatnak annyit, hogy egyezőleg a történeti vallomásokból folyó felfogással az *ugur*-ral összetett népnevek a törökségből megfejthetők.

Azonban, azt hiszem, teljesen eloszlátja az esetleg még fönnmaradható kétséget az *ogur, ugur* s vele összetett népnevek török eredetére nézve az a tény, hogy vele félreérthetetlen szabályossággal egyező más népnév is találkozik, melyet a történet világosabb koraiban határozottan török népekre alkalmaznak s ez az *Oguz, Oçuz*. Így, illetőleg összerántással *ghuz, Oçz* néven nevezik

az arab és bizancki történetírók a turkománokat, szeldsukokat és kúnokat, a népvándorlás utolsó rajait, melyek az eddiglen említett *ugur* népekhez képest keletibb tájról jöttek elő. *Oghuz*-khán neve nagy szerepű a török genealogiában, jelölül annak, hogy benne, illetőleg a nevét viselő törzsben a törökség egyik legősibb képviselőjét ismeri. Tudjuk egyébként az *Oghuz* névnek eredetét is. Mint Vámbéry írja (Török faj 13.) „az *Oxus* régi medrét még ma is *Ouz*-nak nevezik“. Ha ehhez hozzávesszük, hogy e folyónak régi görög neve Ὠζος, mely a zend *Vaxšu*, szanszkrit *Vakšu*-ban is fölismerszik, nem lehet benne kétség, hogy az *oghuz* népnév az *Oghuz* folyónévtől¹ származik, úgy amint fentebb a votják *Ud-murt*, zürjén *Komi-mort*, vagy osztják *As-jax* népnevekben láttuk. Hogy pedig ez az *oghuz* népnév tényleg összefügg az *ogur*, *ugur* népnévvel, azt a szoros hangtani egyezésen kívül is kétségtelenné teszi Budagov szótárának (I. 142.) következő adata: *ogur çali* „egyik oldalága a *turkoman jomutoknak* (pobočnaja otrasky turkmen-jomutov)“. Egy másik turkoman törzsnek *csaudur* neve Sejkh Szulejmán szótára szerint egyszersmind „*Ogur* khán fiának neve“ (Vámbéry: Török faj, 6.). Bár az ethnologia czéljára eddigelé értéke szerint kiaknázva nem volt, régen feltűnt már az *oguz* és *ogur* népnevek egyezése. Említi már Kasembeg 1841-ben, ki egybekapcsolván az *oguz*, *ogur* népneveket az *ujgur*-ral mindnyájukat rokonoknak állítja. Utána Vámbéry ismétli e nézetet „Uigurische Sprachmonumente“ művének előszavában (2. l.); de elhagyva későbbi munkáiban az *oghuz* tagot, mint fentebb láttuk, az *ogur* népnevet az *ujgur*-ból szokta származtatni. Ez eljárásában követi őt Kun Géza gróf is, nagy súlyt helyezvén a magyaroknak és ujuguroknak együttes tartózkodására az Altaj hegység lejtőin (Relat. 3, 21, 24), melynek jellemző nyelvi nyomai is volnának (25). De ugyancsak ő a Codex Cumanicus bevezetésében világosan látja, hogy a „nomen *Ugor* cum nomine Turcarum eponymo *Oghuz* idem esse videtur“, amivel kapcsolatban a fentemlített *ogurçali*

¹ Thury József szerint (Turul IV, 126.) az *oguz* népnév olyan volna, mint az *oszman*, *nogai*, *tatár*, melyek tudvalevőleg személynevekből eredtek. De míg *Oszman*, *Nogaj*, *Tatar* jól ismert történeti személyek voltak *Oghuz* khánnak, mint az összes törökség ősnének alakja *mondái*, éppen olyan mint pl. *Hunor* és *Magor*. Megjegyzendő, hogy az ótörök feliratok folyónevei közt van egy *Jasül-ügüz* nevű is, melyet Radloff „kék folyó“-nak fordít, (Alttürk. Inschriften: 430). *Oguz*, *ügüz* tehát eredeti jelentése szerint: „folyó“, ép úgy mint az *etil*, *idil* („folyó“, *idilçik* „folyóeska“: Budagov I. 183), mely tudvalevőleg egyszersmind a *Falgának* török neve.

adaton kívül analogiakép azt is felhozza, hogy ugyanily *z-r* hangváltozással térnek el egymástól a Pliniustól fölhozott *Temerinda* név és Neptunnak szkitha *Thamisadas* neve (l. 63. l.). Még tüzetesebben emeli ki e nézetét „*Relationes Hungarorum*“ műve II. kötetének szómuratójában, hol a *Jugra* czikkben az *Ugor*-t az *Oguz* név *hunn* változatának mondja s egybeveti bizonyásképp a Priszkosz-féle *Kézzz* női-nevet a török *kiz* „leány“ szóval, továbbá Ibn-Fozlán *blatavár* irását a szláv *vladavaz* alakkal (202. l.). Végül ugyanilyenek vallja e nevek viszonyát a Magyar Nemzet Történetében (CCCII. l.) Nagy Géza, ki megtalálja az *ugor* név eredetének különös területét is a törökséghez tartozó hunn-bolgárbán. Valóságos Kolumbus-tojásakép kínálkozik tehát mind az elmondottak alapján a megfejtés, hogy az *ogur*, *ugur* népnév nem más mint a *türkmen*, *türk* szóval egyértékű keleti török *oꝛuz* népnévnek nyugati török ejtése.

De ez a *z-r* hangváltozás, mely a keleti és nyugati török nép- és nyelvágak között itt sibóletképp jelentkezik, nagyon ismeretes máshonnan is a magyar nyelvtudományban. Tudvalevőleg ez a magyar nyelv török elemeinek sajátos hangtulajdonsága, melyet egyéb ugyanily sajátos vonásokkal egyetemben az egész törökség területén csupán a *csuvasban* találunk meg, abban a nyelvben, melyet mint ismételve volt alkalmunk ráutalni (l. Ethn. V., 21—24.) az ó-bolgár nyelv utódjának kell tekintetünk. Most világosodik fel előttünk, miért viselik a magyarok a külföld nyelveiben az *un-ugur*, *on-ugur* nevet, vagyis ama kaukázusvidéki *onogur* népét, melyet föntebbi fejtegetéseinkben a bolgárság egyik ágának ismertünk fel. Ez az *on-ugur*, vagy mint egyszerűbb alakkal Menandernél nevezve van, *ugur* nép volt az, melytől a magyar nyelvnek eddig-lé fokozatosan pontosabb „ó-török“, „ó-csuvas“, „ó-bolgár“ jelzőkkel nevezett török elemei származnak s melynek műveltségi hatása, illetőleg történeti kapcsolata a merőben különböző nemű nyelven beszélő magyar néppel magyarázza meg azt is, hogy ezek a IX. századbéli bizanczi íróknál *türk* néven jelennek meg, melyen különben eddigelé csak a keleti törököket, az onogurok törzsrokonait értették. A szlávok *ongrü* (*ugri*) nevezete csak pontosabb jelölés a bizancziak általánosabb *türk* nevezete ellenében, teljesen úgy mint ha *bajor*-t mondunk *német* helyett. A magyar nyelvnek igazi „*ugor*“ elemei tehát — amint most látjuk — voltaképpen az ő török elemei s az egyetlen

nyelv, melyet az „ugor“ jelző régi történeti jogon megillet ma a *csuvas* nyelv.

Az *ugor* népnév eredetének s ősi értelmének illetén megfejtése, mintha egész sereg rejtelemnek adná meg kulcsát. Kiváló fontosságot nyer általa ethnologiai kérdéseinkben különösen a *csuvas* nyelv, mely maga is valóságos rejtelem, mely török nyelvjárás létére egész alakulatában nagyon elüt a többi törökségtől: teli van — mint Budenz nevezte — „látszólagos képtelenségekkel“, egymást keresztező, részben ellentétesnek mutatkozó hangfejeleményekkel, melyeknek azonban mindegyike a maga irányában több hasonló esettel szabályosnak igazolható. Ez az állapot legalkalmasabban avval a fölvétellel magyarázható, hogy a *csuvasban* több egymáshoz közel álló — hogy immár a maga nevéen mondjuk — „ugor“ dialektus keveredett együvé, mit történetileg is igazolhatnak ama tények, hogy körülbelöl a *csuvasok*nak mai területén, mely a Közép-Volga két oldalán délebbre terjed Szamara városánál, a khattak Theophylaktosznak amaz *ogorjai*, kiktől az uarok és Chunni-k elszakadva a délebben lakó *ugor-török* törzsekre rohantak, továbbá hogy ide jöttek a VII. század második felében a Kotrag vezérlete alatt állott bolgárok, amaz *onogurok* rokonai is, kiktől a magyar nyelv török elemei származnak. Kétségtelenné teszi a nyelvjárás-keveredést a szókincs vizsgálata. Ime a köztörök *teñiz*, *deñiz* „tenger“ szóinak szabályos *csuvas* változata *teñer* volna, mely hogy az *onogurban* meg volt, bizonyítja a magyar *tenger* szó: mindazáltal a mai *csuvas* alak: *tíñés*, mely a tatár *döñez*-hez szit. A tatár *olak* „válu“ és magy. *válu* egybevetése után azt várhatnók hogy mint egyéb hasonló esetben a *csuvasban* eltűnt volna a végmássalhangzó: mégis a tényleg létező alak: *velak*. Ha a köztörök *ejü* „jó“ szó a *csuvasban* *iré*, azt várhatnók, hogy a *böjük*, *bujuk*, tatár *béjek*, altaji *pijik* „nagy“ szó szintén hasonló hangalakulatot mutasson: de a *csuvas* alak valóságban *pi zék*, ugymint a kondomi tatárban: *pöziük*. A *csuvas* szókincsben jó számmal található olyan mongol elemek, melyek a mai nyugati törökségben ismeretlenek, köztük pl. a *kivien* (= mongol *külüsün* „miete, zahlung, mietgeld“) kölcsön alakkal, vagy a *šölávés* „hiúz“ (= mongol *šilegüsün*) *hiuz* alakkal megvan a magyarban is (v. ö. tatár *siläüsün*, mely azonban látnivalólag újabb mongol átvétel). Ez hunn érintkezésre vall, melyet még legnagyobb valószínűséggel mongolféle népnek lehet tartanunk. Mikép mutatkozik a nyelvjárás-keveredés a hang-

sajátságokban, arra például szolgálhatnak, a csuvas és köztörök *j* szókezdőnek viszonylásai. Tudvalevő, hogy a török *j* szókezdő sok nyelvjárásban szokott elváltozni: a kazáni tatárban *z*, a kirgizben *ǰ*, a baskirban *ǰ*, *ǰ*, a teleutban *ʃ*, a kondomiban *ǰ*, a karagasznak ágaiban *ʃ*, vagy *ǰ*, sőt *u*, a jakutban pedig *s* hangalakot ölt. Mindenütt a hangváltozás egységes, minden adatra kiterjedő. Nem így a csuvasban: itt vannak: 1. mint fentebb (361. l.) tárgyaltuk szókezdő *j*-k, melyek voltaképpen járulékmássalhangzók; — 2. eredeti *j*-k, pl. *júza* „épiteni“: tatár *žaza-*, altaji *jaza-*, *taza-* | *júldaš* „útitárs“: oszm. *joldaš*, tatár *žuldaš*, mely összetett szó mellett (ezekből *jol* „út“ és *daš* „társ“) meg van azonban csuvas hangfejlődéssel: *šul* „út“ | *jaš*, *ǰaš* „ifjú“: altaji *jaš*, tatár *žas* | *julʃaw* „rest“: altaji *jalku*, tatár *žalkau*; — 3. köztörök *k*-ből származott *j* szókezdők: *jur* „hó“: köztörök *kar* | *jun* „vér“: közt. *kan* | *jul-* „maradni“: közt. *kal-* | *jin* „hüvely“: köztörök *kin* s elváltozva *š*-vé ezekben: *šunát* „szárny“: közt. *kanat* | *šorá* „sűrű“: közt. *koju*, tatár *kujč*. Általánosan pedig, mint ismeretes, a török *j* szókezdő el szokott változni *š*-vé (l. pl. Ethn. V., 23); de néha *č*-vé is, pl. *čérá* „szív“: köztör. *jürek* | *čomor* „kerek“: köztörök *jumru*, *jumur*. Az ily jelenségek, a mily érdekesek a nyelvészre nézve s ingerlik a kutatás vágyát, oly tanulságosak az ethnologusra nézve is, ki a nyelvalakulás természetes egyneműségét tarkító vonásokból esetleg azok ethnikai alapjaira nézve nyerhet okulást.

Ily szempontból figyelve meg a csuvas nyelvnek hangváltoztató hajlandóságait, azok nézetem szerint némely tekintetbe jöhető tanulságot tartalmaznak fejtegetésünk tárgyára nézve is. A csuvasban a török *oɣul*, altaji *uul* „fiú“ így hangzik: *i'wél*, *úwél*, az *aɣır* „nehéz“: *ji'wér*, *júwér*, az *aɣač*, *ǰgač* „fa“: *ji'wés*, az *aɣız* „száj“: *šéwar*, *šúwar*, a *baɣır* „máj“: *pagar* és *péwär*, a *toɣan* „rokon“: *téwán*, a *toɣar* „kifogni (lovat)“: *téwár*, a *tigiz*, *téǰez*, „szük“: *téwér*, *túwér*. Ha már most azt kérdeznők, hogy az *oɣuz*, *oɣur* népnév minő alakot ölthetett volna a csuvasban, erre a fön-
tebbi analogiák szerint nem lehetne más a felelet, mint: *iwér*, *úwér*, mely utóbbinak kezdő hangzója mindenestre a régibb hangzást tükrözné. Ha ezt az *úwér* alakot bizanci író tollára veszi, abból nem jöhetne ki más, mint *Ούζα*. Ezt a nevet pedig pontosan megkapjuk Theophylaktosznál, ki tudja róluk s a Chunnikról, hogy a népes és vitéz *oɣor* nemzetből szakadtak ki, mely a turkoktól feketének nevezett *Til*, azaz a Volga vidékén lakott s egyszersmind valami

turusa történetet beszél el róluk. Ez utóbbi szerint: az altaji turk khagán hódításai alkalmával „ezektől az uaroktól és chunniktól Justinianus császár idejében elszakadt egy kis rész s Európába jöven magukat *avarok*-nak s fejedelmüket *khagan*-nak nevezték el *Ázsia*keletről. Mialkalmával történt ez, elmondom“ — így írja a szerző — „a valószínűség szerint. A barszettek, unugurok, szavirok és más hunn népek, midőn látták, hogy az uarok és chunnik egy része az ő földjükre tódult, nagyon megijedének, azt gondolván, hogy avarok érkeznek. Azért biztosságuk kieszközlése végett nagy ajándékokkal tisztelék meg a szökevényeket. Az uarok és chunnik észrévevén, hogy szökésük sikerül, a tisztelkedők csalódását hasznukra fordíták s magukat *avaroknak* nevezék el; mert a szkitha népek közt legjelesebb az avar nép. Az *álavarok* (ἄλαροι) pedig, mert így kellene őket tulajdonképpen nevezni, mai napig külön nemzetségekre oszlanak a régi nevek szerint, kik uarok, kik chunnok lévén“ (I. Hunfalvy: *Vogul Föld és nép* 329.). Ugyane hamisságra szerzünk másutt is utal. Midőn t. i. azt említi, hogy az altaji turk khagán legyőzte és szolgaságba ejtette az Ázsiában előnyomuló avar népet, így folytatja: „De ne vélje valaki, hogy rosszul beszélem el azon időnek történeteit tudván, hogy Európában, Pannoniában laknak avarok, akik Mauricius előtt költöztek volt oda. Mert az *Iszter* mellékein lakó barbarok hazugságból viselik az avar nevet, a mint ki fog tet-szeni“ (u. o. 328.). Ime itt is egy érdekes esete, hogy mint készülnek puszta névmagyarázatokból tudós népetimológiák révén történetek. Azok a vitéz ogorok, kik legyőzték a barszetteket, unugurukat és savirokat, aztán Pannoniába jöven itt birodalmat alapítottak szorúlhattak-e arra, hogy az Ázsiában szolgaságba ejtett bármily vitéz avar népnek nevet vegyék fel *hamisságból*? Valószínű-e az, hogy egy egész hatalmas nép eldobva saját becsületes nevét egy távoli félelmetes nép nevét vegye magára s ezt aztán állandóan viselje? Theophylaktosz egész elbeszélése nem egyéb mesénél, mely abból támadt, hogy a pannoniai ὄγοι-ok, azaz — mint fentebb kimutattuk — pontosabb kiejtéssel *úvēr*-ok (talán régebben még *onēr*-ok) nevét, mely nem más, mint az *ogor*, *ugor* változata, a hozzá igen hasonlatos ázsiai ἄγοι-okéval azonosította. A fent előadottak után immár világosabban tudhatjuk azt is, hogy mi-féle népfaj volt a pannoniai avar: *ugor-féle* török nép volt, mely nyelvére nézve közel állhatott az on-ugurhoz, vagyis a magyar nyelv török elemeiben képviselt törökséghez.

Egy másik népnév, melyet a csuvas nyelv hangsajátságai az ugor népnévből megmagyaráznak: a *savir*. Prokopiosz (VI. sz.) azt mondja e népről, hogy „ὁ Σάβειρος ἔθνος μὲν ἔστιν Οὐγγικόν, ὠκρινται δὲ ἕξει τῆς Κασσιόπης ὄρησιν“ (Kuun: Relat. I. 257.). Ez következik Priszkosz tudósításából is, ki — mint fentebb (367. l.) láttuk — az onoguroktól keletre ismeri a savirokat. Ugyancsak ily tájékra utal a magyarok állítólagos Σαβυροίσσοι néve Persis határszélén (l. Ethn. V., 14.). Derbenttől délre van ma is a *Šabiran* kerület (Kuun: Relat. I. 88.). A név tényleges kiejtésére nézve tanulságosak Jordanes *savir*, a kazar király 𐰽𐰺𐰸, más kézirat szerint 𐰽𐰺, Ptolomaeusnak (II. sz.) Σάβαροι írása, továbbá a tatároknak és osztjákoknak hagyományaiban élő *sivir* népnév (u. o. 257. és Ethn. V., 13.), melyeknek a bizancziak szokásos Σάβειροι, Σάβειροι, Σάβηρ írása sem mond ellen. Ha tudjuk azt, hogy az *ogur* népnévnek dialektice váltakozó *jogur*, *jugur* mellékalakja is volt (l. fönt 364. l.) s hogy a ma fennmaradt egyetlen ugor nyelvnek, a csuvasnak hangsajátsága a szókezdő *j-s* s szintegy — mint az előbbi pontban igazoltuk — a szóközépi *g-γ-w* hangváltozás, egész természetesnek fogjuk találni az *ogur* és *savir* népnevek azonosítását; mert *oguz* ép úgy viszonylik a *savir*, *suar*-hoz, mint köztörök *u;iz* „száj“ a csuvas *šivar*-hoz.¹ Ha Menander Ἀβερ írása, melylyel a savirokat jelzi (Kuun: Relat. I. 257.) tényleg nyelvtapasztalaton épül, itt megtaláltuk volna a *savir* népnévnek nyilván dialektice váltakozó eredetibb *j* (*š*) kezdőhang nélkül való alakját is, mely tehát a *savir*-hoz úgy viszonylik, mint *ugur* a *jugur*-hoz. Egy más dialektikus, vagy talán csak idegenektől ejtett változatot láthatunk a *Sabir*-ban, melyet a *Šabiran* és *Sibir* tartománynevek (az utóbbi tatár kiejtésben: *Sibir* és *Sivir*), a vogul hagyomány *šapër*, *šopër* népneve (Ethn. V., 11.) és Stephanus Byzantinus (V. sz.) következő adata őrizett meg: Σάπειρος ἔθνος ἐν τῇ μεσογειῶν τῆς Ποντικῆς οἱ νῦν διὰ τοῦ β' λεγόμενοι Σάβειροι (l. Kuun: Relat. 88.). Egészen hasonló módon lett az *avar*-ból az oroszban (Nestornál) *obrin*, a tótban és csehben „óriás“ jelentéssel *obor*, *obriu*, mely mellett azonban az ószlovén alak: *avarin* (Miklosich: Etym. Wb. 219.). Hogy ilyes *v-b* (*p*) szóközépi hangváltozás az

¹ Megjegyzendő, hogy az *š*, mely mint föntebb láttuk, eredetibb *u*, *a*-nak is gyakran megfelelője a csuvasban, igen közel áll akusztikai bonyomlásában az *a*-hoz; minélfogva az újabb csuvas nyomtatványok orthographiájá *a*-val is jelzi s fölébe a rövidség jelét (˘) alkalmazza.

ugor-törökben is megtörténhetett, arra bizonyosság a magyar *koporsó* szó, melynek másai a jakut *kuoríax* „sarg”, mongol *khaquráakh* „sarg; kisten, kästchen”, melyben tehát eredeti *γ*-ből származott *v* erősödött *p*-vé.

Az *ugor* népvét sejtethjük a *bulgar*, *bolgar* szó utórészében is. Nálunk az a nézet van elterjedve, hogy e népnév a *Volga* folyónevet foglalja magában; így állítja legutóbb Marczali is, ki szerint a bolgároknak „nevük is a *volgai* hunból (*Hunni Volgares*) származik” a nélkül azonban, hogy a végzetről is számot adna (Magy. Nemz. Tört. 20.). Ez a nézet Nikephorosz Gregorasz XIV. századbéli írótól ered, ki egy helyt a következőleg ír: „Most pedig én megvilágosítom, hogy honnan vette a nevét *Bulgária*. Van egy vidék túlfelől és éjszakabbra az Iszternél s egy nem jelentéktelen folyó folyik rajta keresztül, melyet az ott lakók *Boðlyz*-nak neveznek; tőle kapták maguk is a *Boðlyz* nevet; de kezdetben ők szkithák voltak” (Bysantina historia, bonni kiad. 26.). Látni való, hogy ez ismét csak tudós népetimológia, mely a *Volga* folyónévnek és a *bolgár* népnévnek *v*-t és *b*-t egyformán jelző görög írásán alapúl. Ezzel szemben azonban tudvalevő, hogy a törökben a *Volga* éve *Etil*, *Idil*; ha tehát a bolgárok magukat valóban ama folyó után nevezték volna, akkor nevük nem lehetne *bulgar*; hanem az *Etil* képzése. — Hogy eszöösszetétel, annak számba jöhető bizonyossága maradt meg abban, hogy a *Volga* vidékén magashangú változatai ismeretesek: a votjakok a tatárokat *bigernek* nevezik, Plano Carpiui *Biler* alakkal szól a bolgárokról s a *Bolgar* városnévnek is található a kútfőkben *Bular* mellett *Bülär* írása, mely tények együttvéve a *bulgar*, *bular* szónak *büljär*, *bülär* ejtésbeli változataira utalnak. Szakasztott ily módon ismeretes mint törzsnév a *magyar* mellett a *megyer*, mely párhuzamos hangalakulatnak az okát is tudjuk abban, hogy a szó eredeti hangzása az összetételes *magy-er* volt s a hangzó illeszkedés ebben az egyik törzsnél előremenőleg a másiknál hátramenőleg történt. Hogy hasonló kétneműség a hangzókbán lehetett oka a *bulgar* népnév ismeretes kétféle alakjának; azt a Kézainál fenmaradt *Belar* mondai név is igazolja, melyet joggal lehet a *Bulgar* szóval azonosítani (l. Kun. Relat 98.). Ha föltesszük, hogy e név utórészének alakja eredetileg, mint Theophylaktosz írja, *ogor*, az előrész pedig valamely *bül*, *bül*-féle alak, igen jól érthetjük, hogy miért vált az egységessé forrott szóban a régibb *o* nyiltabbá. Ezt követeli t. i. a török nyelvek hangsorakozási törvénye, mely a kezdő

szótag *u*-ja után nem tűr meg *o*-t, hanem csak *u*-t, *i*-t, vagy *a*-t. Hogy mi lehetett a kifejthető magashangú előrész, arra nézve természetesen, mint az eddigi ilyenmü magyarázatokban, legfeljebb csak sejtéseket kockáztathatunk. Ha számnevet akarunk, alkalmasnak kínálkozik rá a török *beş* „öt“ szó csuvas *pilek* megfelelőjének képzőtlen előrésze, amely esetben a *bulgar* név etimonja „öt ugor“ volna. De ép úgy gondolhatunk a török *böyük* „nagy“ szónak is csuvaszerü elváltozására, melynek módján a végmássalhangzó elesik, a szóközépi *j* helyett pedig (tekintettel a kondomi *pöyük* alakra) *r* lép fel, s ez a szóvégi *r* miatt természetes disszimiláció útján *l*-vé válhatik (v. ö. magy. *polgár*: német. *burger*). Ily esetben a *bolgar* alapjelentése „nagy ugor“ lehetne. Az utóbbi nézeten van Zolotnyiczki, ki erre nézve egy csuvas *Morgar* helységnévre is hivatkozik, mely szerinte *Bolgar*-nak volna változata (l. a kazáni archaeologiai és néprajzi társaság Izvestijjái-nak III. kötetében, 36.). V. ö. még ehhez: „imperator *Burgaviae*“ egy árpádkori oklevélben és *Burján* mint a bolgárok neve Tabarinál (Kuun. Relat. II. 195.).

Az *oγuz*, *oγur* alapszóval kifejthetőnek látszik még néhány más török népnév is. Így a kirgizek szomszédságában arab íróktól emlegetett *Tagaz-gaz*, mely nyilván nem egyéb mint *tokuz oγuz* „kilencz oguz“, mely népnév az ótörök feliratokon is előfordul (Radloff: *Altürk. Inschriften*; 425.). Nöldecke meg is találta a pázendben *tughuz* írásukat (l. Kuun: Relat. 15, 259.). — Tudva azt, hogy az arab írók az *oγuz*-t előhangzó nélkül nyilván az ejtést követve *ghuz*-nak írják, bátran vehetjük a *kirgiz* nevet is *kir-oguz*-nak, azaz a „pusztaság oguz“-jának, (v. ö. *kir* „pusztaság, mező“). Egygyé forrva az összetétel a hangzók illeszkedése természetes. Még külön szókbán (t. i. így: *Χερ-Χίς*) írja e népnévet Menander (l. Kuun: Relat. II., 186.). A Jeniszei-főiratokban (VII. sz.) alakja: *Kirkiz* (Radloff: *Altürk. Inschriften*. 425.). — A baskirok *baškurt*, *bašgird*, csuvas *poškirt* neve, melyet a középkori utazók *Bascard*, *Bascart* alakkal is írnak ismeretes népetimologiai alkotás a *baš* „fej“ és *kurt* „farkas“ szavakból, amelyhez füződő mondai magyarázatot Budagov szótára is közli (I., 228.). Hogy minő kifejtés lehetett a népetimologia alapja arra nézve Vámbéry az *ortakir* „középső pusztá“ kifejezés mintája után valami *baš kir* „felső pusztaság“-féle összetételre gondol, csak hogy kérdés, hogy használható-e a *baš* „fej“ szó tényleg ily jelentésben. Látván azt, hogy

egész sereg török népnév van ilyes végzettel, inkább gondolhatunk itt is az *ogur*, *ugur* népnévre, mely mellett az előrész akár a *baş* „fej“, akár a *beš*, „öt“ szó is lehet. Ez utóbbit látszik javalani Masûdi X. századbéli arab író *Bežgard* írása.

Rejtelmes szó a csuvasok *tšëwäs* neve, mely noha a csuvas nyelv a legrégebb alakulás bélyegét mutatja, legelőször csak 1524-ben kerül elő az orosz történeti kútfőkben. A cseremiszek, kiknek pedig nyelve a csuvasnak oly erős hatását igazolja, nem ismernek külön sajátos nevezetet e népre, hanem csupán *kuruk mari*-nak „hegyi ember“-nek nevezik. Hasonló módon nevezik őket az orenburgi oroszok „*hegyi tatárok*“-nak. Ezzel szemben a cseremiszek a *kazáni tatárt* nevezik *suas*-nak (Zolotnyiczki: 245.), mely szó amennyire a *csuvas*-hoz hasonlít, oly élenken emlékeztet hangalkatával a kazar király népgenealogiájában található *suvar* (Сувар) névre, mely — mint fentebb láttuk — a *savir* s eredete szerint a *jujur* változata. Ez a *suvar* név a genealogiában közlenül a *bulgar*-ra következik, s vajjon tarthatjuk-e merő véletlenségnek, hogy *Bulgar* városa mellett, mint a volgai bolgárok egyik legnevezetesebb városa *Suvar*. El-Balkhí írása szerint *Sivar* (tehát recte: *Süvar*) volt ismeretes? Ha annyiszor tapasztaltuk, hogy városok népneveket viselnek, itt is föltehetjük, hogy ez a *Suvar* a bizancki írók *savir* s a tobolszki tatár hagyomány *süvür* népének nevével azonos s azon sem ütközhetünk meg, hogy e név a mai Tobolszk közelében állott *Sibir* város nevében, továbbá a Kaszitenger mellékén terülő *Šabiran* tartományában is jelentkezik. Hiszen ép így látjuk, hogy van *Mažar* város a Kuma mellékén s vannak *Mažjar*, *Mažjarovo* helységek a Káma mellékén, valamint hogy van ugyanazon időben kún terület a Feketetenger partvidékén, Moldvában és Magyarországon, bolgár terület az Aldunánál és a Volga melléke, ami természetesen következik abból, hogy a népvándorlás egyazon nép törzseit különböző irányokba szakította szét. Ennek a *suvar* népnévnek őrizte meg változatát a cseremisiz *suas*, mely mint látnivaló, amattól csak az ismeretes *z-r* hangkülömbőség sibólethjével tér el. Teljesen egybehangzik e *suas* szó oghuz jellegével az a körülmény, hogy vele a cseremiszek éppen a *tatár*-okat jelzik, kik tudvalevőleg a régi bolgár területen csupán a mongol betörés ideje tájt telepedtek meg keletről, illetőleg dél felől érkezve; továbbá hogy másrészt a csuvas nevet viselő nép az orenburgi oroszoknál „hegyi *tatár*“. Jól tudjuk, hogy

a középkor második felében általánosan dívik az *oγuz*, illetőleg *ghuz*, *uz* név a népvándorlás legujabban előtört török rajaira s igen föltehető, hogy ily néven valamely kisebb szerepű török törzs a baskirok és bolgárok földén is beékelte magát, mely aztán alapja lett egyrészt a csuvas nyelvben mutatkozó *oghuz* vonásoknak, másrészt hogy az *oγuz* névnek az *ogur*, *jugor* és *suwar* hangmegfelelések képében is mutatkozó *suas*, *tšévasš*-féle változatai átmentek a később bevándorlott tatárookra, valamint a régi ugor-bolgár-féle lakosság maradványára is, amint hogy az orosz az utóbbiakat ma is „hégyi tatár“-nak nézi. Figyelemreméltó e fölvetel szempontjából, hogy maguknak a kazáni tatároknak sem ismerjük régi igaz nevét, mert ők magukat a régi politikai név átvételével *bolγar*-oknak, az oroszok pedig az általános jelzővel *tatar*-oknak nevezik: nincs tehát még az az eset sem kizárva, hogy az ő elveszett ősi *oγuz* (*joγuz*)-féle, maguktól viselt, vagy idegelektől használt nevük szolgáltatta a *suas*, *čuvass* neveknek alapját.

Igen föltűnő, hogy míg az eddigiekben a „török“-kel azonos értelmű *oghuz* szónak *ogur*, *ugor* alakjait csak az Ural- és Volga-vidéki, illetőleg a Kaspri- és Feketetenger között lakó, tehát *nyugati* népek neveiben találtuk: van mégis egy vele egybeszerkesztettnek látszó népnév, mely a törökségnek távol keleten lakó tagjára vonatkozik, ez t. i. az *ujgur*. Azonban, mint már volt alkalmunk érinteni, maguk az *ujgurok* nem nevezték volt magukat e névvel, hanem helyette a legrégebb *ujgur* nyelvemlékben is a keleti törökök általános neve a *türk* szerepel, az ország nevéül pedig *Türkistan*. Ebből az sejtethető, hogy a khánságok nyelvében reájuk alkalmazott *ujgur* szó eredete szerint nem is valóságos népnév, hanem csak valami jelző kifejezés volt e helyett t. i. *ujgur türk*. Így magyarázza e szót a *-gur* igenévi képzővel már Abulghazi az *uj-* „követni, engedelmeskedni, egyezni“ töből, mit Vámbéry is elfogad, ezt tulajdonítván az *ujgur* név alapértelmül: „az engedelmas, a békésen együtt élő“ (*Ujgurische Sprachm.* 2.). Budagov az *ujgur* szót „valakit követő, szövetséges“ értelemben fordítja s az *ujmak* „nemzetség, törzs, gyülekezet“ szóval családositja (I., 162.). A nyugati törökség *ugor* nevével úgy látszik ezek szerint az *ujgur*-nak nincs semminemű összefüggése.¹

¹ A sinai írók az *ujgurok*nak egyik *nomád* törzst *kaotsché*-nek, egy másik letelepültet *kinschi* (*kin-szu*) néven nevezik. Amabban talán a török *köçer* „nomád“ szó lappang, emezt pedig már Klaproth egybevetette a *ghuz* (*oguz*) szóval (*Castrén: Ethn. Vorl.* 67.)

Mindezek után visszatérve az *onugur*, *unugur* népnévre természetesen el kell ejtenem azt a tavaly közlött magyarázatomat, melyben annak előrészt az osztják *ōn*, *ūn* „nagy“ szóval véltem megfejtethetőnek (Ethn. V., 174.) s melyről időközben azt vettem észre, hogy előttem már Europaens alkalmazta (Ob Ugorskom narodje, 3.). A magyarban az *ōn*, *ūn* megfelelője nem mutatható ki; de ha ez lehetséges volna is, bajos föltennünk, hogy a vele szomszédos nagyobb műveltségű és történeti szerepű bolgár törzs — aminő az *on-ugur* volt — tőle vette volna ugor fajnevének jelzőjét. Ennél valószínűbbeknek vehetők a régibb magyarázatok: akár az, mely az *on-ujgur* „tiz ujur“ mintájára benne a köztörök *on* „tiz“ szót látja, akár mely a *hun* (zend *hunu*, görög *Ὀννοί*) népnévvel hozza kapcsolatba, tehát olyforma nevezetül véli, minők pl. ma „osztrák-lengyel“, vagy „orosz-lengyel“. Hogy miért származott át ezen törökfajú *on-ugur*-ok neve a szlávoknál a magyarokra, azt egészen világossá teszi a magyar nyelv török elemeiben mutatkozó kulturhatásuk, valamint területi szomszédságuk. A magyarok ethnikai képe, megjelenése, viselete, szokásai azon időben, a midőn az európai történet színpadán föllépnek, aligha térhettek el lényegesen a korukbeli törököketől, különösen a bolgároktól s ez adja meg magyarázatát annak is, hogy miért tűnnek föl a görögök előtt is *turkok*nak. Szoros történeti kapcsolat is igazolható a magyarok és onugorok, illetőleg bolgárok közt. Az ősi hazából, melyet a déli Ural-hegység két oldalára, illető a Tobol és Ural folyók felvidékére kell helyoznunk, ahol éjszaktól a vogulokkal, délfelől pedig iráni törzsekkel, különösen az alánokkal kellett határosaknak lenniök valószínűleg a hunnok betörésétől kényszerítve vonúlhattak a Kaukázus és Kaspri tenger tájaira, az onugorok, vagyis keleti bolgárok szomszédságába. Maguk a bolgárok, kikben az ókori nyugati törökség típusát láthatjuk, szintén nem voltak őslakói a Kaukázus éjszaki vidékeinek, hanem mint Chorenei Mózes igazolja körülbelül a Kr. előtti II. században telepedtek ide nyilván éjszakeletről, a kirgiz pusztaság felől érkezvén, hol *ugor* nevük a IV. században K. e. ismeretes volt Herodotosz szkylthái előtt és az Isim, Tobol és Irtis vidékén lakott magyarféle népekre is kiterjedt. A kaukázusvidéki hazára utalnak a Derbendnameh szerint VI. században alapított Kis- és Nagy-*Maşar* városok Dagnesztánban, a kumamelléki *Maşar* város (l. Kuun: Relat. II., 72), Theophylaktosz *ἱστοριον τῶν Μυτταρῶν*-ja, mely valószínűleg az előbbivel

azonos (u. o. I., 94.). továbbá Konstantinosz azon tudósítása, hogy a besenyőkkel való szerencsétlen ütközet után a magyarok egy része keletfelé fordúlva Perzsia határszéleire, vagyis a régi hazába költözött (l. Ethn. V., 14.). Midőn innen a bolgárok a hunnokat követve lassanként kirajzottak, mint régi hű társak követték őket a magyarok is. Theophanesztől tudjuk, hogy 528-ban az azovi tenger melléki hunnok megölvén megkeresztelkedett Gordasz fejedelmüket, *Μουζιζης*-t, azaz *Magyar*-t, amannak testvérét tették királynak. Ez a név bizonyosága, hogy a hunnok, illetőleg az ily néven szereplő bolgárok hadviseléseiben magyar csapatok is résztvehettek. A bolgárok nyomába tódul a vitézek sikeres előcsatározásai után a nép tömege is és hazát alapít Lebediában, Cherson közelében. Midőn Kuvrát halála után a VII. század második felében fiai a bolgár népet és szövetségeseiket sokféle szakítva Kotrag a Volga középvídekén és a Káma mellékén Nagy-Bolgárországot alapítja, vele együtt nagyszámu magyarságunk is kellett e tájakra vonulnia, kik a középkori utazóktól emlegetett „*Magna Hungariá*“-t alapítják.¹ Végül ott találjuk a magyarok szomszédságában Ibn-Roszteli tudósítása szerint az *eszel-bolgárokat* az etelközi hazában is (l. *Magy. Nemz. Tört.* 23—24.), mely körülmény a többi elősorolttal együtt mind igen érthetővé teszi, hogy miért jelentkeztek

¹ Azon adatokhoz, melyeket a magyar faj történetének ezen kiváló nevezetességü, de eddigelő mély homályban állott szakaszához az utóbbi időben közöltem (l. Ethn. V. 175. és VI. 110.), e helyt néhány újabbat csatolhatok. Még harmadfél évtizeddel a mohácsi vész után is említi egy orosz krónikás a *mozar*-okat, vagyis *malesar*-okat, mint külön népfajt Kazan városának vidékén, kik az 1551-ik év június havában egyesülve a csuvasokkal, eszerim-zekkel, mordvakkal és tarhanokkal hűségget esküdtek az orosz ezárnak s ennek szövetségeseiképen kemény ütközetet vívtak a kazáni és krími tatárokkal az arszki mezőn, mely után követeket küldöttek Joann Vasziljevics moszkvai ezárhoz, hogy erősítse meg kazáni fejedelméppen Sigh-Mej-t (*Sah-Alli*-t). E krónikai adattal *Možarowsky* — kinek látni való neve is a *mozar*-okra utal — foglalkozik bővebben az orosz archaeologusok 1877-ben tartott kazáni gyűlekezésének kiadványában (*Trudy četvertavroucheologičesko v Rossiji*. Kazan. 1884.), hol egy szermsind 23 helynévre hivatkozik, melyekben a lefűnt *mozar*, *mažar* népek látja topográfiai nyomait. E helynevek az ufai, kazáni, nyizsegorodi, rjazani, tambovi, poltavai és penzai kormányzóságok területeiről valók, melyek telát az elszakadt magyarság szétszört telepeit jelzik. A Volga és Uralközi török nyelvekben is föltetszenek egyes elemek, melyek a beolvadt magyarságtól valóknak látszanak. Ilyen a magyar *béles* szóval egyező tatár *bälis* „tyúkhuással töltött béles“ (a kazáni arch. tört. és néprajzi társaság Izvjestijja-i IV. kötetében: *Malov* „*O misarjaj*“ értekezése 56. lapján), mely mellett a baskiroknál *sija-balis* „eperbéles“ és *z’ül’äk-balis* „zselniezobogyó-béles“ is (Etnografiyan *sija-balis* 2. évf. IV. köt., 183.). A *lék* székely *vék* változatához hasonló a meeser *vake*, csuvas *vak*, *vágé*, tatár *büke* „lék“ (Budagov I., 263.). Föltűnő, hogy a csuvasban a kérdőszóeska hátravetett *-i*, míg a többi törökségben *-ü*, *-mu*, *-mi*, *-mé*; talán ez is a magyar *-é*, *-i*?

kezdetben a magyarok a szlávok előtt *keleti-bolgároknak*, vagyis *on-ugoroknak*.

Hasonló okoknál fogva magyarázható az *ugor*, illetőleg éjszaki ejtéssel *jugor* név átszármazása a magyarokkal rokon törzsekre is. Volt egy ízben már alkalmam annak kimutatására, hogy a magyar, vogul és osztják nyelvekben közös ősi török hatásból eredő elemek is észlelhetők (Ethn. VI., 136—138.); de a különszakadás után is ott élt egy éjszaki ugor törzs, a *szavir*, a vogulok és osztjakok déli szomszédságában, melyről élénken emlékszik a hagyomány s mely *Szibériá*-nak nevét is szolgáltatta. Midőn a régiek *jugor*-t emlegettek, az épen olyan összefoglaló név lehetett náluk, mint pl. nálunk midőn „szibériai“ népekről beszélünk. Igazolja e felfogást az a tény, hogy ugyancsak ez a *jugor* név több más éjszaki népnek idegenektől adott nevében is szerepel. A perzsa *-an* többes képzővel alakított Tabari-féle *Juharân* és a Kézai-féle „regnum *Jorianorum*“ nevezetekből azonnal ráismerünk a *jaran* névre, mely a zürjénben és oroszban a „szamojéd“-et jelenti, a melylyel ugyane népnek vogul *jārēn*, *jōrēn*, éjszaki osztják *jorēn*, déli osztják *jaran*, *jargan* neve azonos. Ugyan csak *jōrēn*-nak nevezi a középzövai vogul az éjszaki vogult, valamint ezeknek neve az éjszaki Ural orosz lakóinál is *jaran*. Evvel a névvel van képezve a vjatkai kormányzóság egyik kerületi székhelyének, *Jaransk* városának is a neve, mi megint arra a gondolatra vezet, hogy a zürjének *saran*, *sarān* neve a vogulban és osztjákban szintén csak a *jaran*-nak bolgár csuvas nyelvi változata a szokásos szókezdő *j*-s hangváltozással, melyet a hasonlókép szokásos első szótagbeli *a*-*ī*, *ē* hangtöréssel az orosz *zirjan*, *sirjan* népnevezet is feltüntet. Hogy mindezekben a végzet perzsa közletésre vall, nem lehet feltűnő, ha tudjuk azt a már bebizonyított tényt, hogy oroszok és bolgárok előtt az iránság volt a kereskedelem eszközlője s a műveltség terjesztője az uralvidéki éjszaki népek között. (l. Ethn. V, 16, 18.). Ezeket szem előtt tartva nem látszik lehetetlennek az sem, hogy a szamojédoknak egy másik neve, t. i. *or* az éjszaki osztjakoknál, valamint a votjakoknak *ar* neve a tatároknál (melyből *Arsk* városnév Kazan közelében) szintén csak az *ugor*, *jugor* névnek számos nyelvjárás és nép révén keletkezett kaleidoszkopszerű változataihoz tartozik.

Kimondhatjuk mindezek után fejtegetéseink végeredményeképpen a következőket:

1. Az *ugor, ogur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásilag is különböző *oꝛuz*-okkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is.

2. Az ősi ugor nyelvek maiglan élő egyetlen maradványa a keverékjellegű *csuvas* nyelv.

3. Csak történeti és műveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésében *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű *ugor*, illetőleg *jugor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz.

4. A magyar, vogul és osztják népek közösen mondható nevezete a *mańsi, mańs*, (mely a vogulban vogult és osztjákat jelent), illetőleg az Anonymusféle *moger* (ejtsd: *magyer*) előrészze; minélfogva ezen népek nyelveit okszerűen „magyar“ vagy „magyarféle nyelveknek“ s a nyelvcsoporthoz, melyhez tartoznak „finn-magyar nyelvcsoporthoz“ lehetne nevezni.

5. Mivel azonban az európai tudomány a nyelvtörténeti fejlődés útján hasonlóvá alakult *ugor* és *jugor* népvnevek egyezőségéből kiindulva immár megállapodott az *ugor* névnek alkalmazásában a magyarra, vogulra és osztjákra: ez mint történeti alapon legalább némileg igazolható nevezeteme meghatározott szorosabb körben szintén elfogadható.

6. Ellenben teljesen elvetendő az *ugor* nevezet alkalmazása az összes finn-magyar nyelvekre, mely ethnologiai szempontból semmiképen sem igazolható s e mellett nyelvtudományunk fejlődésének mai álláspontján czélszerűtlen.

Munkácsi Bernát.

FÄLSCHUNG MACHT HUNDERTE LEHRBÜCHER ZU MAKULATUR...

(Kleine Zeitung 12.V. 1970 - "Tagesgeschehen" Seite 7.)

(PRAG). - Als eine äusserst geschickte Fälschung hat sich nun ein angeblich mittelalterliches tschechisches Manuskript herausgestellt, das zahlreiche Wissenschaftler, Politiker und Staatsmänner, unter ihnen auch Papst Pius XI., irreführt hatte. Wie die Nachrichtenagentur CTK berichtete, konnte im kriminaltechnischen Laboratorium der Prager Polizei mit Hilfe von Laserstrahlen eindeutig nachgewiesen werden, dass das so genannte "Kralov-Dvur"-Manuskript, das angeblich im Jahre 1817 entdeckt worden sei und aus dem neunten Jahrhundert stammen sollte, Anfang des 19. Jahrhunderts von Vaclav Hanka, einem Kurator des Nationalmuseums, gefälscht worden war.

Durch diese Entdeckung werden laut CTK "hunderte Bücher und Studien zu Makulatur", weil zahlreiche Wissenschaftler ihre Forschung auf dem Gebiet der Sprache, Literatur und Geschichte des frühen Böhmen auf dem Manuskript basiert hatten. Die Autentizität der Handschrift wurde bereits seit dem Jahre 1880 bezweifelt, doch konnte man die Fälschung bisher nicht nachweisen.

Das Motiv für die Fälschung des Manuskriptes dürfte in Versuch gelegen sein, zu beweisen, dass die böhmische Kultur älter als die deutsche sei, die den Tschechen seit Anfang des 17. Jahrhunderts aufgezwungen wurde.

EGY CSEH HAMISÍTVÁNY KIADVÁNYOK SZÁZAIT ÉRTÉKTELENNE TESI... A németországi "Kleine Zeitung"; 1970. V. 12. közlése.

(Prága). - Egy rendkívül ügyesen hamisított, állítólag a középkorból származó cseh kéziratot leplezték le, amely számos tudóst, politikust és államférfit, köztük XI. Pius pápát is megtévesztett. Mint a CTK (Cseh Távirati Iroda) jelentette, sikerült a prágai rendőrség bünygyi laboratóriumában Laser-sugarakkal végérvényesen bebizonyítani, hogy az ún. "Kralov-Dvur" kézirat, amelyről azt hitték, hogy a 9. századból származik és amelyet 1817-ben fedeztek fel, valójában a 19. század elejéről származik és HANKA VACLAV a cseh Nemzeti Múzeum kurátorának a hamisítványa.

A CTK közlése szerint ezzel a leleplezéssel könyvek és tanulmányok százai válnak makulaturává, mert számos tudós nyelvészeti, irodalmi és történelmi kutatásainak eredményeit erre a kéziraatra alapozta a korai középkori Csehországgal kapcsolatban. A kézirat hitelét egyébként már 1880 óta sokan vitatták, de hamisítvány voltát csak most sikerült felderíteni.

A kézirat hamisításának motivuma az a szándék lehetett, hogy bebizonyítsák, mi szerint a cseh kultúra korábbi, mint a német, amelyet a 17. század óta kényszerítettek a németek a csehekre.

A "Waltharius manu fortis"

HÖSKÖLTEMÉNY AVAR VONATKOZÁSAI

Fehér Mátyás J.

Az "eltűnt" avarok hősi eposzairól, csatadalairól, népi énekeiről a 7. század első felében élt Theophylactos, görög "haditudósító" és történetíró emlékezik meg az avar történeti irodalom legjelentősebb forrásművének tekintendő "Historia Oikumenike" c. munkájában "Ἀβαρικά ἄσματα" "Az avarok énekei" -ről szóló, sajnos, csak mindössze három soros megemlékezésében. (1) Szerinte az avaroknak szép hősiénekeik (ἕνοι), csatadalaik (παυῶνες), valamint népies nótáik (ἄσματα) is voltak. Arról is tudósít, hogy ezeket az énekeket részint magános regösök, részint énekkarok dalolták tábornöveknél, esti pihenő órák alatt a falvakban. Énekeiket húros hangszerekkel kísérték, mialatt a hallgatóság időnként tapsal kísérte az énekek ütemét (κρότων χειρῶν). (2) Köztudomású a mélységes gyűlölet Theophylactos részéről az avarok irányában és így kényszerű elismerése énekművészetükről hatványozott értékű. (3)

A tudósítást máshelyütt Theophylactos kibővíti azzal, hogy az avarokat környező szláv népek is ismerik ezeket az avar énekeket. (3) Ez a híradás nagy jelentőségű az avarok szellemi hatásának felmérésében Európa szerte és miután a koraközépkori hösköltemények egész sora és szövevénye ilyen hatásokra vezethető vissza, a legújabb nagy lendülettel dolgozó avar-kutatás, amely főként régészeti anyaggal dolgozik, kiegészítendő a korábban ógermánoknak ítélt hún-avar szellemtörténeti kutatással is. (4)

Az avar-kutatás az európai történelemtudomány mostoha gyermeke volt századokon át, és minden ilyen irányú törekvéstre rányomta bélyegét az orosz öskronika mindenütt idézett, de a mai eredmények alapján naivnak és a korabeli szláv hatalmi törekvések történelmet hamisító kísérletnek tekintett mondása: "... És az Isten elveszíté őket és elhaltak mind és nem maradt egyetlen oborin sem és máig él az oroszoknál a közmondás: elvesztek, mint az oborinok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen." Ugyanílyan alapvető tévedésnek minősít a mai tudomány a Nagy Károly-féle 796. évi "avarokat megsemmisítő" hadjáratát. Ez az új történelmi felfogás igyekszik igazságot szolgáltatni az Európa szívéig hatolt és közel háromszáz éven át kifejezett államformában nagyhatalomként szereplő avar Birodalomnak. Az ártékelés munkája azonban egészen új keletű, felette bonyolult, hiszen a valóban illetékesnek tekinthető magyarországi avar kutatás a germanisztika és szlavisztika összes tévedéseit szolgálai alázattal fogadta el. (5) Krónikáink hitelét magunk romboltuk le. A hún-avar-magyar népi folytonosságot - bár tiszteletreméltó törekvések igyekeztek bizonyítani - hivatalos részről, idegen befolyásokra (6) "tudománytalannak" minősítették. Bár a krónikák már 700 éve "második honfoglalás"-ként említik Árpád magyarjainak bejövetelét Pannoniába, régészeink még mai felfogásuk szerint is csak ilyen "lehetőségről," vagy "feltételezésről" mernek nyilatkozni. (7).

Bár az avar kutatás az egyre-másra előbukkanó régészeti adatok nyomán mérföldes lépésekkel igyekszik a nagy késedelmet behozni, tévedéseit helyesbíteni, az avarok szellemi hagyatékának számontartása még mindig Bleyer Jakab "Nagy Morávia" örökségeként van elkönyvelve. Az "elszlávosodott avarok" téves nézete még mindig hatékony a tekintetben. (8)

Ezért kell visszamennünk az avar szellemtörténet legősibb forrásaihoz hogy minden germanisztikai és szlavisztikai befolyást lehántva keressük ennek az "eltűnt" népnek az

európai szellemi kincsekhez való hozzájárulását.

Az alábbiakban a bonyodalmas kora és középkori frank, germán, sőt északi höskölteményekkel szorosán összefüggő és egymagában is sok rejtélyt hordozó eposzt, a több másolatban és latin nyelven fennmaradt "Waltharius manu fortis" -t minden vitán felülálló avar vonatkozásait vesszük vizsgálat alá. A kérdést ugyan már eddig könyvtárnyi irodalom tárgyalta, de az "avarok eltűnése" miatt ezt a népet csak elutasítólagmelleleg említi. Az eposzszal foglalkozó szakirodalom sokoldalú kutatásának sok-sok tanulmánya e helyütt csak vázlatosan érintjük a teljességre törekvés szándéka nélkül csak a legujabb, összegezett eredményeket vesszük figyelembe. A germanisztika keretében ilyennek tartjuk Von Den Steinen szöveganalízisét "Der Waltharius und sein Dichter" c. tanulmányát.(9) Bár nem kifejezetten veszi tárgyalás alá a Walthariust Gutenbrunner: "Namen in der Niebelungendichtung" című tanulmánya, névanalizisei újak, kiérlelték a hagyományos germanisztikus kutatásoktól függetlenek és ezért feltevései "engedményei" sokban hozzájárulnak a kérdés tisztázásához.(10)

Nem ennyire újkeletű H. Gregoire vonatkozó tanulmánysorozatának két jelentős darabja, a "La patrie des Nibelungen" (11) és az "Où en est la question des Nibelungen?" (12) címmel. Ezeknek a jelentőségét abban látjuk, hogy a germanisztika nem mindig tárgyilagos állásfoglalásait megdönthetetlen érvekkel és mindig újszerű adatokkal forgácsolja szét, miközben a tőle megszokott intuitív meglátásaival, a hagiográfiában a meroving és frank krónika-irodalomban való jártasságával érdektelül törekszik a problémák megoldására.

Még régebbiek és ma már a régészeti és történelmi kutatások folytán elavultnak tekinthetők a régi szlavisztika eredményei, amelyeket főként a jelen század huszas évei során a bécsi "Akademische der Wissenschaften" eposzkutató sorozata közölt, bizonyos politikai, jellegzetesen torzító eszközökkel tévutra terelték egyidőre magát a magyar kutatás menetét is. Közülük csak Lunzer "Steiermark in der deutschen Heldensage" t.(12), A. Jaksch-Wartenhorst: "Die Edlinge in Karantanien" (13) és O.L. Jiriczek: "Die deutsche Heldensage" (14) c. tanulmányait alkalmazzuk munkamenetünkben, annak ellenére, hogy szándékolt szövegátírásaik még a teljesen laikus olvasónak is szemetszűrnak, negatívum aikkal használható nyomokra vezetnek.(15)

Magyar részről a Waltharius hösköltemény teljes szövegének fordítása során Antal Géza foglalkozott, Scheffel V.: "Ekkehard. Eine Klostergeschichte aus dem X. Jahrhundert" c. munkája alapján.(16). A fordítás azonban épp a legjelentősebb részeknek elhagyásával történt, amelyek hiányára Sebestyén sem jött rá, bár saját szavai szerint a fordítás szövegét a latin eredetivel "összevetette".(17) Ezt a jelentős hibát igyekezett kijavítani, illetve a szakkörök figyelmét arra felhívni Solymossy Sándor: "Magyarok dicsérete 1000 év előtt" c. kis cikkében, melyben a sok Waltharius kézirat közül a würzburgi példányról eredeti facsimilét is közöl a mellőzött részről.(18)

Solymossy tanulmánya arra ösztökélt, hogy a sok kéziratosszövegből a legrégebnek tekintett párizsi példányt eredeti szövegével behatóbban tanulmányozzam. Attól eltekintve, hogy ennek a kéziratnak a szövege végző soraiban egy esetleges újszerzőt is sejtet a "senki házi kövér Tifrid püspök" ma még ismeretlen tréfás hangulatu személyében.(19) Feltűnően sok az írásbeli eltérés ebben a legrégebbi kéziratban (20) a többiekétől. Az eltérések kihangsúlyozására azért kell különös gondot fordítanunk, mert a személynevek elírásainál bizonyos germanizáló törekvések egészen szembeötlőek.(21) Miután a párizsi irat szövegét hat különböző kéz másolta, a paleográfiai bizonyítékok mellett az a vélemény formálódott ki bennem, hogy ez a szöveg áll legközelebb az epikus szöveget alakító i-

gazi népköltészeti forráshoz. Ez a kézirat az epikus tartalom, a benne szereplő személynevek formája szempontjából tehát valóban elsöranu forrásként kínálkozik. O. Schuman szerint is ez a kézirat nyújt a maga sok javításával "idegenszerű" névalkalmazásaival legtöbb tápot arra a feltevésre, hogy nyers formáját a "narrant" - "mesélik" és "referunt quidam" - "beszélnek egyesek" beszúráások alapján a végső verses forma előtt népi hagyományok alapján fogalmazta meg a mű szerzője. (22)

Munkamenetünknel igénybe vett magyar művek sorozatát a közbevetett kéziratvizsgálat előlegezés után még folytatnunk kell pár jelentős kutatás felsorolásával. Ezek közt legjelentősebb Hóman Bálint nem kimondottan Waltharius szövegével, hanem a Nibelung énekekkel foglalkozó tanulmánya, amely azonban tárgyunkat is jelentősen érinti, bár eredményeit ma már a keletkezési időre való téves rögzítés miatt nem tekintjük elfogadhatónak. Munkája címe: "X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungenénekekben" (23) és német nyelvű változata: "Geschichtliches im Nibelungenlied". (24) Ugyancsak idetartozik Bleyer Jakab: "A magyar hunmonda germán elemei" c. tanulmánya, amely a magyar történetkutatás téves eredményeinek a hü tükörképe és a germanisztika összes eredetibűneit még a szlavisztika elfogultságaival is megtoldja. (25)

A Waltharius-eposz és általánosságban a Nibelungenénekek kutatástörténeti adatainak a munkamenetűnkre nézve megválogatott forrásainak szükséges felsorolása után szükségesnek tartjuk a jelzett hősköltemény tartalmának rövid, vázlatos ismertetését. Erre nagyon alkalmasnak ígérkezik Solyomossy kivonata, annak ellenére, hogy - mint a későbbiekben látni fogjuk - tévedett a szerző személyében, a megírás idejében, amelyet 933-936 tájára helyez. (26). Szerinte a német szerző:

Amit másolt, az az erős karú, aquitániai fejedelemsfi VALTER (*Waltharius manu fortis*) története volt ékes latin versekbe öntve. Hogy miként nevelkedett kis gyermekkorától, mint tús, Attila tiszamenti székhelyén ennek udvarában; hogyan lett belőle híres hadverő hős, a hun fejedelem kedves vezére. Azután hogyan nevelkedett ugyanakkor a hun udvarban a burgundi királynak, fiutód hiányában túsul adott lánya HILDEGUNDA, akit a hun fejedelemné vett oltalmába s felnövekedve, úgy szívébe zárt, hogy rábizta kincses kamrája őrzését. Sorsuknak van egy harmadik osztályostársa, a frank udvarból való tronjei HAGEN, akit kezdettől sóvár honvágy emészt s amint szerét teheti, hazaszökik. Ez a példa hasonlóra sarkalja Valtert is. Titkon megállapodnak Hildegundával, hogy a királyleány vegye magához a kincstárból a tőlük annak idején elvett drágaságokat; a szökést gondosan előkészítik és paripáikon vezeték lovakkal éjfél sötétben megindulnak nyugatra hazájuk felé. Nappal erdőben pihennek, éjjel uttalan utakon haladnak egyre nyugat irányában. Éber figyelműknek sikerül az üldözők elől rejtve maradniok; de midőn a hun határokon túl bejutnak az irdatlan hegyek közé, jöttüknek híret veszi Gunther, a frank király. Utjukat állatja embereivel, adják oda kincseiket és szabadon elvonulhatnak. Valter eleinte alkura hajlandó, de a frankok az egész kincset akarják, erre Valter megköti magát, büszkén visszautasít min-

der alkudozást, mire Gunther emberei lovagi tornában egyenkint állnak ki vele mérkőzésre. Valter valamennyi páros tusában győztes marad; most már tömegtámadást intéznek ellene. Valter szűk sziklasikátorba veszi magát, ahol sebektől borítva, végső erőfeszítéssel védekezik. Támadói sorra elhullanak, az utolsó kettő menekülve visz hírt Gunthernek a kudarcról; Hilde ápolja a pihenő hőst. Gunther nem nyugszik, kelepécét készít neki és legnagyobb hősével, Hagennel, maga áll eléjük. Hagent küldi szembe egykori fogolytársával, de ez dacosan fel akarja királyának mondani a hűbéri viszonyt, nem verekszik egykori kezestársával, Valterrel. Gunther erre maga áll ki, a viadal vége a frank király legyőzetése, kinek hogy életét megmentse, Hagen kénytelen szembe szállni régi barátjával, megvívják ekkor a párharcok legszebbikét. Mindketten a vérvesztéségtől végkimerülésben összeroskadnak. A tehetetlen két vergődő végül baráti jobbot nyújt egymásnak, Gunther bocsánatot kér s a három nehéz sebesültet Hilda ápolja, kötözgeti. A sok szenvedést átélt pár ezután bántatlanul mehet tovább hazájába, ahol annyi szenvedés után zavartalanul szerelemben egyesülhetnek.

A "Waltharius manu fortis", az "erőskezű Walthar" hősköltemény 1450 sorának eme rövid kivonata után munkamenetünk hathatósabb megvalósítása céljából ugyancsak Soly mossy Sándor nyomán közlöm a würzburgi kézirat facsimilében közölt első versszakát, majd annak latin feloldását és ennek Kozma Andor, nagyevű költőnk hexameterbe szedett mesteri fordítását is, hogy a hősköltemény avar vonatkozásaira már ezekben rámutathassunk.

T Hystoria waltharu
*FRANCIA pars orbis fratres europa uocat.
 Moribus; ac linguis uarias & nomine gentes.
 Distinguens cultu. tum religione sequestrans.
 Inter quas gens pannonie residere probatur.
 Quam tamen & hunos plerumq; uocare solem.
 Hic populi fortis uirtute uigebat & armis.
 Non curu postas solū dominans regiones.
 Utriusque oceanis; pertransiuerat oras.
 Federa supplicibus; donans sternensq; rebelles.
 Ultra milienos fert dominare annos.*

A sok középkori rövidítéssel összevont, gótikus írás feloldott latin szövege a következő:

Tertia pars orbis, fratres, Europa uocatur,
 Moribus ac linguis uarias et nomine gentes
 Distinguens cultu, tum religione sequestrans.
 Inter quas gens Pannoniae residere probatur,

Quam tamen et Hunnos plerumque vocare solemus.
 Hic populus fortis virtute vigebat et armis,
 Non circumpositas solum domitans regiones,
 Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
 Foedera supplicibus donans sternensque rebelles.
 Ultra millenos fertur dominarier annos.

„Harmadik a földnek főrészei közt Európa;
 Sok más-más nevű nép, kit a nyelv, a szokás meg az erkölcs
 És a hit elkülönöz, bírlalja felosztva e földrészt.
 Joggal számítják közibük Pannónia népét,
 Melyet többnyire csak hunnak nevezünk mi szokásból.
 Im ez erényeiben és harci tusákban erős nép
 Nemcsak a szomszédos tereken terjeszti hatalmát,
 Ám utat is lelt és lenyomult a nagy Oceánig,
 Védve a hódoltat, hódítva az ellene állót.
 Úgy mondják, hogy e faj ezer éve uralkodik immár“.

SZÖVEGELEMZÉS.

A közölt részletek módot adnak a Waltharius hősköltemény szövegének beható elemzésére, hogy azokban az avar vonatkozásokra rámutassunk. (27) Mindenekelőtt azonban rá kell mutatnom az eposz "hún-avar" népi, vagy népnévi használat folyamatosságára, amely a szövegen végighúzódik. Ennek a magyarázatát a szerző mindjárt a 4-5. verssorokban értehetően fel tünteti a következő szavakkal: "... Pannónia népét, Melyet többnyire csak húnak nevezünk mi szokásból". Ezt a szövegtöredéket a Waltharius kutatók elsöranu bizonyítéknak tekintik a költeménye szerzésének idejére vonatkozólag, amennyiben a jelzett népet a jelenben rögzítve említi (28). Mondanunk sem kell, hogy legtöbb szövegmagyarázó a magyarokat érti ama nép alatt, amelyet megszokásból "húnak" nevez az epikus elemeket közvetítő népi eredetű forrás és amelyet így rögzített le a szerző. A hunok, avarok és magyarok neveit a korabeli nyugati krónikások sűrűn "összetévesztik" a mai magyar terminológia szerint, a népi hagyomány azonban azt sejteti velünk, hogy az avarok büszkéek voltak a velük egyfajú, azonos hunok hőstetteire és az avarok korábban érkező népével már idejött magyar elemek is bekapcsolódtak ebbe a hagyományba.

Maga az egész első versszak egyébként teljesen elüt a kolostori krónikák "hivatalos" és nagyban elterjedt hun-avar-magyar gyűlölet szellemétől és a környező népek eddig egyedüli forrásként felhasznált írásbeli adataitól. (29) Sőt az egész versszakaszt az "eurázsiai nomád nép" valóságos dicsőmúsának lehet tekinteni, mint erre már Solymossy Sándor is rámutatott a "Magyarok dicsőrete 1000 év előtt" c. kis tanulmányában. (30)

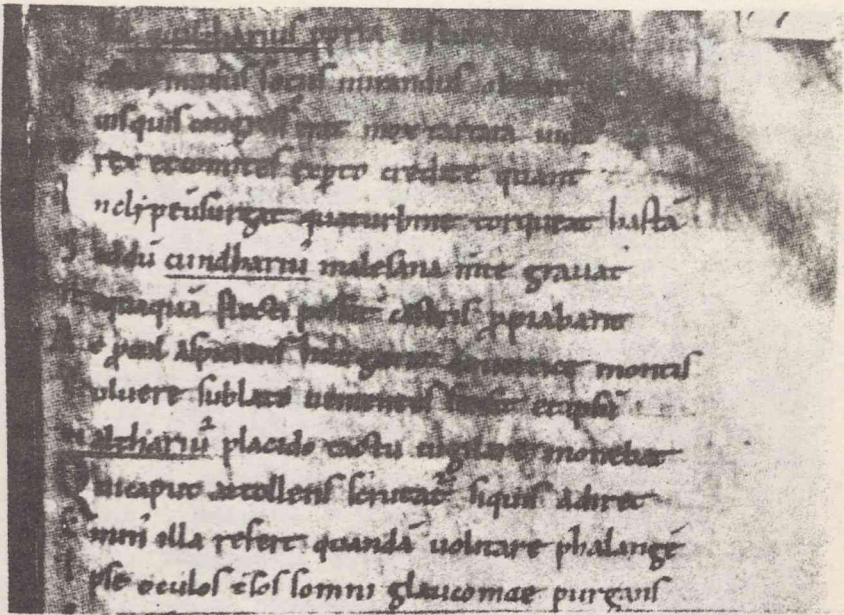
A párizsi kéziratban, amelyet a következőkben csak "P"-vel jelölök, azonban maga az "avar" név is többször szerepel: "... Non adsunt auares... cultores regionis" (13. vers); "... populi avarorum pugnant" (67 vers). Így a hunnak "szokásból nevezett" nép alatt a szerző minden esetben avarokat ért alattuk.

Certe per nateq; lingua sp̄s alii
Personis trin. uera deitate sed un
a uita uiuens. euncta & sine fine tenetis.
Pontificē summū tu silua nunc & in actu.
Certe erckambaldū fulgentē noē dignū
refert ut interius scō spiramine plenus
Abus ut infectū quasit medicam in curi.
Prestā scō si nunc sp̄s muneta serui.
Quae tibi decerent de largā p̄more cura.
Pecunia fragilis geraldus nomine uilis.
Certe tibi nā certe fidus cordēq; fidelis alūus.
Quod ab dñm uigē p̄cor omniconante
Vt inciscant factis que p̄mo loquels
Det patet ex summis celū terraq; gubernans
Sicut summi ne despice uerba libelli.
Non canit alma di resonat sed mira tyronis
Nōmine uualtharius p̄ plia multa refectus.
Ludendu magis ē dñm qui sic rogandū
Flectus longau stringit in ampla dieq;
Sic felix sel p̄ tēpora plura sacerdos
Sic tibi mte tua geraldus carus ad elis.

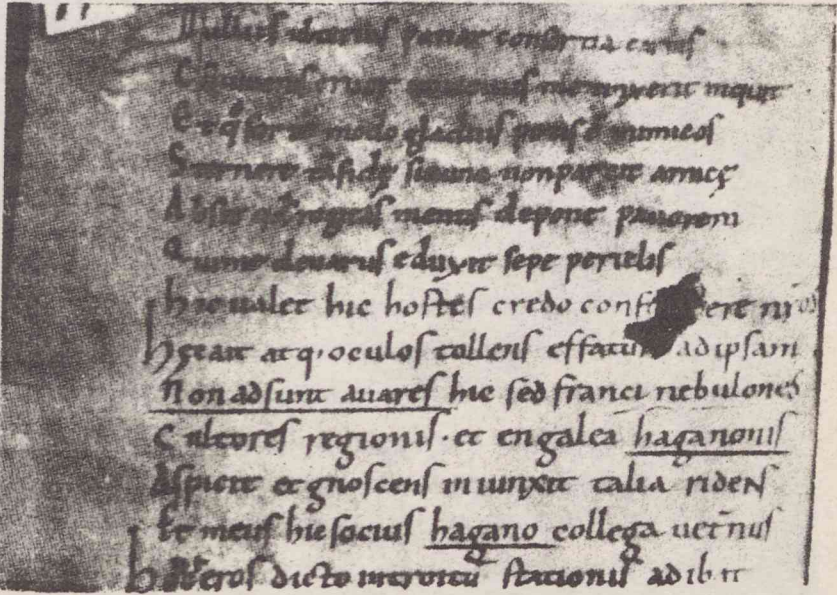
"Uualtharius" névforma változat a bevezető sorokban.

Tuostr
Certa pars orbis f̄s europa
Morbis ac lingua uariata
nomine gothes
Distinguent cultū rē religio
ne sequestrans T. plucur
hic quis gens panno me resident
Quam tam ex hūnos plerūq; uocare sola
hic ppl̄s fortis mirare ingebat ac arum
Non circūpositas solū domitans regiones
Itoris oceanū sed p̄transiuerat oris.
Focdera supplicib; donans sternensq; rēbellē
Ultra millenos fertur dominatier annos.
Aetola rex quadā tulerit illud tēpore regnū.
Impiger antiquos sibimet renouare m̄p̄s
Quisq; castra mouens mandauit uisere f̄nos
Certe rex glorio solus pollebat in alto
Frole recens ortū gaudens quā postea nō
Miq; mare genuit quē gundharū
Fama ualans pauidi regi p̄uēns
Dicens hospitale cuneū transtulit

Az "avar" és "hun" nép azonosításáról szóló részlet

A "Waltharius" és "Cundharius" névformák a párizsi kézirat 12. versében.

"Non adsunt auares" szövegrész és Haganus = Kagán neve a 13. versben.

Post hoc cunctarius calamon populo auro
 pergit et auro reddim p eibe turo
 Adhuc dicit scio tu in fortis a audax
 Congredere a bello deum tu moyses polaco
 I hac mox tensis camalo metro pabr canus
 Vertice fulva micat cassis deper bone conp
 Ixpeul acclamans heus audi dicit amice
 Regi francoz totu transmittat metallu
 Sine ^{alcori} ^{ura} uel habere salute
 Conuenit paulu uerbo fortissimus heros
 O pperient ppus hostem aduenire fugat
 Adultrant missis uoce pperuerit ista
 Tu uenit ^{missis} ^{missis} responsam pridet istud

Az avar kincsek sorsa : "Regi francorum totum transmittere metallum"

Salice ut uicta frustra troya relapsam
 A nre pades heroul em diuilla uacat
 A uacat tace furti sustolleret hastae
 E uando quide h' rumb gladioru deniq' celis
 A rnyu nequiam accalye ammus illi
 E nra porree tu corquebur culpidis tu
 E nmas g' oculis uallum pcedere suadent
 E in defensu causa supplere ualere
 Ne mox a p'ceditur haganon aequoore hosti
 E ex q'q' geniu uag'ne condidit ensis
 E xpauent dexira fustis ac nra faciendo
 S ad quod plura manu p'nt n' n' n' in h' sta
 E tiam copulam lenim subtraxerat illa

Haganus=Kagán párviadala 59. vers.

Uratuſque uentus palme libumagne fallit
Wah ſed quid dicit qd nra inſingere gentiſ
Ne deſtro ſonori gladiu agglomerare uidetur
Vxorq; tue ſiquando ea cura ſub uentat
Fuerit amplecti circūdabit euge ſuſtram
Ia quid demoror? En poſt hac t̄ queq; dāgendū
I tua manu faciet. an uultuſtere talia reddat
Cura p̄ſtūſ aduor luſce ſicamber
Suor ceruoſ cūm utabil aprinam
Ex hoc uſa uiliſ tu ſuſpectando uibet
Herou turbat tranſuerſa tuendo ſalutariſ
Sed fide memor artique tibi conſiliabor
Ia ſiquando domu ueniat laribq; p̄p̄inquet
Eſſeſ laridat demulera ſar̄tq; p̄lucam
Hec parit uel tu tibi conſer̄at atq; medela
Iſ dicit pad tu renouat uento coadū
Atq; ſimul regē tollent ualde dolentem
Imponunt equa a ſic diſiecti redierunt
Et ſua uormata p̄tūq; aqua aduor
I ille gratiſce magno ſuſceptuſ honore
Publica Inlegundi ſociu ſponſalia tue
Omib; a caruſ poſtūſ obituſ parentis

Felicitate populi ter denis rexerat annis
 Quanta bella dehinc uel quantos sepe triumphos
 Coepere ecce stulus renuit signare recansus.
 Hec q' cuq' legis stridentia ignosce cicade
 Raucella nec adhuc uoce ppende sed eum
 Vi potce que nudis n' du' petre alta relictis.
 hoc e' Walcharii poetis uos saluet iesus.
 EXPLICIT LIB. TIFRID CRASSI
 DECVITAE NULLA.

INSTITUTIO SECVRI HONORATI DECVITAE
 SENVLTIMIS SYLLABIS. Scimus marit. honorat.
 alino saluati. Vltimari sillabari uarias sicut ppositas.
 lucidus digessi. Inquere mea audiam tuo defendit
 Namq' hoc op arduu' dum ueluti facile ac pte partit
 reliquer' difficult' reddider' quaq' ratione licere
 ab. Tenet artib' habem' tam breuiandi causa liqua
 decipim' que ad scientia' metuz' pferri edimus.
 primas sillabas omni partu' orationis duob' modis consideram
 a' positione. Namq' a' pata e' ut uia' disponit sillaba
 cognoscat. ut. se. ce. et. aut exemplo. Quere u
 longa sit. ambitus. ut. Musa in causa memora q' nunc
 aut ex a' positione. ut sinefial quilibet pof. ex copafione

8424

A párizsi kézirat "explicit"-je Tifrid püspök nevével.

Ugyancsak kormeghatározási szempontból emlegetik, mint döntő adatot a P.kézirat 69. - es versorát, amely szerint: ". . . paca Huni malunt regnare. "Az időbeli rögzítés mellett azonban e szöveg arra is alkalmas, hogy az avarság békés, megtelepülésére mutasson rá.

Sokkal súlyosabb adatnak tekintem azonban a hösköiteményben szereplő hajviseleti leírást, amely szerint Waltharius "nagyon büszke volt hosszú, fonatos hajviseletére" (31). Az avarok jellegzetes és Európában addig egészen ismeretlen hosszú hajfonat viseletét már a kínaiak is feljegyezték. Említi Agathias (32), Theophylactos (33), aki "altáji eredetűnek tartja", Szyr Mihály (34), mint források. A kutatók nagy csoportja szintén foglalkozott ezzel a hajviselettel: Haussig (35), Alheim (36), O. Manchen (37), V. Terras (38) Namio Egami a japánok nagy hun-kutatója (39) és legutóbb J.M. Wallace Hadrili (40), aki kutatásaiban azt is felderítette, hogy ez a hajviselet a Merovingek és Karolingok udvarában is fellelhető, mint "eurázsiai hatás", amelyek mellett a leghatásosabb adata az, hogy Childeric kedvenc harci lovának fejével temettette el magát. Teljesség kedvéért meg kell említenünk a magyar kutatók részéről a legnevesebbeket id.Fehér Géza és László Gyula személyében. (41).

Miután az hunok és avarok varkocsviseletéről tanulmányomban egy egész külön fejezetben foglalkozom és az eddigiekben csak a források és kutatók munkáinak felsorolásaira szorítkoztam, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az "aquitániai" varkocsviseletről, sőt az altájinak tartott hajlevágásról a gyászszertartások folyamán az ún. "vizigót" spanyol tartomány egyik legősibb, reánkmaradt kódexében korabeli rajz mutatja ennek a szokásnak Európa eme leg-távolabb sarkáig nyúló hatását. (42)

A fegyverviselettel kapcsolatban is találunk a Waltharius eposzban avar jellegzetességeket. A 337-38. versekben az epikus hős a már meglévő kardja mellé egy második övön is a jobbára köt egy újabb, egyélű kardot, "pro ritu Pannoniarum" (43). Ez az adat sehogy sem illik bele a germanisztika eddig vázolt képeibe a Waltharius eredetére vonatkozólag Von Den Steinen az 1390., majd az 1393-1395. versek alapján ezt a "második egyélű" kardot "semispata" névvel illeti és egyben citálja a frank fegyvertörténet szakértőjét Althofot (44): "... das Messerschwert ist nicht pannonisch oder hunnisch, sondern germanisch". A magyarországi avar régészeti eredmények mindenesetre azt mutatják, hogy a vezető réteg harcosai, sokszor tisztségük jelölésére is, egyszerre több övet is viseltek és az akkori avar fegyverek között szép számmal szerepelnek az egyélű, rövid kardok is. (45.) Bár az avarok fegyvereiről szintén külön, részletes fejezetben foglalkozom, a germanisztikának a fejtoréstokozó és a Waltharius eposz 919. versében szereplő "kétélű baltáról" röviden itt is meg kell emlékeznem. A már idézett Althof magyarázata szerint ez a harcibalt a karoling-korszakban már csak mint "Sage fortlebte" - mint mondai anyag élt az emberek emlékezetében. A hagyományból merített adatot a német szaktudás "naiv néphagyományként" - meggyekszik elkönyvelni, vagy a kolostori krónikás hadászati járatlanságának tudja be. (46) Mindenesetre Darkó, (47) és Fettich Nándor (48) nyomán kimutatható a magyar régészet adataiból az avarok, illetve őket megelőzőleg a hunok harcaiban használt fokost, vagy harcibaltát, amelynek altáji eredetét Namio Egami sírmellékletként szereplő 5. századi szobrocskán is bemutatta. (49). A legújabb német kutatók azonban már annyit mindenesetre kényszerűségből elismernek, hogy a "Chakan" összetételű helynevek hajdani avar telepeket jelölnek az általuk használt csákány harcieszköz nyomán. (50) Az epikus hős, Walter egyébként 12 kard boldog tulajdonosa volt és mindegyik kardjának külön-külön neve volt, amelyeket azonban a höskötemény - sajnálatos módon - nem sorol fel. Ez a nagy fegyverbőség és kultusz azonban mindenesetre nagyon elgondolkasztó, ismerve az avar fejedelmek és úri osztály ily irányú fényűzését.

Von Den Steinen a klasszikus latin költő hatására, Vergilius befolyására vezeti vissza a hősköltemény két további hadászati adatát, amelyek szerint a 44. és 106. versekben "aequa ti numero" Waltharius számbaveszi harcbanditádo lovasait.(51) Ezzel a "klasszikus ráhatással" szemben tudjuk azt, hogy az altáji népek, köztük az avarok is a tízes számrendszer alapján csoportosították seregrészeiket és alakulataikat. Magukról az avarokról pedig pontosan tudjuk korabeli leírások alapján, hogy a harcbanditást maga a vezérlő kagán intézte ostorcsörrentésével száz és újabb száz ló indult az ütközetbe.(52) Bár az avar hadviselési - módszerekkel tanulmányunk szintén külön fejezetben foglalkozik, mint jellegzetes érdekességet már itt is megemlítem, hogy egyesek szerint a mai magyar zászló szavunk ebből a száz ló indításból nyerhet elfogadható népi etimológiai magyarázatot.(53) Hogy az avar fejedelmek méltóságjelvényei közt a karikás ostor is szerepelt, azt a napjainkban Bábonyban előbukkant avar fejedelmi sir "madárfeje emlékeztető préselt aranylemeze" bizonyítja, amely a régészek feltevése szerint egy korbácsnyél vége volt.(54).

Utalva a Solymossy - féle rövid tartalmi kivonatban szereplő párviadalra Waltharius és Gunther között Von Den Steinen egészen rendkívüli jelentőséget tulajdonít ennek a viaskodásnak. Az eposz idevonatkozó része külön kiemeli, hogy "leszálltak lovaikról és gyalogosan támadtak egymásra, míg Hiltgunts - Solymossy szerint Hilde - végignézte a küzdelmet, annak befejeztével a kimerült hős fejét ölébe helvezve ápolta őt. A német kutatónak ez az epizód egészen különös fejtörést okoz. Analízise kedvéért a latin eredeti szöveg mellett német fordítás töredéket is igénybevesz, mert az általa is elfogadott Ekkehard-féle szerzőség keresztény képletébe nem tudja beleilleszteni a - saját szavaival élve - "mit tüh barem Eiu-schuss h e i d n i s c h e r Elemente."(55) Akaratlanul is nagyban erősíti azt a régi és újból és újból felbukkanó altáji eredetű epizódot, amelyet László Gyula éles meglátásával az ún. "Szent László motívumok" sorozatában az ötvösművészeti, festészeti és mondai adatok összegezésével ősi ázsiai mondakincs maradványainak tart, egész különlegesen az általa "korai avaroknak" nevezett nép sajátos és eredeti szellemi műveltség vetületeként. Az ún. pogány elemekként feltüntetett mozzanatokot László Gyula már mesterien át tudja menteni a keresztény szellemiségnek megfelelő korba is.(56).

A német Waltharius-kutatókkal egyetértve különleges figyelmet kell szentelnem az általa felvetett "franci Nebulones" és vele kapcsolatban a "H e g e l i n g i" népnév kialakulásának. Idézem S. G u t e n b r u n n e r szavait erre vonatkozólag: "Anhangsweise sei darauf aufmerksam gemacht, dass... der Übergang des Namens Hegelinge, d.i. "Hagens Leute" auf die Seite des Hetele, zu dem ursprünglich die Hetelinge... gehörten, dadurch begünstigt wurde, dass durch den Umlaut in Hegelinge ein weitgehender Anklang an "Hetelinge entstanden war."(57). Meg kell jegyezni, hogy mélyebb részletezések mellőzésével a jelen tanulmányrészletben a német szakember által ősi formának itélt "Hetelinge" hangzás utáni magyar "hét" vagy származékszavainak vonatkozásaival igyekszem foglalkozni, hanem az eposzban mindenesetben különösnek tűnő "hetes"szám avar hagyományi gyökereit keresem benne. Eredetének kutatása túlnő az eposzon, ezért megoldhatatlan a germanisztika számára, hiszen kiindulási pont gyanánt az avarok ősi, ázsiai történetét is figyelembe kellene venniök az ottani ősi szokásokkal együtt, melyeket ez a nép magával hozott Európába is.

Ezek előrebocsátásával az egyik legnagyobb avar-szakértő, H. W. Haussig kutatásai alapján, ehelyütt csak vázlatos formában utalok a "hetes szám"-hoz kapcsolt megfigyeléseire abban a meggyőződésben, hogy az általa összegyűjtött adatok adnak elfogadható magyarázatot az eposz ilyenirányú helyeire és a "Heteling" - "Haganus népe" népmegjelölésre.

A Sasanida királyi dinasztia legutolsó tagja Haftpat kinevezte hét fiát ezer-ezer

lovas kíséretében hét országa fejedelmeivé.(58) Haussig a király nevének értelmezésénél Th. Nöldekére hivatkozik, aki szerint a "Haft-pat" hét fejedelem értelemben leli magyarázatát. ("Siebenfürst"). Ez a fogalom az avar-szakértő véleménye szerint a Kelet Turkesztánban élő "Hét törzsre" vonatkozatható, amelyről kínai források is megemlékeznek. Ugyancsak citálja a keleti húnok numizmatikai hagyatéka alapján annyira jelentős "Hét Törzs" feliratnak az értelmezését is.(59) Megemlíti a Maurikios bizanci császárhoz érkező keleti török követ dicsőimnuszát, amelyben urát, a kagánt "hét törzs urának" titulálja, aki olyan hatalmas címmel rendelkezik, mint a "hét klíma császára".(60)

Ezek mellett az ázsiai "hetes törzsek" stb. adatok mellett maguk a germán eposzok is felmutatnak ilyen és hasonló értelmi kifejezéseket, amelyek még inkább megerősítik tételünket, miszerint egy általános ázsiai történelmi és mondai elem áradt el Európában a húnok és avarok megjelenése nyomán. Ez egész különlegesen a kora- és késő-középkorban az annyira elterjedt eposzokban, mondakörökben, legendákban még mindig számottevő. Az ilyen "hetes törzs"-re vonatkozó európai adatok közt ilyen a germán hősköltemények közt szereplő Biterolf "siben fürsten lant"-ja, amelyről az ismeretlen szerző a továbbiakban azt írja, hogy "daz man in doch dicke vant da unde in Hiunen ríche".(61) A jelzett hősköltemény 13.346 és 13.351 sorai is emlegetik a "siben fürsten lant"-ot. A passai püspökség 898-ból származó adományleveleinek 994-es átírása az "avarok birodalmában" szintén emleget egy ilyen hetes számot a "hét halom" formájában Chunihohestorf és Hagenau falvaktól északra.(62) Moór ELEMÉR pedig a nyugati Dunántúlon említi Fenefeu helynevet, amelynek régi hagyományos német neve "Siebenwirt-Eichbach" volt.(63) Hogy az alpesi pásztorok vezetői a régi szabad avarokból származnak "Edlinge" név alatt, ebből az adatból is nyilvánvaló.

A hetes törzsi szám természetesen a magyar krónikákban, mondavilágban és történelmi adatokban sokszor előfordul, azt ma már mindenki elfogadja. László Gyula is foglalkozik ezzel a titokzatos "hetes számmal" legújabb munkáiban (64). Felsorolja a korai magyar történelem eme jelenségét és okát keresve a "második honfoglalás" alkalmával Pannóniába költözött nemzetségek izlámhitű rétegének misztikus számát látja benne. Az általam felsorolt adatok sora azonban arra mutat, hogy a László Gyula szerint a "késői avarok" már készen vették át ezeket a hagyományokat a sokkal korábban érkező hunoktól és a közvetítők szerepét az ún. "korai avarok" adták át később érkező fajtestvéreiknek, akik már mind magyar nyelvet beszéltek.(65)

Baltás avar dombormű a pécsi ősi székesegyház oszlopfőjén.

Az eddig elsorolt kultúrtörténelmi, hadászati stb. adatelemzés után elengedhetetlenül fontosnak tartom a Waltharius-eposz főbb szereplőinek neveit is vizsgálat tárgyává tenni, mert a személy- és helynevek maradandóbbak még a maguk romlott formáiban is, mint a köréjük szövődő vagy általuk mozgatott események.

*

Az eposz névadó főhőse Waltharius nevének formájával a Nibelung- kutató tudósok egész sorát foglalkoztatta. Eredményeik legtöbbször ellentmondó és időről időre új formában ismétlik a régi tévedéseket. Magyar kutatók egyszerűen a német "Valter" keresztnévvel jelzik a hőst és soha a legkisebb gyanújuk sem támadt még a legjobbaknak sem, hogy a Waltharius név, eltekintve a latinizált végződéstől, többet mondhat, mint egy egészen megszokott keresztnév. Maga Solyomossy is így használja helyreigazító tanulmányában. Az első, aki a nevet elemezni kezdte, ismét a francia H. Gregoire volt, aki nem engedte át "olyan egyszerűen a dicsőséget" a germanistáknak, hogy az aquitániai királyfi nevét "kisajátítsák". (66) Kutatásának e téren a lehető legügyesebb fogással a germanisztika sajátos forrásánál. Jordanes gót történelménél kezdte, amivel ellenlábait jó időre elnémitva, nagy szolgálatot tett az általános emberi kulturának is, főként az avarság kulturszerepének a tisztázásában. Mindenesre meg kell jegyezni, hogy a francia tudós ebben az esetben is, mint oly sokszor, akaratlanul tört lándzsát a jelzett avar ügy mellett. Ez azonban semmit sem von le munkája értékéből, sőt ezzel is növeli elgondolásaink igaz voltát.

A jordanesi szövegben H. Gregoire szerint *Baltha formában szerepel leggyakrabban, mint Alaric vizigót király "epiteton ornans"-sa, díszjelzője. (67) A francia tudós ezzel a *Walthar névnek eltérő változatait akarta demonstrálni, anélkül, hogy elemzésébe bocsátkozott volna. Alaric díszjelzője mellett még felsorolja a Jordanes történet szövegében önállóan is előforduló neveket: *Baltharum, Balthorum, Baltha formában. Már ez a három eltérő írásmód is azt sejteti velünk, hogy Jordanes előtt a név idegen hangzású volt, tehát nem a gótokkal kapcsolatos tisztégnévről van a citált esetben szó. H. Gregoire rámutat, hogy Alaric gyermekkorában a Duna partjain élt és népe már akkor kapcsolatban állott a hunokkal. (68) Így a történelmi népi érintkezés a gótok és hunok közt bizonyoságnak tekinthető, amelyből azt a következtetést vonja le a tanulmányrészlet eredményeként, hogy ezt a Baltha címet hun eredetűnek tekinthetjük. A megállapítás kétségtelenül sokkal biztosabb alapokon állt volna H. Gregoire tanulmányában, ha az epikai hősök disznevűek, jelzőinek nemcsak Európa szerte való elterjedésére mutatott volna rá, hanem azoknak, közöttük a mi esetünkben *Baltha-névnek a jelentés tartalmát is a hunoknál kereste volna. A szó török eredtét még Bárczi Géza is elismeri, őtörök jellegét pedig "valószínűbbnek" véli, mint kún eredetét. Mindenesre mint személynév is előfordul *Baltha formában (69) és helynévkutatóink közül Moór, Stur és Melich stb., azon az állásponton vannak, hogy a magyar topografiai nevek zöme személynévekre vezethető vissza. tehát ajánlatos ilyen irányba is kiterjeszteni vizsgálatainkat. A Zala-megyei Balthavár mindenesre jellemző adat a nyugati részeken, ahol a Nagy Károly előtti időkben főként, nagyszámban telepedtek meg az avarok. Stur szláv helynévkutatásaiban is akadunk ilyen adata *Platen-Bach nevében, amely szerinte eredetileg *Palto volt és csak 1074-84 között, történelmileg is igazolhatólag "durch Methatesis von *a und *l entstanden" (70) és Baltha-nak hangzott.

Eddigi eredményeink alapján tehát a WALTHAR név az őtörök (hun-avar-magyar)

Baltha-val azonosítható. Jelentéstartalma minden magyar számára érthető. Hogy a hunok is használták már mint fegyvert, arról Toyo Bunko japán tudós ad hirt.(71)Magyar művészettörténeti alkalmazását a baltának a Szent István-korabeli pécsi bazilika egyik oszlopfőjén is fellelhetjük.(72)

A Waltharius névhez közelebbi meghatározásként az "aquitániai királyfi" azonosító jelző csatlakozik. Ennek az adatnak szemeltartása további következtetésekre nyújt alapot, mert a hősköltemény főszereplőjére, névadó hősére és korára számos nyomokra vezethet. Von Steinen is így vélekedik.(73) Az a tény, hogy az ún. második Aquitania, amely a régi római provincia folytatásaként jelentkezik és kezdetben a kelták és vizigótok birodalmát jelenti, csak 781-882-ig szerepel, mint királyság. Előtte és utána "condek" vagy latinosan "comesek" (grófok) voltak az urai. Területe változó. Vezető rétege és népe elűt a frankoktól, főként hajviseletükben, amely "keletiesen fonatokban lóg hátukon".(74)A mór és frank krónikák Gaifer conde nevét leggyakrabban, mint királyét, aki nagy szervező és uralkodó volt. Származása, faji hovatartozása sokáig rejtélyes volt, amíg Haussig fényt nem derített hun származására.(75) Fia, Hunaldor már sokat szerepel Aquitania történetében, főleg a katalán és aragón részeken. A hun hatások tehát Európa eme eldugott sarkában is tapasztalhatók és a Vascongadia területén, a mai baszkok között élő Attila-kultusz, amelyről több magyar utazó, P.Böle Kornél és Körösi Albin is megemlékeznek útleírásaikban, valószínűleg erre vezethető vissza. Magam is éltem a baszkok földjén, nyolc falu lelkészeként és sok régi házban, sőt kastélyban is találkoztam Attila képeivel.

A főntebb elmondottak azonban javarészt a hunokkal voltak kapcsolatban és jelenlétüket csak akkor nyerhetnek, ha a hun-avar kapcsolatokat valamiféle közös nevezőre hozva elfogadjuk. Ami azonban már magukkal az avarokkal hozható kapcsolatba, az megerősíti a hunokról szóló adatokat is. Erre vonatkozólag elég megjegyeznünk, hogy fővárosát a kelták egészen meglepő módon Avaricum-nak hívták. Későbbi neve Burges (Bourges), amely a magyar mesék "burkus királyát" idézi és ma francia területen fekszik a Yeure (Győr) és Auron (Orony) folyócskák egybeömlésénél. Ezek az adatok jelen tanulmányunkban csak mint a német lexikális adatok egymásutánjaként szerepelnek (76) és további aprólékos, részletes kutatásokat igényelnek a népi hagyomány és régi helynevek terén.

Waltharius személye köré font hősi eposz tehát a nagy hun-avar birodalom egész területét behálózza szétszórta adataival, amelyek eredetét minden bizonnyal népi soron élő, nemzedékről nemzedékre átmentett mondákból maradtak fenn.

Waltharius neve, személye és származása ez elmondottak alapján kapcsolatba hozható a hun-avar mondakörrel. Maga a hősköltemény tartalma is igazolása tételünknek, hiszen az egész eposz legszebb részei épp Attila Tisza-parti palotájában játszódnak le. Eltekintve azonban Waltharius személyétől a mondakörben adódik egy név, egy főszereplő, aki még jobban kidomborítja a hun-avar kapcsolatokat és mondai síkról történelmire csúszik át. Ez a főhős a Waltharius manu fortis-ban oly sokat szereplő Haganus.

H. Gregoire, akinek kutatásait és eredményeit eddig Waltharius személyével kapcsolatban meglehetősen alkalmaztuk tanulmányunk menetében, erre a főhősre még több gondot és figyelmet fordít, mint az eposz névadójára. E tekintetben alaposága nem egyszerű kutatási és eredményközlés, hanem sok ellenvéleménnyel vitázó tanulmány, amelyben a germanista településtörténeti, helynévkutatási, hagiografiai, néprajzi és nyelvészeti adatok halatlan bőségét ötvözte valóságos remekművé. Alapvető tévedéstől azonban ő sem mentes. Túl

nagy jelentőséget tulajdonít Kulakovskij alánokról írt munkájának (77) és az alánokban látja az egész hösköltemény-komplexum szerzőit. Ez irányú tévedését, mint a későbbiekben látni fogjuk, Altheim helyesbítette. (78) Különleges érdeme, hogy Alföldi András mellett ő is a torzító mondák közé sorolja Attila és Aetius Chalon sur Marne-i csatáját, amelyet a nyugati krónikások találtak ki. (79)

Bár H. Gregoire "ex offio" nem a Waltharius-eposzt elemzi, hanem a Nibelungen mondacsoportot, megokolásainál az előbbi forrást is sokszor igénybe veszi. Ez főképp az általunk elemzendő Haganus személynév körül gyakori eset. Erre vonatkozólag a következő magyarázatot adja: "...le Waltharius, qui, a bien des egard a preserve des traits plus anciens..." tehát a legősibb forrásokat kereste ő is néveléséhez. Névelemzése eredeti és meglepően meggyőző. Tudtommal magyar részről még eddig nem figyeltek fel eredményeire. A "Hagen identifié" fejezetében felteszi a kérdést, hogy a mondákban nem cserélhetődtek-e fel a tisztségnév és a személynév? Feltevésnek is beillő kérdését a következő gondolatmenettel vezeti le: Az avarok és hunok királyának vagy vezető fejedelmének a címei a steppei nomád népek előtt ismeretesek voltak. Ez a cím a Khagán, latinul Chacanus, Chaganus, görögül *χάγανος*. Az avarok több fejedelmét említi a történelem ezzel a névvel, amelyet sokszor személynévként alkalmaztak. (80) Valóban a koratörténelmi időkben nagyon sok ilyen példát mutathatnánk fel. Maga Carlomagno is a szlávok torzításában a *Kral nevet kapta, pedig valódi neve Magnus volt.

H. Gregoire további eszme-futtatásában azt igyekszik bizonyítani, hogy Olympiodor alapján, hogy az alánok "kagánja" sietett 411-ben segítségére Günthernek. Igyekezete még tovább megy azzal, hogy ennek a "kagánnak" személynévet is ad Goar személynévben, aki szerinte talán nem is volt germán. (81) Förstemann német névelésével is igyekszik összhangba hozni tételét, felsorolva a germanista által német eredetűnek vélt Haganus, Aganus, Hagano, Chagano neveket, amelyek mint személynévek szerepelnek. (82) Míután H. Gregoire tanulmánya elsődlegesen a Nibelungok földjét igyekszik körülhatárolni, szükségszerűen belesodródik a sokat vitatott "Hagen de Tronege"-vitába is. (83) Ennél a kérdésnél Haganus alán mivolta azonban nem meggyőző, mert a két kérdés részleteiben ellentmond egymásnak. Amianus Marcellinu-ra való hivatkozása, hogy a "legvadabbak voltak a barbárok között", nem olyan súlyos érv Haganus alán mivolta mellett, hogy meggyőző legyen, már csak azért sem, mert atörténelmileg ismert párhuzamokat az "Isten ostoráról" és a Friulit ostromló khagánt a magyar történészek által ismert hun, illetve avar történelmi epizódokból vagy hagyományokból vette. Az az állítása, hogy az alánok szarmaták, tehát irániak és mint ilyenek hosszú időn át éltek egymás mellett, ami megmagyarázná, miért nevezték őket is khagánnak fejedelmeket, (84) nem bír meggyőző erővel. Az eddigi nyelvészeti kutatások épp ellenkező irányban haladtak, amikor arra - a szerintünk sokszor általánosító - feltételezésre jutottak, hogy a nomád népek az alánoktól vették át tisztségeveiket. (85). Mint ellenvéleményt tekintetben idéznünk kell Altheim véleményét, aki a hunok történetének jelenkori legnagyobb ismerője: "H. Gregoires Behauptung, dass Hagen der xagan, quagan der Alanen und mithin Goar bei Olympiodor sei, glaube ich nicht. Alanen sind keine Türken." (86)

Magának a vitának kialakulása az avar-kutatás szempontjából, mint már az eddgiekből is látható, szerfelett hasznos volt. Még nagyobb haszonnal jár Haganus, Ha-

gen személyéhez fűződő adatok egymásutánja. A következőkben ehelyütt csak röviden sorra veszem a Waltharius-eposzban és "per tangentem" a bonyolult Niebelungen-ének komplexumban előforduló adatokat, hogy Haganus személyét minden kétséget kizárólag az avar mondakörből eredeztessük, illetve ilyennek bizonyítsuk.

Az eposz 27/28 verssorai így hangzanak:

Nobilis hoc Hagano fuerat sub tempore tyro,
Indolis egergiae, veniens de germine Trojae!

Ez az adat rengeteg kommentárt szült, amelyek egymásnak nemcsak ellentmondanak, hanem a kutatók nemzetiségi vetélkedésének lévén alapja, majdnem minden hasonló hangzású várost sorra vesznek német és francia területen, hogy az eposzt így érzelmi alapokon maguknak vindikálják. Maga H. Gregoire sem mentes ettől a vetélkedési kedvtől, aminek legjelentősebb bizonyítéka a sokat emlegetett tanulmányának "Hagen de Tronege, c. a. d. de Tongere (Tongres)". "(87) Ebben a tanulmányban felsorolja a szakirodalom legellentétebb véleményeit. Legérdekesebbnek tartom Lachmann: "Anmerkungen zu der Nibelungen" c. tanulmányát, amelyben a szerző a Dron folyó partján álló Troneck várkastélyt jelöli meg Haganus származási helyeként a Hunsrück hegyháton. (88) A hunokról elnevezett Hunsrück valóban sok, meglepő helynevet mutat fel, amelyek közül több törökös eredetű, amely teljesen elüt a német vagy francia helynevektől.

H. Gregoire felsorolásában szerepelnek még - szerzőket idézve - l'ournai, Troynes, Trognée, amelyeket az impulzív francia tudós "Phantasten"- névvel illet és magától értetődőnek tartja, hogy a jelzett hely a "civitas Tungrorum" (89) Tongere formája szerinte metatézis alkalmazásával alakult át az ősi Trojából.

A frank birodalom román és germán elemeinek összetevői szerint a régebbi írók sorában egyébként Toursi Gergely is megkísérelte a római birodalmat követő "secunda Germania" legrégebblakóit felderíteni korának akkoriban még sokkal tömörebb megfogalmazásában. Szerinte a frankok a Duna partjairól kerültek a Rajna partjaira. Ezt az állítását már népi értesülésre alapítja. "Sokan azt mondják, hogy ők (t. i. a frankok) Pannoniából jöttek és eiso izben a Rajna partjait népesítették be mindnyájan." (90) Értesüléseit, ugyanabból a népi hagyomány-forrásból merítve a második települést már "Thoringia"-nak nevezi.

Toursi Gergely eme adatát a germán hagyományba átmentette több korabeli és későbbi író is, mint pl. a 9. századi Unno, aki megírta Arnulf de Metz élet-történetét. Ő is "Turingorum regio"-ról beszél. Ezeket a Turingi adatokat a germanisták metatézis alapján Tungri formává alakították (91) és a helyrajzi megállapítások egyre sűrűbben emlegetik, hogy ez a helynév forma "erősen törökös" jelleget ölt. H. Gregoire Tronege városát jelöli meg, amelynek lakóit több szerző szerint a hunok irtották volna ki, de a tudós francia bebizonyítja, hogy a legősibb források szerint nem Attila végzett velük, hanem Aetius. Attila személye ezen a területen csak 451-ben szerepel, míg a szerencsétlen sorsú város végzete már 436-ban bekövetkezett. (92) Mint annyi esetben, itt is krónikások elírásáról van szó, amely a hunokkal. Attila személyével kapcsolatban oly sok esetben a vérengző barbárt festették le, sokszor történelmi hamisításokkal is. Attila kezeszsége még ma is alig-alig ismert tény (93), mert így kívánta korabeli frank-germán-szellemű krónikások, főként egyháziak érdeke. Az un. "szent Orsolya és 11 ezer szüz vértanú társának legendája csak a most zajló vatikáni zsinatok keretében nyilvánított történelmi ha-

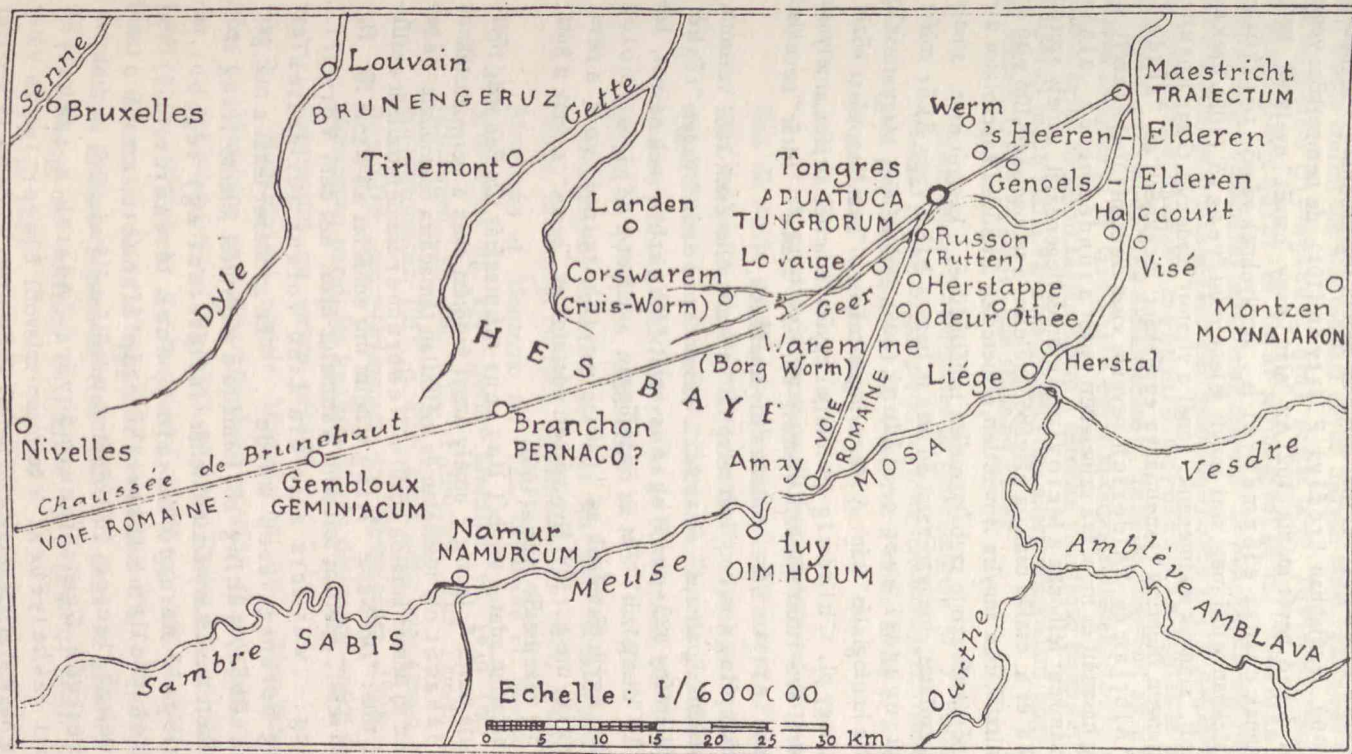
misítványnak (94) és a már említett Chalon sur Marbe-i csata légbőlkapottsága a többi leírt történelmi tévedés és tudatos hamisítás mellett Tongres város pusztítása is ilyennek minősül. E tekintetben tehát H. Gregoire-nak sokat köszönhet a hun-avar történelmi kutatás.

Haganus szerepe a Waltharius-eposzban szintén Attila udvarában kezdődik és a germanisztika nagy felkészültsége és állandó és megújuló kutatásai kifejezik azt a nyugtalanságot, amely az eredmények elégtelen szinezetéből származnak. Avar méltóságnevet jelent Haganus neve és ma már pl. az osztrák helynévkutatók is kénytelenek elismerni hogy nagyon sok adatukat revizálni kell. Jellegzetes példája ennek az új irányzatnak J. Oswald "Die Donau von Passau bis Wien" c. nagy tanulmánya, amelyben a következőket írja a khagán tisztségviselő névvel kapcsolatban: "An der Spitze des Awarenvolkes stand als oberster Führer der Khagan oder Khan, was "der Weise" bedeuten soll. Es ist eine interessante Merkwürdigkeit, dass sich von diesem Wort auch einige frühbairische Personennamen wie Chagan, Kaganhart, Schreibnamen wie Schakan oder auch Ortsbezeichnungen wie Chaganiga (heute Kaging bei Ebersberg in Oberbayern) herleiten". Természetesen a felhozott példák az osztrák történész tollából csak sejtetik az a töménytelen helynevet, amelyek Haganus nevével kapcsolatban voltak és vannak, annyira, hogy mi nálunk, magyaroknál is előfordul régi okiratokban Hagan - Hagenau helynév. (95)

De visszatérve a 9. századi Unno nevű egyházi író * Thungrü kifejezéséhez, fontosnak kell tartanom az ősi Traiectum, a mai Utrecht (Maestricht) azonosítását, mert ez a város és környéke az ún. "elsőhonfoglalók" népéből származó neveket tüntet fel. Anélkül, hogy ehelyütt bővebb részletekre kitérnék, csak a Kopasz Károly és felesége jelenlétében 858-ban Carisiaciban tartott zsinat résztvevői közt szerepel az "insertus vir Hungaricus comes" is (96). 853-ban a királyi "missus"-ok sorában ott találjuk Hungarius püspök nevét, aki többek közt Rotensee, Telau, Vitnau, Pontoiu és Ambianense esperesi kerületeiben hirdette ki a királyi decretumokat és zsinati végzéseket. (97) 859-ben. Lothar uralkodása idején a Saporanis-ban tartott zsinaton szintén szerepel az előbbi püspök, de nyomravezetőként itt már elődjét is megadja a forrás Dadan személyében. Egyébként ez a forrás is a hunok rovására írja T u n g r e elpusztítását. (98) A nagy német krónika és dokumentum kiadásnak a jegyzetait tekintjük, vagy böngésszük át, T r a i e c t e n s i s környékén valóban nagyon sok U n g r u s nevet találunk, amelyek minden bizonnyal kapcsolatba hozhatóak a "Hungarus" névvel és a népszáj, a torzító és megörző hagyomány ezen a környéken alakította ki magának a hirhedt-híres "o n g r e" fogalmát, amelyről a későbbiekben még bőveges szó esik.

Haganus vagy a kaghan nevét elemezve, származását népét az elmondottak alapján az összes egybefogott argumentumok fölött tehát av arnak kell tekintenünk. Miután a nagy vitában még közvetlen rokoní kapcsolatait, sőt szüleit is igyekeztek felderíteni, érdemesnek és szükségesnek tartom még az "Aladar" és "Iring" nevekkel is foglalkozni. Ezrével idézik a Nibelung-énekek komplexumában, de magában a Waltharius-eposzban is ezeket a neveket és a kutatók valóban nagy gondot fordítottak elemzéseikre.

Gutenbrunner Hagan-Khagán származását az északi mondakörön keresztül igyekszik levezetni. (99) Legfőbb argumentuma a Nibelungen énekekben többször előforduló A l d a r hős, vagy király neve. Torzításai Aldrian, Aldar, Aldor ismételt előfordulnak. Ehelyütt csak annyit kell megjegyezni, hogy bár nagy aparátussal vita folt Haganus esetleges "alán" tisztségneve teloi, mint a fentiekben láttuk, senkinek

LA PATRIE DES NIBELUNGEN

Cette région, qui fait partie de l'antique *Civitas Tungrorum*, et où se trouvaient la plupart des domaines des Pipinides « de Nivelles », compte, en grand nombre, des noms de lieux qui doivent être mis en rapport avec la primitive légende des *Nibelungen*. Plusieurs localités de la vallée du Geer (Corswarem, Waremme ou Borg-Worm, Werm) peuvent avoir, comme Othée-Altei, favorisé la *Sagenverschöbung* vers Worms (Alzei). Haccourt, Russon, Herstappe, Othée gardent le souvenir d'un Hacco qui doit être Hagen de Tronege (Tongres). Les trois Elderen (le troisième est Odeur, en territoire roman) font songer à Aldrian, père de Hagen. Le *Moyniakon* où Gundicarius, roi des Burgondes, signalé en 411, doit être Montzen.

sem jutott eszébe, hogy ez esetben is alán nyelvészet vagy történelemben keresse a helyes megoldást. Magyar részről ezzel a névvel már sokan és régóta foglalkoztak, régebben Munkácsi Bernát (100), legújabban Erdélyi F. István (101), de nemzetközi vonalon csak Hannes Skold Lund nevét idézik (102) Az "alán" vagy "összét" nyelvből vett tisztségnévnek azonban vannak csínai előzményei is, amelyeknek végső, törökösített formáját *Ilitär alakban jelöli meg, ami annyit jelent, mint *vezető. (103) Ezek alapján Haganust nem kell "alánnak tekintenünk. Ennél a vitatott kérdésnél Gutenbrunner: "Namen in der Nibelungen Dichtung" tanulmánya egyébként megkísérli az "aladar" kifejezést *Aldrián, *Albrian és *Alderich nevekre visszavezetni (104) és ezért a kimondottan történelmileg használt és mondává szinesedett nevet a tündérmesék alakjává degradálja és párhuzamként felhossa a Merovingek eredetlegendáját, amely szerint a tengerből felmerülő bika és a család ősanja nászából született a nemzetségindező első uralkodó. (105) Ez a germanisztikában annyira ismeretlen, érthetetlen állatösszel kapcsolatos diasztria alapítás a törökös népeknél szinte szabályszerűen ismétlődik és a konkrét eset, amely a Merovingekkel kapcsolatos, magyarázatot ad arra is, hogy a bika vagy ökör miért szerepel a cimereiben annyi nyugati avar családnak (106), akik később Magyarország területére jöttek a "második honfoglalás" után. A Merovingek teljesen "avar" szokásai közül itt csak azt említjük meg, hogy pl. Chlodwig-et lőfejjel együtt temették sírjába, amelynek a mellékletei egészen a korai avar ritust tükrözik vissza. (107) Az "aladar"- "Ilitär" nevekkel kapcsolatban pedig elég csak Attila fiára, Aladárra hivatkoznunk.

Még tovább erősíti Haganus "hun mivoltát" a Waltharius-ének 1351 verssora, amelyben a hős mellékneveként "paliurus" és az 1421. verssor "spinosus" vagyis "tüskés néven említi. Miután a költemény 629. sora Haganus apját *Hagathie-nek nevezi, kétségtelen az apa neve és a fia "diszjelzői" közt az összefüggés, amelyet a népi etimológus gyakorlat alakított át a hunok egyik törzsének az *Azárziroi* (akarciroi) volt a neve, akiktől Priskos emlékezik meg. (108) Nyelvészeti adataink az "agacs" szónak a kutatók szerint az ugor korba vezethetők vissza (109).

A szinte kifogyhatatlan adatok sorából Haganus származását illetően még röviden meg kell említenem apja nevét *Iring, amely annyi fejtörést okoz a germanistáknak és annak idején Bleyer Jakobot oly igaztalan és méltatlan támadásra ösztönözte Sebestyén Gyula ellen. Az új német kutatók közül Gutenbrunner eszmeifuttatását említve, a következőket idézem tőle: "Der Name *Iring scheint mir zunächst als Name für Hagens Vater aufgekommen zu sein. . . greifbar seit dem Waltharius-Epos, mit dem Vorwurf. . . * Du Sohn eines Iring. . . was setz also ein Lied voraus aus dessen Text der Vatersname Iring herausgelesen wurde. . ." Ez az idézet tehát a már germanizált avar gyürü nevéből, a Rhing-ből formálta a megvetést jelentő Iring szót. Gutenbrunner előbb idézett tanulmányrészlete tehát feltételezi egy régebbi, népi hagyományokon alapuló hasonló tartalmú ének létezését. (110) Hogy ez a népi eredet az avarok szellemi kincseiből táplálkozott, azt már a tanulmányunk elején idézett Theophylactos "hőskölteményekről" szóló adatából is láthatjuk. Az Iring-név vitára Sebestyén Gyula tanulmányára "Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez" a germano-szlavofil Bleyer Jakab válasza nyomán ehelyütt csak a nagy avar-szekelykutató helyes álláspontjára mutatunk rá, amelyet azóta a kutatások teljesen igazoltak. (111).

Tanulmányunk jelen része nem terjed ki az avar hun helynevek európai elterjedésére, de miután H. Gregoire (112) és Altheim (113) legjelesebb kutatók mellékelt térkép szerint sok más tudóssal együtt nagyon sokat vitatták és eredményesen nem is tudták megoldani Olympiador ama adatát, hogy Jovin 411-ben ellencsászár rá kiáltotta ki magát Gundharus és Goar segítségével az un. "Germania secunda" területén ahol egyetlen városnevet nevez meg csupán: ἐν Μουνδιακῶ τῆς ἐτέρας Γερμανίας formában Ezt a helynevet érdekesség kedvéért kiemelem H. Gregoire mellékelt térképéből, hogy kelő módon rámutathassak: mennyire egyoldaluan folytak le a viták a burgund, frank és egyéb európai helynév elemzéseknél. Teljesség kedvéért az alábbiakban eredeti szedésben ideiktatom H. Gregoire egyik fő támogatójának, M. J. Vannérusnak, a belga Tudományos Akadémia tagjának erre a kérdésre vonatkozó sűrűn datált tanulmányát, amely a felmerült problémát a városnév vitában úgy akarja megoldani, hogy "javítani akarja" az idézett Olympiador-féle szöveget. (113)

Nous devons à l'obligeance de notre confrère M. J. Vannérus, de l'Académie Royale de Belgique, les trois notes ci-après. Nous enregistrons avec joie l'adhésion de M. Vannérus à notre thèse, et le remercions de sa précieuse contribution.

A propos du passage d'Olympiodore relatif à la proclamation de Jovin en 411, ἐν Μουνδιακῶ τῆς ἐτέρας Γερμανίας, je ne vois, au point de vue strictement toponymique, que deux localités qui puissent se rattacher à Μουνδιακόν, de par leurs formes anciennes; MONZINGEN, au cercle de Kreuznach, et MONTZEN en Belgique, au Nord de Limbourg.

Monzingen, en effet est cité au VIIIe siècle comme *Munzahr marca*, *Munzecha* en 1061, *Munzichun* en 1074, *Munzeche* en 1098, *Munzecho* et *Monzecho* en 1128, *Monziche* et *Monzecho* en 1283, *Moncichen* au XIVe siècle, *Montzich* en 1474 (cf. FÖRSTEMANN *Ortsnamen*, II, col. 352; FABRICIUS, *Die Trierer und Mainzer Kirchenprovinz*, 1913, p. 423). C'est donc avec raison que W. Kaspers (*Die -acum-Ortsnamen des Rheinlandes*, 1921, p. 34) range Monzingen parmi les localités où la désinence *-ingen* est secondaire, remplaçant un *-acum* primitif.

Montzen est appelé *Munzich* en 1075, *Muncheheim* en 1225, *Monchyns* en 1553, *Monchins* en 1558 (Lacomblet, *Urkundenbuch des Niederrheins*, I, p. 143, n° 220; FABRICIUS, *op. cit.*, p. 642, et *Die Kölnische Kirchenprovinz*, 1909, pp. 366 et 374). A Montzen doit sans doute se rapporter la mention d'un « dominus Bonifacius de Monces (à prononcer *de Moncés*) » dans un acte du duc de Limbourg des environs de l'année 1216 (ERNST, *Hist. du Limbourg*, VI, p. 188).

A côté de ces deux noms, on pourrait encore citer, si la correction en *πρώτης* pouvait être admise, MUENTZINGEN, au cercle de Sarre-

bourg, appelé *Minciche* dans un relevé des biens de Mettlach daté du xe au xiie siècle (BEYER, *Mittelrh. Urkundenb.*, II, p. 344).

Les noms anciens de ces trois localités, *Munzah- Munzecha - Munzichun, Munzihic, Minciche*, représentent absolument la forme germanique du *Μουνδιακόν* d'Olympiodore. Seulement, comme Monzingen fait partie de l'archevêché de Mayence, il faudrait, pour lui appliquer la mention de 411, corriger *έτέρας* en *πρότης* (par contre, plus de correction en *Μογουρτιακῶ*). Il en est de même de Müntzingen, qui dépendait de l'archevêché de Trèves, donc également de la Germanie Supérieure.

Seule des trois localités, Montzen pourrait se retrouver sans correction aucune dans le texte d'Olympiodore, puisque cette localité faisait partie de l'évêché de Liège (concile de Maastricht). Cette localisation s'accorde à peu près aussi bien avec la thèse tongroise que Montenaeken dont les formes *Montaigney* 1174, *Montigney* 1300, *Montengnis* 1400 demanderaient une correction à Olympiodore : *Μουντζι(νι)ακόν*.

Eddig Vannérus jószándékú igyekezete, hogy H. Gregoire véleményét a saját szaktudásával megerősítse. Az hosszú idézet előtt általam jelzett érdekesség abban nyilvánul, hogy a német és francia, belga írók oly nagy jelentőséget tulajdonítanak Olympiodor tudódításának - és ezt teljes joggal - de ugyanakkor nem vesznek tudomást egy másik, ugyancsak 5. századi tudósító, Priscos adatáról, amely szerint a "hires-hirhedt" Attila apjának a neve *Μουνδιουχος*. (114) A két név azonoságához semmi kétség sem férhet. Mindkettő korabeli tudósítás, Olympiodor az alán-ságról, Priscos pedig a hunokról hagyott hátra jelentős és egyedülálló adatokat, főként nevet, mint a jelen esetben is.

Azt, hogy a mellékelt H. Gregoire -féle térképen szereplő helynevek mindegyike személynévekből alakult, azt nemcsak maga a szerző, hanem a germanisták is elismerik és így mi csak megerősíthetjük azt a tételt, hogy a burgundok hajdani fővárosát hunok alapították és a körülötte lezajlott mondák, legendák, hősieposzok a rokon avar nép szellemi ötvözetében átalakult és a "Waltharius manu fortis" versoraiban irodalmilag is lecsapódott.

A "Waltharius manu fortis" a felsorolt hun-avar történelmileg is bizonyító erejű adatai a tárgyalattal koránt sem merülnek ki. Az eposz többi szereplője, mint Günther, Hildegunda, Attila felesége Oszpirin az egybevetett kéziratok eltéréseiből kiszabadított ősi formában a hun-avar és magyar történelem valóban élt alakjai. Történelmileg tehát bőséges az adatolás. De ugyanezt mondhatjuk a néprajzi hagyományokra is amelyeknek H. Gregoire elég bő fejezeteket szentel. A hires "emberevő-magyar" ogré meseje, a "pajzsra emelés" stb. változatait is megnyugtatóan megoldhatjuk belőle.

De ezeknek a részeknek - jelen tanulmányban - mellőzésével csak arra akarok rámutatni, hogy Nagy Károly ama rendelete, hogy Eginhard írja össze a népszájon élő régi hagyományokat és énekeket, bizonyonnyal megtörtént és azzal a történelmi ténnyel számolva, hogy a nagy frank uralkodó anyja maga is avar(magyar?) volt csak erősö-

dik az a feltevés is, hogy Eginhard volt a hagyományok leíró és formáló krónikása, mert a H. Gregoire-féle térképen ott szerepel Russon - Rutten is, amelynek a tulajdonosa maga Eginhard volt.

JEGYZETEK :

1. - H.W. HAUSSIG: Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker. Byzantion 23 (1953.)
2. - Theophylaktos (ed. De BOOR) p. 236, 6.
3. - H.W. HAUSSIG: "Die Erwähnung der Kenntnis awarischer Lieder bei den Slavenen durch Theophylakt lässt auf das Bestehen alter Beziehungen zwischen Altaiern und Slawen schiessen die nicht erst durch die 558 in Europa eingewanderten Pseudoawaren hergestellt sein können". I.m.: 434 old.
4. - CSALLÁNY D.: Archeologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956. Ennek az alapvető munkának a jelentősége ma még kiszámíthatatlan az avarság továbbélésének kérdésénél. Ugyancsak jelentős az avar rovásírás adatainak feltárása, amely a legnagyobb mai magyar avarszakértő évtizedes kutatásainak elvitathatatlan érdemeiket biztosítja.
5. - BLEYER JAKAB: A hun-monda germán elemei. Századok 7 (1905) 202 sk. folyt.
6. - KARÁCSONYI J.: A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése. - Értekezések a tört. tudomány köréből. 20 (1905)
7. - LÁSZLÓ GY.: Kérdések és feltevések a "második" honfoglalásról. Valóság, 1970. 1 sz. 48-69; A "kettős honfoglalás" -ról, Archeologia Értesítő 97 (1970.) 2. szám 161-190; és Magánbeszéd a kettős honfoglalásról Népszava 1971. december 19. szám. Ebből a három tanulmány, illetve közleményből ma már a "vetélkedés" érződik atólott, hogy ki fedezte fel előbb a "kettős honfoglalás" tényét.
8. - LÁSZLÓ Gy.: "... Györfly tagadja - az általa elszlávosodottnak vélt - avarság tömeges fennmaradását..." I.m. (Arch. Ért.) 187.
9. - Z.F.D.A. 84 (1952) 1 sk.
10. - Z.F.D.A. 83 (1951)
11. - BYZANTION 9 (1934) 1-39
12. - U.o. 10 (1935) 227 sk.
13. - Sitzungsberichte 205 (1927)
14. - U.o. 204 (1926)
15. - Ez egész különlegesentorzítt módon jelenik meg A. JAKSCH-WARTENHORST munkájában, mint pl. "Die Edlinge in Karantanien..." Sitzungsberichte 205 (1927).
16. - Idézi SOLYMOSSY SÁNDOR: Magyarok dicsérete 1000 év előtt" 119. old.
17. - Philológia Közlöny. - Sajnálatos módon csak xerox-másolatban jutottam hozzá, amely közelebbi adatokat nem tartalmaz.
18. - J. GRIMM-A. SCHMELLER: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts. Göttingen, 1838. 1-53.
19. - O. SCHUMANN: Über die Pariser Waltharius-Handschrift. "Corona-Querna"-Festgabe Karl Strecker, Stuttgart, 1941.
20. - U.o. 3. tábla.
21. - A párizsi kézirat száma: Bibliothèque Nationale Ms. Lat. 8488 A.
22. - V.ö. 19. számú jegyzet.

23. - Philologiai Közlöny, 67.évf. 44-78.
24. - UNGARISCHE BIBLIOTHEK. Berlin. 9.szám.
25. - V.ö.: 5.számú jegyzet.
26. - SOLYMOSSY S.:I.m.
27. - A hun-avar Kárpát-medencei együttélésnek ez is egyik bizonyítéka.
28. - VON DEN STEINEN:Z.F.D.A. 84. (1952) 40.old."Die Hunnen sitzen in Pannonien. (Präsens). Ugyancsak így értelmezi a 69.verset is:Pace Huni malunt regnare!
29. - H.GREGOIRE tanulmányai is rámutatnak erre a túlhajtott kolostori krónikai felfogásra-amelyet egyik kézirat a másiktól töretlen kitartással kritika nélkül átvesz és továbbít.
30. - A würzburgi kézirat másolatának magyar fordítása.
31. - Az eposz 971;979 és 991 verssorokban részletezi.VON DEN STEINEN:"Waltharis lange Locken und sein stolz darauf passen nicht zu den kurzhaarigen Karolingern..."I.m.43 és végső megállapítása szerint "...dies Motiv.. aus älterer Überlieferung stammen wird."
32. - NIEBUHR:Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque. Bonn(1928) 19-20 old.
33. - Ed.de BOOR 262 old.
34. - E.W.BROOKS (CSCO) III.3.(1936) 260 old.
35. - HAUSSIG: I.m. 362.
36. -ALTHEIM:Die Nachfolger der europäischen Hunen.255.(Attila und seine Hunnen. V.)
37. - Huns and Hsiung-Nu.236.
38. - Leo Diaconus and the Ethnology of Kievan "Rus." Slavic Review 24. 3. (1965).403. A szerző a "nemesség" viseleteként állítja be Agathias adatát, amely azonban élesen szétválasztja a vikingeknél ésős-germánoknál is szokásban lévő hosszúhaj viseletét, ez azonban nem azonos az avarok "a-var-kocs"- nevezetű hajfonatával. Az általa említett hitita harcos ábrázolása a tincseket hagyó hajnyírás után, nem erősíti tételét.
39. -Die alte Zivilisation Nordeurasiens. Kyoto, 1948. citálja a 36. jegyzet.
40. -Long -Haired Kings and other studies in Frankish history,London,1962.
41. -Les monuments de la culture proto-bulgare et leurs relations hongroises. -Budapest (1934) és LÁSZLÓ GYULA:A "kettős honfoglalás" -ról.Archeológiai Értesítő - 97.k (1970) 176 sk.
42. -M.PIDAL: Historia de España VI.426. Madrid, 1948.
43. - Waltharius-eposz 337-8. versek.
44. -VON DEN STEINEN: I.m. 42.
45. U.o.
46. -A frank fegyverekről egyébként sokkal eleveőbb és igazságnak megfelelő képet fest a germanisták véleményével szemben Toursi Gergely, akinek a beszámolóját B.BACHRACH "Procopius, Agathias and the Frankish military" c. kimerítő tanulmánya hasonlította össze. Speculum, 1954. - 435-441. Mindenesetre a hun műveltségnek az alánoktól való átvételét a fegyverzet terén nem tartjuk meggyőzőnek.
47. - DARKÓ J.: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása nyugat Európára. Budapest, 1934.
48. -FETTICH NÁNDOR: Die Metallkunst der Landnehmende Ungarn. A.H.21. évf.(1937).(A honfoglaló magyarság fémművészete.)
49. - V.ö.:39. jegyzet.
50. -J.OSWALD:Die Donau von Passau bis Wien.(Év nélkül) 41-42.old.
51. - VON DEN STEINEN :I.m.: 40.

52. - PISIDES: Bellum Avaricum. Anthologia Palatina I. 120-122.
53. - ZICHY J.: Magyar östörténet. 17
54. - KELEMEN ANDRÁS dr. szives közlése és az Elet és Tudomány 26 (1971) 611-614. old.
55. - VON DEN STEINEN : I. m. 32
56. - A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
57. - I. m. : 52 old.
58. - I. m. : 320.
59. - ALTHEIM : Spätantike und Christentum. Tübingen, 1951.
60. - HAUSSIG : I. m. : 325. A tárgygal részletesebben: O. PRITSAK: Stammensnamen und Titularen der Altaischen Völker. Ural-Altische Jhb. 24. szám.
61. - J. LUNZER: Steiermark in der deutschen Heldebsage. Sitzungsberichte, 204.
62. - A. MEILER: Regesten zur Geschichte Österreichs. Wien, 1850. Bővebb adatlás FEKETE ZSIGMOND: A magyar faj és művelődés története. Bp. 1888. 7 old. Ezt a részletet Horváth Gyula barátom szivességének köszönhetem.
63. - MOOR E.: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.
64. - Kétségek törzseink hetes számával kapcsolatban. Valóság, 13 (1970), 52.
65. - Ennek a rételnek a megalapozása dr. CSALLÁNY DEZSŐ többévtizedes kutatási eredményeire támaszkodik. Ezekintethen a legjelentősebb tanulmánya: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956, valamint a nyiregyházi Jóna András Múzeum evkönyveiben közölt avar tanulmányai, amelyekkel könyvünk más helyein bőven foglalkozunk. CSALLÁNY D. tanulmányai túl vannak a "feltételezések" bizonytalanságain és időben, jelentőségben uttörőnek kell tekintenünk munkásságát ezen a téren.
66. - R. REEH : Zur Frage nach dem Verfasser des Walthariliede. Zeitschrift für deutsche Philologie. 51 (1926) 413.
67. - H. GREGOIRE : Ou est... c. tanulmány 239-40 old.
68. - Idem : 240-41. old.
69. - Etimológia Szótár: balta címzés alatt.
70. - J. STUR: Die slawischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau. Wien 1914. Sitzungsberichte 176. szám.
72. - Lásd a mellékelt képet az oszlopfőről, amely egy hajfonatos avar kezében van.
73. - VON DEN STEINEN: I. m. : 41 old.
74. - M. PIDAL: Historia de España, Madrid (év n.) VI. kötet 426.
75. - HAUSSIG: I. m. : 369. old. 359. jegyzet.
76. - Ezeket az adatokat jelen tanulmányban csak "lekszikálisan" közlöm a Der Grosse Brockhaus-lexikon alapján.
77. - J. KULAKOVSKIJ: Alany po svedenijam klassiceskih i vizantijskih pisatelej. Kiev, 1899.
78. - ALTHEIM : Hunnen IV. 198.
79. H. GREGOIRE: La patrie des Nibelungen... 16. old.
80. - Idem: Ou en est... 228. old.
81. V. ö. 79. jegyzetünkben jelölt munka 2-3 old.
82. - V. ö. 80. jegyz. pag. 228.
83. - H. GREGOIRE: La patrie... 11. Ezt a kérdést a turkológia teljes kikapcsolásával folytatták le, pedig a helynevek eredete nagyon sok megoldást tudott volna nyerni ettől a tudo-

- mányágtól. Elég csak a Turun vagy Altai nevekre utalni.
84. H. GREGORIRE azzal igyekezett áthidalni a nehézségeket, hogy az alánokat szármataknak tartva, azoknak a törökös népek mellettéléséből vezette le a tisztségeveket. 228. old.
85. Igy elemzi ezt a szót HANNES SKOLD LUND: Woher stammen die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen ?. Zeitschrift für Ind. u. Iran. Bd. III. 179-86.
86. - ALTHEIM : I. m. Iv. 198.
87. - V. ö. 83. jegyzet.
88. - Megjelent 1824, pag. 5.
89. - H. GREGOIRE: La patrie... 12.
90. - GREGORIUS T.: Historiarum Libri Quinque. (Ed. R. Keydell, Berlin, 1967) "Tra-dunt enim multi eosdem (scl. francos) de Pannonia fuisse digressus et primum quidem Lito-ra Rheni omnes incoluisse..."
91. - H. GREGOIRE: I. m. 13.
92. - G. KURTH: Etudes franques. I. 139-159.
93. - SS. RR. MEROV. III. p. 103. De megemlékezik erről a VITA S. LUPI TRECENSIS is ami azt jelenti, hogy "lokálisan ismerték" Attila keresztényi mivoltát. Az általános egyházi felfogásnak, amely már akkoriban a germán szellemnek hódolt, jobban "feküdt" ennek a történelmi ténynek az elferdítése. Bár fennáll a lehetőség, hogy a jelzett szövegegtérések paleog-rafiái tévedésből születtek, mint a Vita Sancti Lupi életét lejegyző későbbi krónikák "fide m "suscepit" -je helyett irták. suscepit "(felvette vagy elvetette a keresztény hitet). Hasonló eset sűrűn adódik a kolostori krónikamásolásoknál. Igy írja egyik kézirat Nagy Károlyról, hogy a szászok közül naponta az Elbánál "decollavit"- lenyakaztatott, pedig a helyes olvasá-si mód szerint naponta "delocavit"- kitelepített négy ezret. Ezt a tévedést azonban már a germanisták régóta nemcsak felfedezték, hanem annak megfe-lelő nyilvánosságot is adtak. Attila esetében ez egészen "más" ügynek számít.
94. - Bár "Szent Orsolya és 11 ezer szüz vértanútársa" ma már a legendák sorába tartozik, ké-sik Attila és hunjainak rehabilitálása.
95. - V. ö. 50 jegyzet.
96. - MMGGH. (Seccio Legum) II. 450. Acta spuria Concilii Carisiacensis.
97. - Idem: 278 old.
98. - Idem: 410 old. Vita Landiberti Eppi Traiectensis Auctore Nicolao.
99. - GUTENBRUNNER: I. m.: 53 old.
100. - Alanische Sprachdenkmäler in ungarischen Wortschatze. Keleti Szemle, V. évf. 1 sk.
101. - A honfoglaló magyarság Kubány-vidéki tartózkodásának kérdésé-hez. Magyar Történelmi Szemle (New York) I. 6. szám 70-72.
102. - V. ö.: 85. jegyzet.
103. - HAUSSIG: I. m. 321, 328, 342 old sk.
104. - I. m. 53. 105. - Idem: 54. 106. - Hahótok, Balassák stb. 107. - V. ö.: 48 j.
108. - PRISCOS: Exc. de legationibus. p. 130. 109. - Etimológia Szótár.
110. - GUTENBRUNNER: I. m. 55.
111. - LÁSZLO GYULA: Archeológiai Értesítő 97 (1971) 184. A szerző már a "korai avarok" ha-gyományaihoz vezeti vissza pl. az erdélyi Szent László legendák lovainak felszerelését.
112. - H. GRAGOIRE: I. m. 28-30.
113. - Idem: "Objecti ones refutées" 28.
114. - PRISCOS, Ed. Bekker et Niebur. Corp. Script. Hist. Byz. 150.

ADATOK A MARGITSZIGET MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉHEZ.

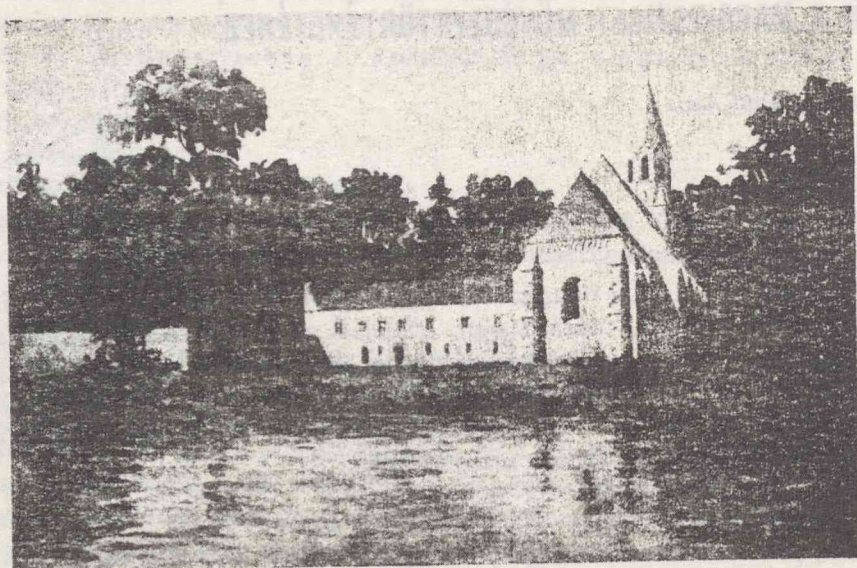
Irta : Kassai Walter Anna.

Hétszáz éve, hogy meghalt a " Nyulakszigetén " Árpádházi Szent Margit. Jubileumi megemlékezésékként összegezzük a róla elnevezett sziget kolostorának a középkori Magyarország legnépszerűbb szenthelyének emlékeit: Ujakat és régi-eket, hogy ezzel hódoljunk a "Nemzet Áldozatának";ahogy őt még ma is tekintjük.

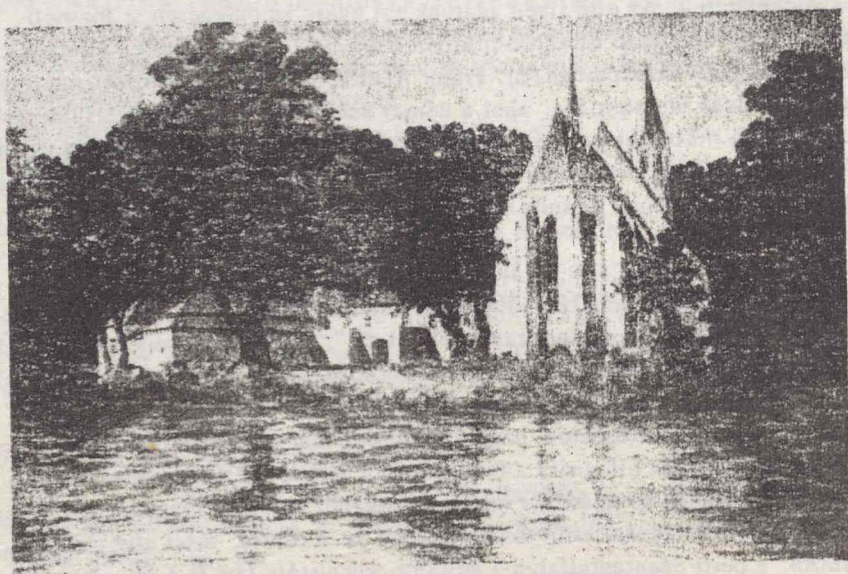
A KOLOSTOR ORGONISTÁI:

Magyar zenetörténeti szempontból jelentős adatokat tartalmaz a Kassai Kódex - ben szereplő pécsi "zeneművészeti iskolá"(1), amelynek a legnagyobb büszkesége lehetett,ha az itt felkészült szerzetesek az ország leglátogatottabb szentélyében és zarándokhelyén a Margitszigeten szerepelhettek. Az első ilyen adatunk ezt egész különlegesen is kiemeli abból az alkalmából, hogy GENTILIS BIBOROS miséjén 1303-ban a pécsi fráterek kísérték orgonával az éneket a szigeti klostromban (2). Fráter ALBINUS az orgonaművészet mesterét elküldték a szigeti apácák templomába, ahol a Római Szentszék Legátusa GENTILIS Biboros miséjén szolgálhasson művészetével.(3) Hogy az akkori orgona működésbehozása milyen erőfeszítést kívánt, mutatja a beszámoló ama részlete, amely szerint a mester gyengesége miatt "megengedték neki, hogy 6 tanítványát is magával vihesse, hogy a gépezetet működésbe hozzák."(4)

1327-ben fráter SEBESTYÉN, aki a pécsi kolostorban nevelkedett "ratione studii pulsandi organe", vagyis az orgonálás művészetét tanulta, kapott megbízatást, hogy a Margitszigeten vegye át az itteni "propter gravitatem etatis", vagyis kiöregedett fráter PÉTER szerepét az istentiszteletek kíséreténél. 1478-ban LÖRINC fráter "qui habet artem scribendi et pulsandi organis"(5). A pécsi zeneiskola növendéke volt 1480-ban fráter LUKÁCS, aki annyira vitte a művészetét, hogy 6 év múlva már országsgzerte ismert orgonajavitó is volt és ilyen 1486-ban elfogadta a bizonyára jól jövedelmező orgonista állást a Margitszigeten, ahol akkoriban az apácák a rend hatásköréből kivonták magukat.(6) Ismeretlen természetű nehézségei támadván, nem sokáig töltötte be a tiszttet, mert alig pár hónap múlva fráter TAMÁS, a pesti Szentantalfalva-i kolostor orgonistája járt át a szigetre az apácák kérésére.(7) 1503-ban Pécs újra tudott küldeni egy fiatalabb orgonistát fráter FERENCET, aki 5 évig teljesítette ezt a szolgálatot.(8) RÁSKAI LEA és SÖVÉNYHÁZI MÁRTA idejében már fráter ANGELUS kíséri a kolostori istentiszteleteket zenéjével, aki 1508-ban került a pécsi iskolába és innét a Margitszigetre. Utódja HOSSZUHÁZI JÁNOS fáter lett, aki 1510-től kezdve hosszú ideig állt a kolostor szolgálatában, mint sekrestyés és orgonista.

A Margitszigeti kolostor képe a 13.századból.(Lux K.rekonstrukciója.)

A kolostor 15.századi képe.(Lux K.rekonstrukciója.)

A KOLOSTORT ÉPÍTŐ MŰVÉSZEK:

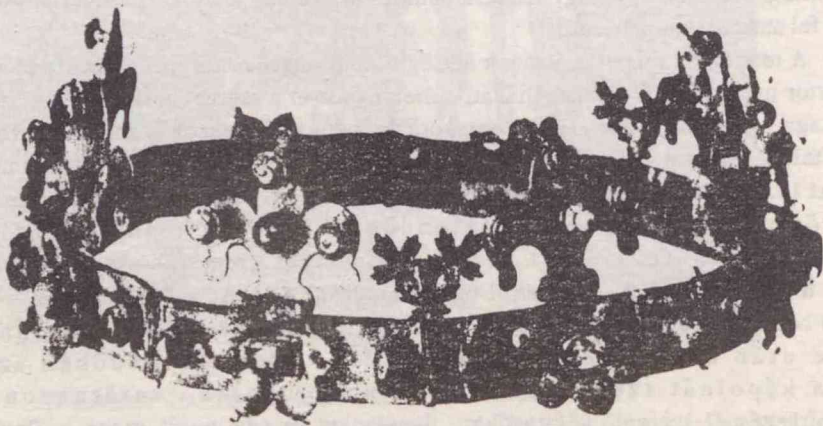
A szenthelyek nagy tömegeket vonzottak a szigetre. Ez természetszerűleg zavarta a kolostori apácák szemlélődő, csendes életmódját és bizonyára sokszor felborította napirendjüket is, főként akkor, amikor királyi látogatók érkeztek ide, mint Nagy Lajos és anyja, majd később Mátyás és Beatrix királyné. Hogy a nehezségeket megoldják és a jámbor népi tömegekből is sűrűn összeverődő zarándokoknak is hozzáférhetővé tegyék a sirt, már 1409-ben történtek kísérletek, hogy a Boldogasszony templom szentélyfülkéjéből Margit sirját egy egész különlegesen erre a célra épített kápolnába helyezték. A kápolna építéséhez hozzájárulóknak XII. GERGELY pápa követe DOMINICI JÁNOS biboros bucsut engedélyezett.(9) Azonban ez a terv az apácák élénk ellenállásán meghiúsult, akik nem akartak megválni a szent királyné sirtjától.(10) Az ügy közel száz évig húzódott, amikor már az apácák újból a Domonkos rendiek joghatóság alá kerültek és elfogadták a rendfőnök intézkedéseit erre vonatkozólag. Az építkezés azonban még ekkor sem indult meg.

Érdekes a rendfőnök megoldást kereső intézkedése e téren, amelyet BÁTORI ZSOFIA fejedelemasszonynak, a reneszánsz-műgyűjtő, humanista műveltségű váci püspök hugának adott engedély tartalmaz. Eszerint a fejedelemasszony az idősebb apácákból alakított tanácsal egyetértve, megengedheti az ország báróinak és mágnásainak a kolostorban lévő Szűz Mária kép meglátogatását, de másoknak nem. A látogatók azonban a kolostorban nem ehetnek vagy ihatnak semmit, hanem áhítatos módon távoznok kell. Egyes látogatókat az idősebb apácák vezethetnek a sirhoz, de az éjszakát nem tölthetik ott. Miután nagyon sok matróna jön a sirt megtekinteni, építsenek egy ilyen célra megfelelő házat (mansio) valahol a közelben. Ugyancsak engedélyt kapnak maguk az apácák is, hogy évente tiz alkalommal meglátogathassák Margit sirját, de ilyenkor a templomka puit zárva kell tartaniok és minden világi ember vagy asszony távol kell ilyenkor maradjon addig, amíg a kis oldalajtót, amelyena nővérek visszatérnek a klastromba újból le nem zárják.(11) Ezek szerint a Margitszigeten egy nagy tiszteletbenálló Mária kép is volt, amelyet kegyelettel kerestek fel századokon keresztül.

A rendfőnök rendelkezésének kétségtelenül engedelmeskedő apácál ekkor építhették a kolostor mellett lévő zarándokházat, amelyet sokan a szerzet férfi klastromának tartanak. (12) Maga Margit sirja azonban az egyszerűbb, népi tömegeknek is megközelíthető volt, bár a feltételezés szerint mégis ennek a sirnak építették és díszítették az új kápolnát, amelyről RÁSKAI LEA "Példabeszédek könyve" így ad hírt: ... "irtak urnak esztendejében ezer ötszáz tizben; ezen esztendőben kezdték csinálni, boltozni az egyházbéli santuariumot."(13) Az építkezés a reneszánszkor művészi módszereivel öt teljes évig tartott, mert erről ugyancsak RÁSKAI LEA "Cornides - kódexe" számol be: "Végeztetett szent Lucia asszony estélyén szerdán Ur születése után ezer ötszáz tizenötben: ezen esztendőben szentelték meg a kápolnát szent Katarina asszony napján, vasárnapon."Az öt éves építkezésmél szereplő kőfaragókat, üvegeseket és egy festőt maga a Domonkos rend küldte a Margitszigetre. A Kassai Kódex és a római "registák" adatai alapján a kőfaragók a lábatlani kolostor műhelyéből jöttek ide, akiket a 15. század végén a LÁBATLANI

restenét eltemeték. nagy erős hűtést
 a láta. mint jobban lehetett. De en
 fennmúltok nem lelhetem hogy az en
 tetehez valóly valamennyem illatot
 nagy kenetet tent volna. Ez ideben
 az ferre meeg kenet nem tettek vala.
 De zent margit azonnak is el teme
 te után tízenneged napon tenet egy
 ostromba faragatlan kenet az t zét
 venne nagy Poporsza feljül. Vigi
 mondak vala az keményes mesteret
 kítet hozak vala lombardiabol. egyiket
 vala neve albert masitnak peteur.
 hog miikoron az kenet az ferre tenet
 nagy edes illatot erzenek. Ennek
 utanna ez feljül meg mondot kem
 méves mestereut faragának Popor
 fot zent margit azonnak veres
 marvanbol. tiben mastan es fetzik
 ez zent zuz. Miikoron ez Poporsó meg
 kezelt volna. Peet nagy három
 hadnap után. es miikoron az meste
 reut el vettek volna az elebü fava
 gyalan kenet az ferreki. ed akar
 rajak az veres marvan Poporfot

Részlet Ráskay Lea kéziratos Margit-legendájából.

Abronskorona a Margitsziget klostorból.

család telepített a Duna parti "Angyalos Boldogasszony"-ról elnevezett új kolostorba. Ez a kolostor a pizskei vörös márvány bányák közelsége miatt országszerte nagyhíretté szert és erősen vetélkedett a budai műhellyel, ahol a szerzetesek inkább fehér márvánnyal dolgoztak. Nehéz lenne az ezidőben dolgozó kőfaragó műhelyek stílusát egymástól megkülönböztetni, hiszen a pécsi, sárospataki és a budai kolostorok mindegyike igyekezett a maga "filius nativus"-ait a lehető legjobban kiképeztetni és sokan ezért Olaszország legjobb mestereinél tanultak. Itt csak azokat a domonkosrendi kőfaragókat említjük meg, akik a Margit-kápolna építésénél dolgoztak. Az építkezéshez szükséges márvány közelsége miatt a faragóműhely a lábatlani kolostorban működött, ami azt is valószínűvé teszi, hogy hajón szállították a Margitszigetre a faragott részeket későbbi összeállításra.

A kőfaragók közt első helyen említjük az építkezés korában már elég idős pécsi SEBESTYÉN fátért, aki korábban MÁTE bánnak(?) a palotáján dolgozott 1474-ben. (14) Őt követi sorban az ugyancsak a Pécsről Lábatlanba helyezett MARTON fráter, akinek különleges engedélye volt arra, hogy "együtt étkezhetett a többi kőfaragóval", ami bizonyára a vegetáriánus életmód hiányos erejét volt hivatva pótolni a nehéz munkában. (15) Tápasztalt és keresett kőfaragó lehetett, mert többek közt a veszprémi katedrálison is végzett javítási műveleteket. (16) Ugyancsak a pécsi faragóműhely szerzetesei voltak BALÁZS és SIMON fráterek, akik valamelyik jólsikerült és befejezett munkájuk után különleges engedélyt kaptak, hogy a jubileumi évre Rómát meglátogathassák. (17) Újoncnak számítottak még ekkor PÁL és BARNABÁS fráterek, akiket gyakorlatra a pécsi faragó műhelybe küldték át a budaiból. (18)

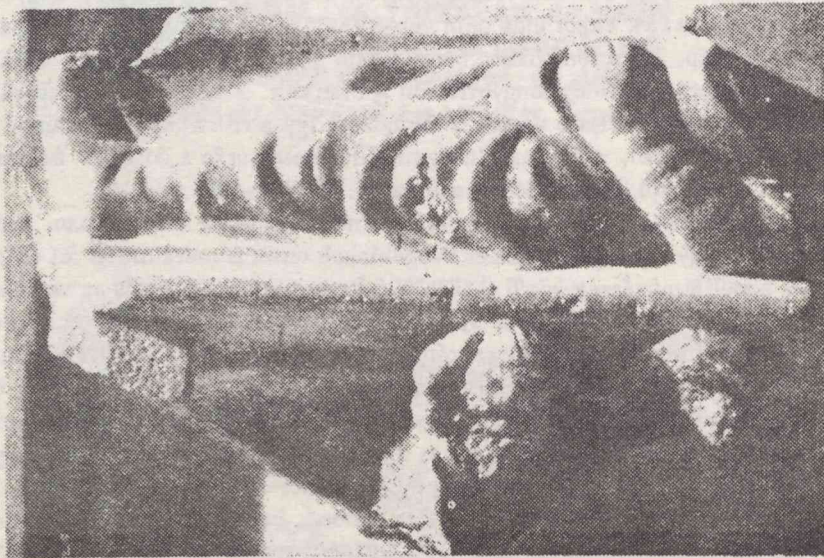
A legnagyobb tekintélynek valószínűleg a budai műhely jeles kőfaragója MÁTE fráter örvendhetett, akinek művészi teljesítményeit a FRANGEPÁN grófok is nagyra értékelték. (19) A lábatlaniak ekkor még nem vergődtek nagyon nagy híre, de roppant előnyt jelentett nekik a szép, lapos tömbökben bányászható pizskei vörös márvány, amelynek alkalmazása országszerte, sőt még lengyelföldön is elterjedt. A bányászok lombardiai mesterek voltak, akik szinte méretre vágták a tömböket. Így a lábatlani fráterek közt csak PÉTER fráter neve szerepel, aki a margitszigeti építkezések után a dolgozó fráterek sorából nagy tehetsége miatt papi státusba lépett elő. (20)

A pécsi művésziskola a zene és szobrászat mellett még a középkorban annyira jelentős "vitreaux" vagyis az égetett színes üveglablakok terén is mutathatott fel szép eredményeket. Ezek közül a művészek közül GYÖRGY fráterre esett a választás az ugyancsak pécsi IMRE mellett. (21) Ezek láthatták el az új és bizonyáraneszansz stílusban épült kápolna üvegezését. Felkészültségük szintén olasz irányzatú volt, mert szinte elválaszthatatlan társukkal MAGYAR MÁTE fráterrel együtt kaptak engedélyt arra, hogy Rómában és Firenzében fejlesszék művészetüket 1486-ban. (22) Velük együtt említjük az egyetlen festő nevét, aki az építkezéssel kapcsolatba hozható, legalább is azzal, hogy azonos időben a Margitszigeten szerepelt, a pécsi kolostorból idehelyezett LUKÁCS festőjét. (23)

Ritkán adódik a magyar művészettörténelemben, hogy egy-egy művészeti emléket és alkotóját vagy mesterét egyidejűleg ismerjük. A szigeti romok torzóiból LUX KÁLMÁN zseniálisan rekonstruálta az eredeti siremléket, amelyből részleteket közlünk. Ugyancsak jelentős a romok nyomán felvázolt alaprajz is, amely mindenben megfelel a Margit-legenda és a mi adatainknak egyformán. A művészek, kőfaragók emlékei csak pár darab művésziesen megmunkált szögletkőre szorítkoznak. Feltételezésünk szerint a kápolna és az eredeti 13. századi templom, majd a későbbi utódja a kibővített gótikus épület márványburkolatait a törökök felhasználták díszes fürdőberendezéseiknél.

Apácafej töredék Szent Margit sirjáról.

Fekvő alak Szent Margit 13. századi fehérmárvány emlékéőről.

AZ ELHAGYOTT KOLOSTOR:

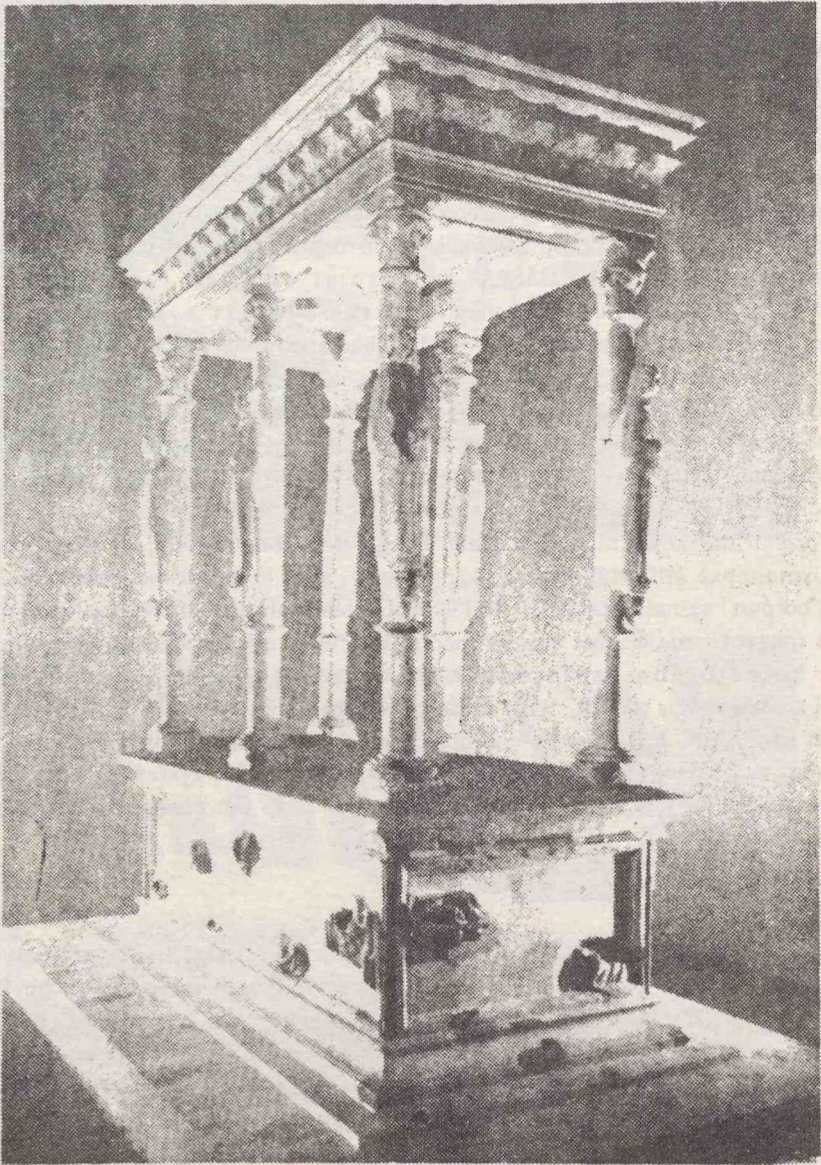
A török nem találta egészen felkészületlenül a kolostor lakóit. Erre vonatkozólag az a tévhit volt elterjedve, hogy az apácák mindjárt a mohácsi veszttel csata után 1527-ben elhagyták volna a szigetet. Ez nem felel meg a valóságnak, mert még 1539-ben is a szigeten voltak.(24) Az akkori vallásháborúk jobban nehezítették életüket, mint a törökök közelsége. (25) BĀCSKA TAMÁS, akit a szereti püspökségéből elűztek a moldvai zavargások, Várad Velencéről(26) írt több levelet érdekükbe a királynak Bécsbe, de eredmény nélkül.(27) Talán az volt a mellőzés oka, hogy még mindig a legnagyobb magyar családok leányai éltek itt szerzetesi életüket. MAKRAI PÉTER a magyar domonkosrendiek egyik törökkorszaki tartományfőnöke vitte-hozta a válaszokat Bécsből és a Margitsziget sok értékét adta át NEMAY GÁSPÁR komáromi császári kapitánynak, hogy ott egy házat vásároljon számukra, ahol meghúzódhatnak. NEMAY a kincseket elfogadta, de végül is nem engedte megtelepedni őket Komáromban.(28) 1539-ben Rómából jövő engedély alapján az apácák közül DOMBAI KRISZTINA, SENYEI LUCIA és KOMLOSY MAGDOLNA mindegyikük 10-10 apácával rokonaik "váraiba" menekültek az üldözések elől.(29) A Nagyszombatba menekültek között SERÉNYI ERZSÉBET vezetésével szerepel a magyar irodalomtörténet két halhatatlan alakja: RÁSKAI LEA és SÖVÉNYHÁZI MÁRTA, a magyar nyelvemlékirodalom szorgos munkásai.(30)

Történet intézkedés magára a Szent Margit sirra vonatkozólag is. Hogy a fejét egy díszes ereklyetartóban állították ki az új kápolnában, arról mások is megemlékeztek,(31) de magát a "corpust" szintén MAKRAY PÉTER felügyelete alatt szállították először Körmeny-re (Vas megye), majd innét valami módon átkerült Nagyszombatba, ahol a klarisszák kolostorába zsúfolódtak össze a szigeti apácák. Mindenesetre valami sietség mégis történt, vagy talán szándékos lopás, mert Margit sirkoronája az ásatások alatt került elő. Erről a remekműről is sokat írtak már.(33) Mindössze ennyi maradt abból a mérhetetlen gazdagságból, amellyel a magyar főurak és egyszerű nép egyformán elárasztotta ezt a kegyhelyet. A magyar műkincsek örök sorsa lett ezeknek a kincseknek is a sorsa.

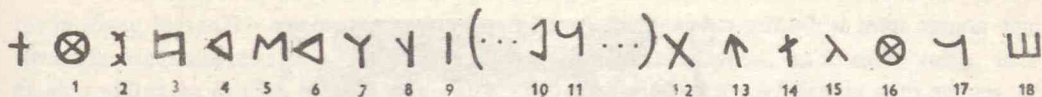
A ROMOK IROTTAS KÖVEI:

A felsorolt régi emlékek közé sorolhatók a Margitsziget romjain talált rovásírási kövek is, amelyek sírhelyeket jelöltek. Ezekkel is sokat foglalkoztak már, többek között v. SZAKONYI VAJK ISTVÁN hívta fel a Műemlékek Bizottságának figyelmét, hogy a szabadban álló köveket védjék meg az idők viszontagságai ellen. Tartalmi megfajtásai közül dr. CSALLÁNY DEZSÖNEK, a nyiregyházi Josa András Múzeum igazgatójának a megfajtását közöljük, mert az eddigiekkel merőben új eredménnyel járt a kutatása. Megoldását HEVES FERENC jóto llú ujságró cikke,(34) alapján közöljük:

"A margitszigeti szabadtéri szinpad keleti oldala és a pesti szigetpart között fekvő nagy kiterjedésű rommező a hajdani Domonkos-rendi zárdának, Margit királyleány kolostorának maradványa. 1838-ban tárták fel, de csak mintegy háromnegyed évszázaddal később veték észre, hogy az egyik kövön írásjelek láthatók. Ekkor a romtemplom északnyugati, ember magasságu falára cementezték fel a 70 x 30 centiméter nagyságu feliratos követ (ma már a Budapesti Történeti Múzeumban őrzik).

Árpádházi Szent Margit siremléke. (Lux Kálmán rekonstrukciója.)

A MARGITSZIGETI KŐ ROVÁSJELEI.

Bal oldalán függőlegesen irányban sorakozó rovásjelek vannak két oszlopban. Jobboldalt ugyancsak. Szokatlan forma: a magyar rovásjelek írása ugyanis minden más emléken balról-jobbra halad és nem felülről lefelé, de nem is jobbról-balra, mint a battonyai pecsétgyűrű türk és az 1799-ben felfedezett nagyszentmiklósi aranykincs onogur-hun rovásírása.

A margitszigeti rovásfelirat időrendileg a XI-XII. századi nagyszentmiklósi és a XV. századi székely-magyar rovásírás közé, a XIII. századba sorolható. Bal szélén, középpüzt kis keresztjel áll egymagában. Ezzel kezdték el a feliratot, tehát keresztény vallású ember róta, vagy keresztény emberre vonatkozik. 18 rovásjel szerepel a kövön. Hangértékeik megálapításánál a türk írásrendszerek és a székely-magyar rovásírás, valamint a rokon-feliratok nyújtottak segítséget. (Dr. CSALLÁNY a rovásjeleket nem a számozás, hanem a megoldhatóság sorrendjében tárgyalja.)

Az ábrán 2. számmal jelzett rovásjel = e betű. A székely-magyar rovásfeliratokon először a XV. században jelent meg. 9 = sz. "Nemzetközi" jelnek számít, mert a nagyszentmiklósi, a battonyai, a székely-magyar rovás emlékeken, továbbá a szibériai, a Don és Kubán vidéki feliratokon egyaránt megtalálható. De előfordul egy, a XIV. századból származó ezüst pecsétgyűrűn is, amelyet az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban őriznek. 14 = i. A székely-magyar rovásírás azonos alakban őrizte meg.

A 8. számú rovásjel a t betű jele. Előfordul Ladánybenén 1909-ben feltárt szarmata sírból előkerült, s a kecskeméti múzeumban őrzött agyagedényen is. 3 = cs. Azonos formában szerepel az 1501-ből származó csikszentmártoni rovásfeliratban. Az s betű jele (15) megtalálható az esztergomi pecsétgyűrűn is, valamint a székely-magyar rovásírás több emlékéen. 12 = b. Hasonló alakban és össze függésben használták a nagyszentmiklósi, a székely-magyar, valamint a Don vidéki rovásírásban.

A 4. és 6. számú rovásjel a k (q) betű jele. Változatai a szibériai türk írásban, a székely-magyar rovásírásban vannak meg. A 13-as jel is k (q) betű. Szibériai türk feliratokon a nagyszentmiklósi leleten, a székely-magyar rovásírásban más hangértéket képviselt, s a latin nyelv hatására c-re változott. 1 és 16 = f, a görögből ered. Egyedül a székely-magyar rovásírásban fordul elő korai, szilvamag alakú és késői, kerek formájú változatokban. 7 = l. Szerepel a ladánybenei Árpád kori gyűrűn is. A székely-magyar rovásírásban hiányzik.

Az 5-ös és 18-as jel az m betű kétféle (palatális és veláris, vagyis kemény és lágy) hangképzésű rovásjele. Palatális (W formájú) alakja az esztergomi pecsétgyűrűn fordul elő. A 11 és 17 = i. Ismert Nagyszentmiklósról, Battonyáról és Novocserkaszkából. 10 = az o betű rovásjele. Ilyen szögletes alakban sehonnan sem ismerjük. Legközelebb áll hozzá a székely-magyar rovásírás o jele két összehajló rovátkájával.

Ezek szerint a felirat átírása: fecskmkltsz /...oī.../ bqisfīm. Olvasása: "fecském keltesz /...oī.../ békis fiam." Itt az "oly" szó helyett az "oī" rovásjel szerepel; a székely-magyar és a nagyszentmiklósi feliratokon ezt a hangot a szilvamag alakú "ly" rovásjellel fejezik ki. A "béke" szó 1130 óta szerepel nyelvemlékeinkben. A "fiu" szót 1138-tól ismerjük, "fyom" alakban 1300-ban találkozunk vele.

A Margitsziget rovásírásos kövei. (Dr. Luxeder F. - Ausztrália - szívességéből.)

Ez a magyar nyelvű, alapjában ugor jellegű, de török eredetű rovásjelekkel kevert rovásszöveg leginkább a székely-magyar rovásírással és a nagyszentmiklósi lelet onogur-hun rovásírás-rendszerével rokon. Am az l rovásjel hiánya a székelyben, az m elütő volta, az f és az o változata és több más jel arra vall, hogy a margitszigeti rovásfelirat nem azonos az eddig ismert rendszerekkel, hanem más nép rovásírásának hagyatékát képviseli. De milyen népet? Dr. CSALLÁNY DEZSŐ avar kapcsolatra gondol. (Felvetődött a gondolat, hogy a szöveg esetleg kun eredetű, és a köemléket Kun Erzsébet királyné állíttatta 1287-ben kiskorú András fia emlékére. Csakhogy a margitszigeti rovásírás balról-jobbra haladó sorvezetésű magyar rovásfelirat, tehát nem lehet kun.)"

A "NYULAK" ÉS A "FÜRDŐK" SZIGETNEVE:

Végezetül érdekes feltevést emlíünk itt meg a "Nyulakszigete" elnevezés és a hajdani "Fürdőszigetről" amelyeket 1942 karácsonyán MEDRICZKY ANDOR, hajdani tanácsjegyző közül a "Nagy Budapest" c. lapban. (35)

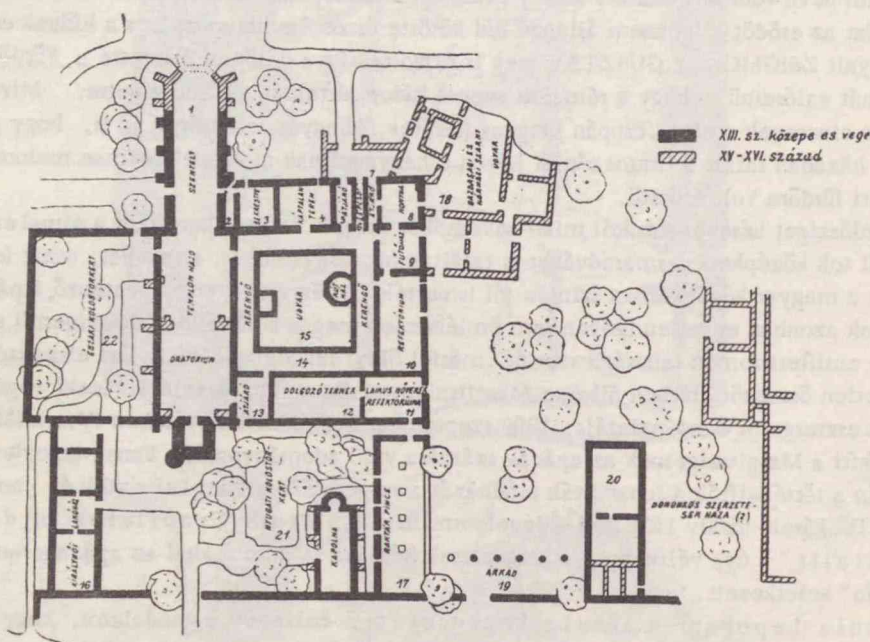
"Az Aquincummal szemben a rómaiak a pesti oldalon a "barbár" területen építettek Transaquincum nevű védelmi erődöt, amely pontosan a Rákospatak torkolatának északi oldalán feküdt. Ezt az erődöt alighanem állandó híd kötötte össze Aquincummal, s a hídnak cölöpmaradványait ZSIGMONDY GUSZTÁV meg is rajzolta. Ez a cölöpsor érintette a Fürdőszigetet. Tehát valószínű, hogy a rómaiak ezen a hídon jártak át a Fürdőszigetre. Mivel Aquincumban nincsenek meleg, csupán langyos források, könnyen lehetséges az is, hogy az Óbuda egyik házában talált feliratos római kövön elhanyagoltnak mondott "thermae maiores" talán a szigeti fürdőre volt érthető.

A Fürdősziget későbbi sorsáról mind kevesebbet tudunk. A Duna kotráskor a római emlékeken kívül sok középkori vasmaradványt is találtak ott: fegyvereket, sisakokat, tehát feltehető, hogy a magyar középkorban szintén jól ismerték. A Margitszigetre vonatkozó árpád-kori okmányok azonban egyetlen helyen sem emlékeznek meg a különálló Fürdőszigetről, pedig az a már említett romok tanúsága szerint, másfél ölnyi fal segítségével, az elszakadás után is közvetlen összeköttetésben állott a Margitszigettel. Ez utóbbi szigetnek északi végében állott az esztergomi érsek palotája. 1290 szeptember 1-én kelt oklevelében IV. Miklós pápa megerősíti a Margitszigetnek az apácák számára való adományozását. Ennek az oklevélnek az alapján a történetírók a Johanniták rendházát a sziget déli sarkára helyezték és - noha először csak IV. László király 1278. évi oklevele említi: "Castrum Cruciferorum domus hospitalis" - úgy vélik, hogy a keresztetek kórháza "nem sokkal az apáca kolostor alapítása után" keletkezett.

"Insula Leporum = Insula Leprosorum". Felvetem a gondolatot, hogy a Johanniták kórháza nem állhatott a sziget déli részében. Egyrészt nem valószínű, hogy az oklevél délről északfelé haladva nevezte volna meg a sziget "utcájának" egyes részeit, hanem valószínűbb, hogy északról délfelé haladva közli az apácáknak tett királyi adomány részleteit: "... a sziget falai, házai, földjei és utcája, mely a János vitézek - domus hospitalis - ától (vagyis kórházától) a kolostorok felé vezet." Ebben az esetben egészen új feltevés keletkezhetik, hogy tudniillik a Fürdősziget hévforrásai a XIII. századig a Johanniták birtokában voltak, akik - esetleg már régebben - a nagyobbik szigettől elkülönített és vele csak köfállal összekötött Fürdőszigeten kórházat is tartottak fenn, amely annak a kornak legborzalmasabb betegeit: a laprásokot fogadta be. A leprások kezelésére vállalkozó Johannita, vagy kereszties lovagok általában ahol csak lehetett, a gyógyító erejű hévforrások mellett lé-

tesítettek kórházakat. Az orvostudomány a fekélyes leprások kínjainak csillapítására még ma is csupán timsós meleg fürdöket tud rendelni. Nincs tehát kizárva, hogy a Fürdőszigetet azért nem emlegetik az okmányok, mert ott a keresztes lovagok ezt az önfeláldozó munkát végezték és így az a sziget el volt zárva a külvilágtól.

A Margitszigetet régebben Nyulak szigetének nevezték. IV. László 1276-ban Insula Leporum - nak nevezi a szigetet. Felmerül a gondolat, hogy valószínűleg semmi köze sem volt az ártatlan nyulakhoz, hanem a régi elnevezés a leprásokra utalt, s tulajdonképpen Insula Leposorum lett volna a helyes elnevezés. Ezt azonban senki sem hallhatta szívesen - legkevésebbé azok, akik a Margitszigeten telepedtek le - és talán ennek a kifejezésnek az enyhítése végett, a szö hasonlóság alapján keletkezett a Leporum elnevezés, vagyis a szigeten ma egyáltalában elő nem forduló nyulakra való utalás.

A domonkos kolostor ásataainak alaprajza. (Lux Géza felmérése)

JEGYZETEK

1. - "...et frater Symon scolam artis musice dirigens..." Kassai Kódex: ad an. 1288.
2. - "...misa celebrata presente legati..." U.o.
3. - "Missi sunt frater Albinus magister organorum ad solemnitatem Legati apostolici Sedis in conventu dominarum in Insula existentium..." U.o. Némi kétely merülhet fel az apostoli legátus személyét illetően, miután a Kassai Kódex eme részén a pontos évszám olvashatatlaná vált. Amennyiben 1303-at veszünk alapul, akkor Miklós ostiai biboros-ról is lehet szó, aki később VIII. Bonifác néven került a pápai trónra, de ha későbbi dátumot veszünk, akkor a hosszú ideig a budai Szent Miklós kolostorban székelő ferencrendi Gentilis biborosról van szó, ez utóbbi lehetőséget valószínűbbnek tartjuk.
4. - "...et VI. discipuli ad servitium functionis organi..." U.o.
5. - ARCHIVIUM O. P. Santa Sabina, Roma, Reg. IV. 168/a. ad an. 1478.
6. - "...studentes artis pulsandi organis... frater Lucas de conventu V. ecclesie... a. 1480." és "Frater Lucas habet licentiam acceptandi directionem organis in conventu dominarum in Insula Leporum". V.ö.: 5. jegyzet 172/a.
7. - "Frater Thomas organista conv. Sancti Antonii Pestiensis assignatur in conventu Insula Leporum..." V.ö.: 5. jegyzet IV. 174/r.
8. - "Frater Franciscus de Quinqueecclesie assignatur in conventu de Insula Leporum in organista..." U.o.
9. - NÉMETHY L.: "A régi Buda és Pest művészete a középkorban". Katolikus Szemle 6 (1901) 520 és a következők.
10. - U.o.
11. - "Conceditur sorori Sophie priorisse monasterii Insule Laporum, quod de consensu matrum consilii possit introducere barones et magnates ad visitandum imaginem beate Virginis, quam intra scepta monasterii tenent insignem etc. et non alius etc. ita tamen quod in eo monasterio non bibant aut comedant sed perfecte devocione exeant. Et ne granecia potest de consensu ut supra indulgere aliquibus monialibus antiquioribus, ut eos introducant etc. Et quia multe matrone veniunt etc. nulla quod aliquae possit cum eis pernoctare etc. et si aliquae vellet ob deuotionem suam in monasterio pernoctare, nolo quod in dormitorio quod in dormitorio monialium possint habere mansiones sed constituatur eis mansio in aliqua parte seorsim a dormitorio monialium etc. Insuper eisdem monialibus omnibus conceditur, ut decies in anno possint visitare sepulcrum sancte Margarite sic ut porte ecclesie claudantur et nullus secularis aut mulier sit in eadem neque prius aperiatur, donec per portellam, per quam exierunt in monasterium se receperint omnes etc. In contrarium etc. Die X. martii, Rome." V.ö. 5. számú jegyzet: IV. J. fol 86/r-87/a.
12. - DÍVALD K.: "Budapest művészete". (A Margitsziget műemlékei) 35 és köv.
13. - Nyelvemléktár VIII. kötet, 100 old.
14. - FEHÉR M.: "Domonkosrendi kőfaragók és üvegfestők a XV. században. Kézirat. A vonatkozó szöveg: "Frater Matheus conversus lapicida potest stare in servicio comitis de Frangepanibus..."
15. - U.o. szövege: "Frater Martinus conversus sancti Thome Quinqueecclesie cum sit sculptor lapidum tempore illo potest comedere cum sculptoribus..."

16. - U.o.: "...conceditur acceptare fabricam cathedralis Vesprimiensis cum consensu ..."
17. - U.o. 18. - U.o. 19. - V.ö.: 5. jegyzet: "Frater Petrus conversus de conventu Labatlan transfertur ad statum clericalem de consensu expresso provincialis in scriptis..." IV.182.
20. - Idem.
21. - V.ö. 14.számú jegyzetünkkel.
22. - U.o. 23. - Idem. 24. - "Sorores de Insula Leporum habent licentiam saliendi de monasterio..." V.ö.:5.sz. jegyzet. J. 53/a.
25. - "...propter molestias hereticorum imminentium..." U.o.
26. - V.ö.:14. jegyzet.
27. - Kassai Kódex: frater Petrus de Moldavia levél másolatai.
28. - KÖRMENDI GÁSPÁR tartományfőnök tiltakozása a vassári társkáptalan előtt.
29. - V.ö.: 5. számú jegyzet: J./201 "Conceditur sorori Christianae Dombai cum sororibus decem timore Turchorum accedere ad castrum consaguineorum."
30. - V.ö.: 28.számú jegyzetünkkel.
31. - TÖRS K.: "Margitsziget" Pest, 1872. 35-36. old. és FRAKNOI V.: Monumenta Romana Episc. Veszprém. I. t. Budapest, 1896. CLVII. old.: "A klarisszák 1782-ben II. József császár parancsára történt eltörlése után szent Margit teste a pozsonyi zárdából eltűnt s gróf Batthyányi erdélyi püspök birtokába jutott, aki ez alapon VI. Pius pápánál 1789-ben ki-
eszközölte, hogy egyházmegyéje boldog Margit ünnepét megülhesse."
33. - DIVALD K.: i.m. 44 old.
34. - HEVES F.: "A margitszigeti felirat megfejtése". Magyarország, 1970, 51. Különben a feliratok tudományos közlése CSALLÁNY DEZSÖTÖL megjelent a nyiregyházi Jósza András Múzeum XI.sz. évkönyve 284 és a következő oldalakon.
35. - "Az eltűnt fürdősziget" Nagy -Budapest, 1943.január 8.

Corvin Mátyás követei Perzsiában.

írta: FEHÉR MÁTYÁS JENŐ.

برسم خزانه السلطان الاعظم | مولی ملوک
العرب و العجم | ابوالغازی سلطان حسین |
بهدار خاد الله مائمه و ساطاته

"A nagy szultán, az arabok és perzsák királyi mesterének Abul Ghazi Sultan-Husséin Behadurnak kincstárából."

Armenag bey Sasakian.(SYRIA, 1948.)

Nagy humanista királyunk, CORVIN MÁTYÁS 1473-ban Perzsia szultánjához és az ozmán hatalom félelmetes ellenfeléhez, UZUN HASSZÁN BEHADURHOZ küldött követjárásáról magyar részről elsőnek nagy keletkutatónk VÁMBÉRY ÁRMIN emlékezik meg történelemszövegeink, nyelvészeink sorában.(1) Az un. "Tarikh-i-Szeferi" kéziratra hivatkozva jelel, hogy a perzsa források Buda és Erizeum diplomáciai kapcsolatokról tesznek említést de ezt első olvasatra "keleties dicsekvésnek tartotta", mindaddig, amikor a velencei követjelentések sorában rá nem bukkant GIOSAFATE BARBARO irataira, melyekben a dogeek küldöttjeinek részletes beszámolóiban határozott biztonságot nem szerzett egy ilyen követség létezéséről. Erről a leletről a M. T. Akadémiában tartott felolvasásában adott hírt.(2) FRAKNOI VILMOS püspök csak rövid említést tesz erről a diplomáciai követségről a két ország között. Forrása neki is BARBARO jelentése.(3)

A román történészek már sokkal jobban kihasználták a követjárások vonatkozó adatait, már csak azért is, mert részben Moldván és Havasalfján is átmentek a küldöttek, részben pedig az oláh vajdákkal is kialakult később bizonyos kapcsolat Perzsia felé. I. URSU román történész közölt a követjárásról bővebb részleteket(4), majd JORGA, a tőle megszokott erősen sovíniszta szemszögből dolgozta fel a töredékes adatokat.(5)

Jelen tanulmányunk keretében a Kassai Kódex, a Santa Sabinai (Róma) domonkos rendi generális regeszták és a lengyel PRZEMYSYL ANTONIN domonkos rendi szerzetes 17. századi panaszos iratából a "Societas Peregrinantium" magyar-lengyel vetélkedéseiről beszélő "Stimulus ad veram gloriam" c. vesszük a lényegesen bővítő adatokat. Erre kötelez TARDY LAJOS két legújabb, alapos és sok problémát megoldó tanulmánya, amelyekről a követjárásról szólunk és valójában szinte már csak a követek személye látszik bennük ismeretlennek.(6)

Az újabb adatok valójában nem egy, hanem két követjárásról beszélnek. Némi-
leg bővítik is az eddigi vázlatos képet MÁTYÁS és UZUN HASSZÁN közti kapcsolatokról, de
ami szerintünk sokkal jelentősebb, hírt adnak a Kaukázus vidékén lakó magyarok
töredékeiről még a 15. század végén is.

A Kassai Kódex (a következőkben "K. K.") vonatkozó töredékei a következők :
Recipi de Perusiis licenciam eundi pro expeditione certorum negoti-
orum Dni. Regis ad Persiam. Fr. orator et vicarius noster valde acce-
leravit viam et ita prima pars itineris inter mercatores, quorum habi-
tu usi fuimus ulla necessitate patimur in... Secunda autem... in
montibus, maxime autem exeuntes Tifilisi ciuitate mercatorum, gra-
uis... propter loca inaccessibilia unde etiam equis difficulter prog-
ressi sunt et nec cibus uel potus inuenitur. In partibus Persie, scilicet
in regni magni Saldani... terminarunt, nam princeps equitum homines
armatos ad se uicium nostrum mandauit et tam celeriter... (taber)na-
culum magni Saldani nos ducentes. Dictum tabernaculum uidimus for-
titer custoditum... fidelium eius et ipsum cognouimus probatum et
strenuum hominem, qui de Turchorum Saldani, fidei et regni... plures
uictorias obtinuit. Sed non est toto fidelis Maometis, nam nabiscum
uino usus est. Fordítása : "Engedélyt kaptam Peruggiából Király Urunk bizonyos ügyei-
nek elintézésére azzal, hogy Perzsiába menjek. Az orátor (követ) testvér és vikáriusunk nagyon
siettetett az utazást, amelynek első részét kereskedőkkel tettük meg az ő általuk viselni szo-
kott ruhákat hordva és semmi szükségét nem szenvedtünk... A második pedig... a hegyek kö-
zött, különösen pedig Tiflisznek, a kereskedők városának elhagyása után nehéz... a megkö-
zelíthetetlen helyeken, ahol még a lovak is nehezen haladtak előre és sem étel, sem ital a-
líg található. A perzsa részeken, tudni illik a nagy szultán országában... véget értek. Ugya-
nis a lovasság vezére fegyveres embereket küldött szolgálatunkra és így gyorsan... a szultán
sátorához vezettek. A mondott tabernakulumot erős őrizet alatt láttuk... őt magát jól fej-
lett és kemény embernek ismertük meg, aki a törökök szultánjától, hitünk és országunk...
(ellenségétől?) sok győzelmet elvitatt. De nem látszik teljesen Mohamed hívének, mert ve-
lünk együtt bort fogyasztott..." (7)

A közölt töredék nincs pontosan dátumozva, mert az 1471-es évi lapok folyama-
tossága hiányzik. Így csak ZENO levele alapján állapítjuk meg lefolyása idejét 1473.-ra. (8)
A K. K. töredékéhez kapcsolódik egy 1477-ben dátumozott részlet, amely már egy máso-
dik követségről beszél : Quid dicam ibi de itinere secundo. Secretum
meum mihi! sed tantum melius fuit... experientia fratris Thome Eppi
quantum fratres aramani in conventibus nostris Cascacensis et Apa-
racensis benigne nos recipientes... septem origine Ungarorum se di-
xerunt et conuersacione magnam similitudinem lingue nostre demon-
strarunt, sed frater Thomas timens, ne alicui eorum propter audita-
tem meam in causa cognoscendi securitatem originis a uorum Ungaro-
rum secretum nostrum reuelarem, fraternaliter increpauit, nam iste
idiomate... prohibetur sed de causis Dni Regis et Magne Saldanis fra-
ter Thomas Eppus narratione... qua ex re libello: Narrantia itinero-
rum Dni Thome Eppi ad Magnum Saldanum Persie, quem ego frater
Petrus ad mandatum Dni. Eppi Varadini terminaui... " (9).

Fordítása : "Mit mondjak a második utról Perzsiába ? Ez az én titkom! De ez annal is inkább jobb volt, mert Tamás fráter tapasztalataival élhettünk. Amennyiben a mi örmény szerzetes-testvéreink a Cascacensis és Aparacensis kolostorokban nagyon szívesen fogadtak. . . heten magyar eredetűeknek vallották magukat és társalgásunkban nagy hasonlatosságot mutattak a mi nyelvünkkel, de Tamás testvér félve, hogy egyiköknek közülök a magyar elődök megismerése iránti nagy mohóságomban küldetésünk titkát elárulhatom, testvériesen megrótt, ugyanis ezt a nyelvet. . . de Király Urunk és a Nagy Szultán ügyeiről fráter Tamás püspök elmondásából. . . amely dologról a "Narrabilia itinerorum Dni Thome Eppi ad Magnum Saldanum Persie című könyvecskében (irtam?), amelyet én Péter testvér a Várad püspöke parancsára készíttettem el. . ."

A K. K. adattöredékeihez csatlakoznak a római Santa Sabina dömés klostromban őrzött rendfőnöki regeszták levéltárvonatai. Ezekből a regesztákból a követek személyérvonatkozó adatok a következők :

1. - DĒNES fia PĒTER 1471-ben engedélyt és megbízást kapnak, hogy a moldvai egyházmegye területén működő domonkosrendi misszióhoz csatlakozhassanak és hogy ott új templomokat építhessenek SZERĒMI MÁTYÁS fráterrel együtt.(10)

2. - BÁCSKA TAMÁS a pesti klostorból engedélyt kap arra, hogy a király és a főuraknak a szolgálatába állhasson, amennyiben ezek a törökök ellen terveznek valamit. Ez az engedély 1477-ből származik.(11)

3. - Fráter PĒTER de MOLDAVIA engedélyt kap 1493-ban, hogy kolostort válasszon magának, ott, ahol jónak látja. (12)

4. -Fráter BÁCSKA TAMÁS a pesti kolostorból VINCE mester helyetteseként "Magna Walachia" Vocse(?) nevű kolostorába nyer áthelyezést.(13)

Ezeknek az adatoknak az összegezésékként kialakulnak az UZUN HASSZÁN udvarába küldött követek személyeinek adatai. A szövegek közlések után részletezzük a követség körüli zajló eseményeket, a követség reánk maradt információit és az eddig még tisztázatlan részletek mellett azokat az adatokat, amelyeket a Kaukázus környékén még a követjárás idején is meglelt magyar töredék népekről szólnak.

AZ ELSŐ KÖVETSEG, mint már ZENO levele is mondja egy lengyel és egy magyar küldöttből állt.(14) A lengyel szerzetes, a "Societas Peregrinantium" nevű, vegyes nemzetiségű és sok határvillongás közt élő rendtartomány korabeli vikáriusa volt, akiről a lengyel forrás "Fr. Nicolaus Cingulatoris. . . vicarius generalis Russie, Podolie et Lituanie appellatur anno Dni 1462, item 1472. . ." (15) Moldva, Havasalföld területét ebben az időben nemcsak MÁTYÁS magyar és KÁZMÉR lengyel királyok vették egymással, hanem a politikai viták vetületeként a magyar és lengyel szerzetesek is valószínűleg harcokat folytattak egymásközt az itteni egyházi intézményekért. Róma a magyar igényeket ebben az időben jogosabbnak vélte, hiszen pl. Szeret, Moldvabánya. Jászvásár, Milikó stb. valóban a magyar szerzetesek alapításaiként szerepeltek már a 13. és 14. század óta. Időnként azonban, hogy a nagy vitákat elkerüljék, a rendfőnökök sokszor olasz szerzeteseket állított a vitatott rendtartomány élére, akiket mindkét fél egyformán gyűlölt.(16) Így kényszerült a rendfőnök arra, hogy a Kárpátok keleti lejtőin túli rendtartományt két részre ossza a vitatkozó felek azonban ezt sem fogadták el végső megoldásnak. Ezért tolyamodott aztán új módszerhez a legmagasabb szerzetesi fórum azzal, hogy váltakozva egy magyar, majd egy lengyel domonkost bízott meg a rendtartomány ügyeinek vezetésével.(17)

CINGULATORIS szerepe tanulmányunk szempontjából nem jelentős.(18). BÁCSKA TAMÁS személye viszont annál fontosabb, mert mindkét követségben résztvett. Nevét az adatok többféle formában jelzik és Bathka de Segedino(18) Bastka(19) Bats-

ka (20) és Batka de Zagradino(21) elírásokban. A K.K. azonban kétségtelenül BÁCSCA TAMÁS néven illeti és szerintem ez a helyes névforma. A "Se gedino" talán szegedi származására, vagy, - ami valószínűbb - a Szeged városában épült kolostor "filius natus" jelzője, ami azt jelentette a középkori egyházjogban, hogy ez volt az öt felvevő kolostor, amelyhez élete végéig tartozott még akkor is, ha teendői máshova szólították.

BÁCSCA TAMÁS személyéről a regeszták hivatalos adatai mellett annyit tudunk még, hogy a Konstantinápoly melletti Pera külváros Szent Miklós klostromában tanulta a keleti nyelveket (22), járt Ciprus-szigetén, ahol az olasz VINCE magister mellett működött, az un. "Provincia Grecie" keretében, amely abban az időben a "Societas Peregrinantium" részleteként működött kiváltságos jogokkal.(23). Később szerepel a budai "Studium Generaleban" is, ahol valószínűleg tanulmányait fejezte be. Pesti kolostoráról már megemlékeztünk. Valószínűnek tartjuk, hogy szorosabb kapcsolatban állhatott a királyi udvarral is, innét adódott a bizalom, hogy MÁTYÁS király öt választotta a kényes megbízatás végrehajtására. Az 1480-as években Szeret és Jászvásár kolostoraiban élt.(24) Szerepelt a milánói könyvnyomdász, OTTAVIANO SCOTTO és a magyar rendtartomány több tagja közt folyó perben is (25). 1490-es években ismét Moldvában élt, majd a Vocse nevű klostrom perjele és egyben teljhatalmú megbízottja VINCE mesternek, a Havasalföld klostromai felett. A pápa bizalma 1497-ben Szeret és Moldvabánya püspöki székébe emeli. Itteni működésének több építkezés köszönheti létezését.(26). Ekkor azonban már erősen vitatott területté vált Moldva és Havasalföld. Lengyel részről is sok ellenséges indulattal kellett megküzdenie, de csak 1515-ben hagyta el székhelyét a törökkel egyetértő oláh vajdák erőszakossága és az ortodox, keleti egyház pópáinak lázításai során. Ekkor került a székhelyföldi domonkosok anyakolostorába, Udvarhelyre, ahová a titkárával, PÉTER fráterrel együtt betogadták és a vidék lelkipásztorkodásába is beálltak.(27) A reformáció viharai elűzték az összes katolikus, latinszertartású szerzeteseket és így a székhelyek klostroma is feloszlott 1535-ben. BÁCSCÁT, mint püspököt Várad főpapja, Fráter GYÖRGY fogadta be, akinek jóvoltából az erdélyi püspökség Várad-Velencei kastélyát átalakították domonkos klostrommá. Itt élte le maradék életét TAMÁS püspök.(28)

A MÁSODIK KÖVETSEGRŐL, mint már említettük, csak fráter PÉTER megjegyzéséből tudunk. Az ő személye csak másodlagosnak látszik. Származására nézve moldvainak kell tekintenünk a regeszták alapján, hiszen a régi szokás szerint minden ifju, aki szerzetesrendbe akart lépni, a legközelebbi kolostorban jelentkezett. Miután a rendfőnök iktatókönyve "moldvai"-nak nevezi, valószínűleg származására is utal. Szerepe végig BÁCSCA kísérelje, titkáráként tűnik fel. Lelkesedése a magyar ősök kutatása terén bizonyára az általa említett Narabilia-ban önthetett komolyabb, leíró formát, amely művelődéstörténetünk nagy kárára elveszett. Az a körülmény, hogy FRÁTER GYÖRGY parancsára írta le BÁCSCA utazásainak érdekesebb részleteit, mutatja, hogy élete végén is a volt szereti és moldvabányai püspök szolgálatában állt.

A két követtség szűkös adataiból érdekesnek tartjuk kiemelni a követek megfigyelését UZUN HASSZÁN személyére vonatkozólag. Jólfejtett, kemény embernek írják le a török szultán, II. Mohamed nagy ellenfelét, megemlítve diadalmas hadjáratait. Élesszemű megfigyelésüket igazolja UZUN HASSZÁN egy megmaradt miniatűrképe a párizsi Szépművészeti Múzeum perzsa kéziratok között.(30). A másik megfigyelésük UZUN HASZÁN borívására vonatkozik. A követek tudták, hogy a szeszital fogyasztás Mohamed követőinek tilos és ez feltűnhetett nekik, hogy a perzsa udvar már "nem egészen Mohamed hívő". Ezt a megfigyelésüket a velenceiek követe CONTARINI is megerősíti, amikor leírja, hogy 1475-ben a perzsa udvarban, mint követ, megfigyelte, hogy a szultán és környezete bort isznak.(31) Tárgyi emléke is maradt ennek az "eretnységnek" az Istanbul egyik kis bazárjában nemrég felbukkant serlegben, amelyen HUSSZEIN neve valószínű "bordallal" körítve jelenik meg.(32)

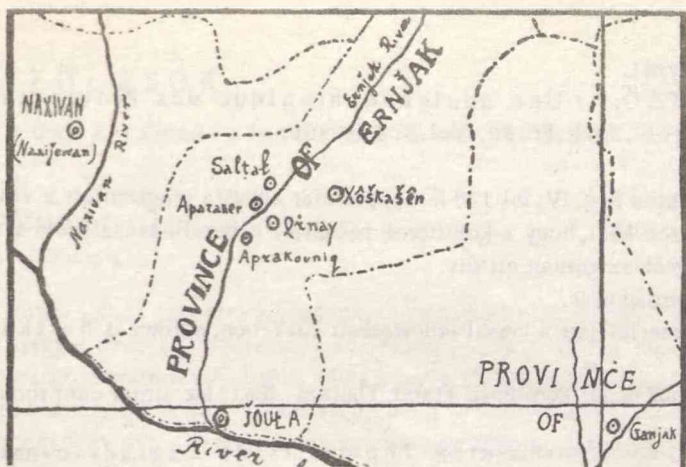
Uzun Hasszán képe egy perzsa kéziratban.

Az említett kulturtörténelmi megfigyelések mellett magyar szempontból sokkal je-
 lentősebbek a követek tapasztalatai a KAUKÁZUS környéki magyar néptörödékekről említett
 adatai. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a K.K. törödékekben említett két örmény ko-
 lostor fekvése szinte magától kínálkozik a nyugatra szakadt magyaroktól elvált törzsek 15. szá-
 zadi földrajzi elhelyezkedésére vonatkozó kutatások megoldására. A Cascacensis és A-
 paracensis városnevek latinizált formáját lehántva a CASCA és APARA helynevek kutatá-
 sát nagyon megkönnyítik M. A. VAN DEN OUDENRIJN domonkos rendi örmény történész több i-
 lyen irányú tanulmánya. A szakértő armenologus és rendtörténész egyszemélyben, rekonstruál-
 ta a latin okmányok, főként GIULIO A. SANTORI biborqs jelentéseiből az ún. "Fratres Unitores"
 domonkosrendi kongregáció kolostorainak földrajzi fekvését. A biboros jelentése az örményka-
 tolikusok ún. "szakadár" részének egyesítését összegezte és 1587-ből származik. Magyar rész-
 ről érdemben még nem foglalkoztak ennek a bőséges adatolással, az ott lakó néptörödékek fel-
 sorolásával, etnikai hozzátartozásával stb. foglalkozó jelentéssel, amelyet javarészt a Rómá-
 ba nagyszámban érkező, kiüldözött latinszertartású szerzetesek információi alapján írt össze.
 OUDENRIJN O. P. a naxcevani (Naxivan) püspökség keretéhez, illetve földrajzi határaihoz tar-
 tozó kolostorokat veszi sorra. (33) Tanulmányához mellékelte térképe - bár nagyon vázaltszerű-
 eligazítást ad a K.K. adattörödékeiben szereplő helynevek terén. Egyeztetve a térkép adataival
 a követség törödék beszámolójának C a s c a nevét X o s c a s c e n várossal vélelem azonosít-
 tani. OUDENRIJN tanulmánya szerint örményül ezt a helynevet Xóškašén (Xoskashen) for-
 mában szerepelteti SANTORI biboros jelentése. Korábbi és későbbi európai írók írásmódja sze-
 rint pedig Choscascen, Corascen, sőt Nascascen alakban is előfordul. (34). Sokkal-
 ta nehezebb A p a r a város meghatározása, amely már a jeles rendtörténésznek is gondot
 okoz két nagyon hasonló városnév gyakori előfordulása miatt. A két, európai átírásban Aparan-
 vay Abarakunik városok mindegyikében volt domonkos kolostor. Naxivan közelsége némileg
 segíthet a nehézség megoldásában - legalább a magyar néptörödéket illetően - mert ezen a
 tájon találkozott RUBRUK 1252-ben magyarországi szerzetesekkel a domonkosok közül. (35).
 A jelzett városhoz mindkettő közel van ugyan, de az Ernjak folyó balpartján kellett halad-
 niok Xoscascen felől. Ebben az esetben Aparaner (Aparaner) városról lehet felté-
 teleznünk, hogy a követség ottjárt.

Ez a vidék az ősi Gog-ten tartomány, amelyről KOREZMI MÓZES örmény író meg-
 emlékezik műveiben és törökös népek földjének tartja. (36) MINORSZKY is foglalkozik a régi
 örmény nevekben rejtőző törökös népek helyneveivel ezen a tájon (37), 1329-ben JERETAMIR
 a kaukázusi magyar néptörödék fejedelme, aki az Árpádok leszármazottjának tartotta magát,
 kért és kapott XXII. JÁNOS pápától domonkos rendi püspökököt népének és végül ezen a környé-
 ken tartotta főpapi székhelyét Naxivan (Nakhitscevan) városában III. JÁNOS szintén domon-
 kos rendi püspök, aki több ízben is járt Moldvában, a Havasalföldön és a magyar rendtartomány
 szerzetesei közül verbuvált magának segítőköt 1404-ben, akiket a konstanzi zsinat után el is
 kísért a kaukázusi magyar törödék néphez. (38)

Ennyi kapcsolatról tudunk a domonkos rendiek történelmén keresztül a "Perzsia vi-
 dékére költözött" magyar népcsoportról, amely nem követte Pannóniába Árpád magyarjait és
 akikkel TORMÁS herceg szerint azért sokáig kapcsolatban álltak.

Bár e helyütt a kaukázusi magyarság nyomainak adatolásával nem foglalkozunk, a
 BÁCSKA TAMÁS féle 1477-es perzsiái követség alkalmával még ott talált testvérnépet va-
 lószínűleg I. ABBAS perzsa sah szórta szét vagy telepítette át, amit azzal tetőzött be, hogy a
 többször említett Naxivan város katedrálisát lefoglalva mecsetté alakította át. (39). Annyi bi-
 zonyos, hogy a legközelebbi perzsiái követjárás, amelynek a vezetője ZALÁNKEMÉNYI KO-
 KAS ISTVÁN volt 1602-ben, már nem emlékezik meg az itteni magyarokról. (40.)

Az őrmény domonkos rendi klastromok térképe P. Oudenrujn O. P. után.

JEGYZETEK:

1. - VÁMBÉRY Á. Beszámoló felolvasás a M. T. Akadémián. Közzölte: Tudományos Ertesítő, 1867.
2. - Vámbéry közli "Geno" alapján az olasz beszámolót, majd magyar fordítását.
3. - FRAKNOI V.: Századok, 1899. évf.
4. - DONADO da LEZZE-I. URSU : Historia Turchesca (1300-1514). Publicita, adnotata, impreuna cu o Introducere de Dr. I. Ursu. Bucaresti, 1910.
5. - N. JORGA: Venezia in Marea Neagra. III. Anale A. R. Tom. 37 (1914).
6. - TARDY L.: Caterino Zenónak, Uzun Hasszán követének útja Grúzián át Mátyás udvarába. Filológiai Közlöny (1968) 471-479. old. és a részletesebb Izsák zsidó orvos a perzsiai uralkodó és Corvin Mátyás összekötője a törökellenes világliga megszervezésében. Magyar-Zsidó Oklevéltár XII. kötet. Különnyomatban is: 1-20 old.
7. - Kassai Kódex 1470-es évi feljegyzése.
8. - A dátum megállapításában Vámbéry adata segített.
9. - Kassai Kódex részlet, eléggé penészes és nehezen olvasható része.
10. - "Frater PETRUS DIONISII de Ungaria et frater MATHYAS de CEREMIO habuerunt licentiam ire in Terram Peregrinantium diocesis Moldaviensis et ibi assignari in aliquo conventu si presidenti visum fuerit. . . Datum Perusii 1475 prima ianuarii. . . Arch. Santa Sabina. Reg. IV. - fol. 108
11. - "Frater THOMAS BÁCSKA de Zeghedino conventus Pestensis habet licentiam quandocumque voluerit vel fuerit requisitus exire et stare in obsequio regis vel dominorum etiam quando vadunt contra Turchos et morari cum honestis personis et servire in missis, audientia confessionum et in administratione sacramentorum et tempore quadragesime et adventus et aliis huiusmodi potest predicare cum socio ubi provincialis vel alius prelati voluerit et potest recipere elemosinas et bis in anno confiteri et nullus inferior etc. quamdiu honeste vixerit. Datum Rome, 1477, X septembris. " Arch. Santa Sabina. Reg. IV. folio 113.
12. - "Frater PETRUS de Moldavia potest stare in quocumque conventu etc. " Arch. Santa Sabina. Reg. IV. fol. 161.
13. - "Frater THOMAS de BÁCSKA de Zegedino conventus Pestiensis fit prior conventus Sancti Nicolai in terra Vocce et vicarius substitutus magistri Vincentti in contrata Magne Walachiee, excepta contrata Moldavie. Die 2 aprilis Rome. "Arch. Santa Sabina. Reg. IV. fol. 179.

14. - V.ö. 2.sz. jegyzet.
15. - R.J.LOERNERTZ O.P.: Une ancienne chronique des Provinciaux Dominicains de Pologne. Arch.FF.PP. Vol.8. 151-161.
16. - Idem 158.
17. - Arch. Santa Sabina Reg. IV. fol 179 r.-alaján már annyira megromlott a viszony a magyar és lengyel szerzetesek közt, hogy a kolostorok pecsétjét is bizalmas családoknál tartották letétben, amit a rendfőnök szigorúan elítélt.
18. - Járt Magyarországon is.
19. - Kassai Kódex szerint járt a kassai kolostorban 1517-ben, amikor is Bastka formában írták le a nevét.
20. - Idem: Rev. Dnus Eppus Seretensis Frater Thomas Batska simul cum socio eius. . . "névváltozat fordul elő.
21. - GAMS : Series Episcoporum: Batka Thomas II. de Zagradino-nak írja.
22. - "Fratres MICHAEL de Quinqueecclesie et THOMAS Sigedini recipierunt elemosinam con sanguineorum ad studium orientalium in conventu Sancti Nicholai Confessoris provincie Grecie. . ." Kassai Kódex részletek a "Terra Peregrinantium"-ról.
23. - V.ö. 15. jegyzet.
24. - V.ö. 22. jegyzet.
25. - A magyar könyvtörténet eme jelentős adatokkal zsufolt részét az első nyomtatványok terjedésére, eladására, vásárlóira ésmagára a magyar szerzők könyveinek kiadására vonatkozó szellemtörténeti és nyomdászati tanulmányt a hosszú ideig folyó per alapján rövidesenközölni fogjuk.
26. - V.ö. 22. jegyzet.
27. - Idem : "...delenda provincia etiam sedes eius annullatur a Dni. 1515. "
28. - A Várad-Velencén írt részletről.
30. - MARTEU et VEVER: Miniatures persianes exposées au Musée des Arts-Décoratif. Paris, 1913, 137 old.
31. - A narrative of Italian Trevels in Persia in the XV et XVI centuries. London, 1873, 201 old.
32. - ARMENAG BEY SAKISAN: A propos d'une coupe a vin et agate au nom du Sultan Timouride Husseint Baicara. Syria, VI. 274 sk.
33. - Bishops and Archbishops of Naxivan. Studia Catholica, 8 (1932).
34. - Idem: 187 old.
35. - FEHER MÁTYÁS: Marcellus a hun-krónika szerzője. Magyar Történelmi Sz. (New York) I. 4-5. 74 old.
36. - SURÁNYI ISTVÁN: Az ó-örmény Satenik. . . Magyar Történelmi Szemle (N. York) I. évf. 2.sz. 30 sk.
37. - M.V. MINORSZKY: Transcaucasica. Journal Asiatique 217 (1930) 41-112. (Térkép-mellékletekkel) és Études Arméniens 24 (1930) 117-123. old.: Le nom de Dvin.
38. - JÁNOS sultanieh-i püspök "Libellus de notitia orbis" c. kéziratát és magyarországi utazásának részleteit egyik legközelebbi számunkban kimerítően közöljük.
39. - M.A. van den OUDENRIJN O.P. Bishops and Archbishops of Naxivan.
40. - M. SCHEFER: Iter persicum, Paris 1877. Zalánkeményi Kakas István az egész Kaukázusról részletes képet fest utazása közben szerzett tapasztalatairól. Érdekessége és párhuzamos jelentősége tanulmányunkban az, hogy ő is királyi követként utazott Perzsiába, majdnem ugyanazon az uton, mint Bácska püspök és társa.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK ' c. vitairatához.

A RÓMAI "KOPT" OROSZLÁNOK.

Pósa László (Róma).

A római városi egyetem kötárának dombormű-gyűjteményét szemlélgetve ősi- nek tűnő és a magyar dekoratív művészet, különösen az ún. életfa motívumok meglepő- en gazdag sorozatát fedeztem fel. Egész különleges jelentősége van ennek a gyűjteménynek abból a szempontból, hogy az ún. "Motivschiebung" - motívum-vándorlás mekkora utakat tett meg, amíg egy-egy nép a sajátos adottságaival oly ügyesen továbbfejlesztette, hogy ké- sőbbi korok művészettörténészeinek komoly fejtörést tudnak okozni eredetük felderítése te- rén. Sok gyűjteményt tanulmányoztam már át eddig, de a római, jelzett kötár nyújtott szá- momra legtöbb meglepetést.

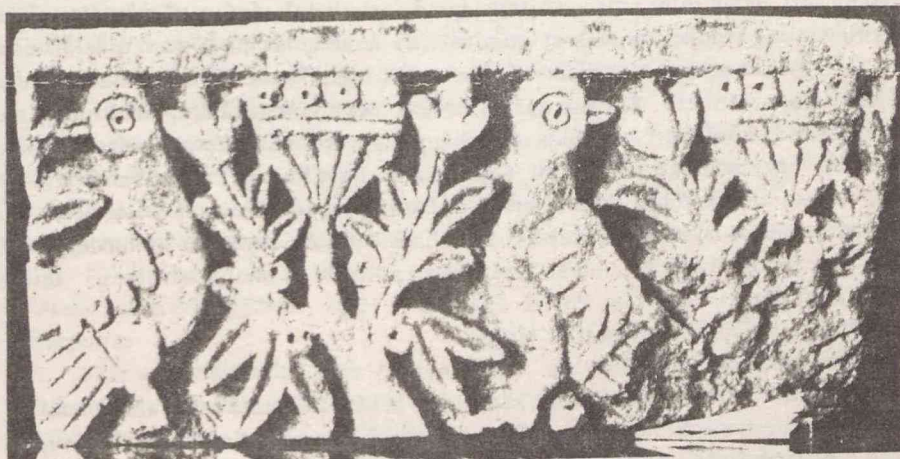
A jelzett gyűjtemény a római szakemberek figyelmét is magára vonta. Őket kor- zultálva jutottam L. Guerrini tanulmányához : "Relievi copti nella Universita di Roma". címmel, aki a közölt képeket is elsőnek ismerteti. Nem kétséges, hogy je- lei, amelyeket magán visel mindkét oroszlán mezopotámiai eredetűek. Az első, félig- meddig már keresztény motívációs ábrázolás talán csak régi tradícióból vitte tovább az oroszlán tomporán ábrázolt és szabályszerűen kiképzett csillagot és az első sódérján alkalma- mazott négyes vágást. Az életfa a merevített dombormű centrumán kívül esik és mind- két ábrázoláson csak szinte másodrendű szerepet tölt be az egyik esetben geomet- ria idomokból alakított, a másik esetben pedig növénymotíváció ügyesen megoldott kereszt kompozíció mellett.

Mint L. Guerrini jelzi, a domborműveket kopt kőfaragók munkájának tartja. A kopt művészet kapcsolatai bizánci eredetekre is mutatnak, de téves lenne az a fel- fogás, hogy egyedül a letűnőben lévő görög művészet lett volna a továbbítója, vagy kizá- rólagos közvetítője. A magyar régészet is tud felmutatni kopt eredetű műalkotásokat, de ez még nem jogosít fel bennünket arra, hogy egyenes kapcsolatokat lehetőségeire gondolha- sunk. Ugyanez a helyzet az olaszországi kopt emlékekkel is. Keresve az áthidalást, sok vélemény hangzik el arról, hogy Nagy Theodorik Ravenna uralkodója, a művészetek- nek nagy pártolója segítette elő ezeket a keleti motívumokat értő és kedvelő kőfaragók, é- pitészek és szobrászok munkáinak nyugati elterjedését. Róla tudjuk, hogy pl. a síremlékek faragását mint monopóliumot egy örmény családnak adta. A klasszikus és pogány mitológiai motívumokat kerülő ravennai művészi kör jellege az ujjab, kele- ti motívumok felhasználásával alkotott ujat. Az örmény és kopt kőfaragás pedig a szaszanida motívumok jegyében fogant és használta annak szimbolikáját, val- lási motívumait is, megrögzötten ragaszkodva az arianus eretnekség általánosan elterjedt keresztény motívumok egyszerű szimbolikájának elvetéséhez.

Eme állításom valószínűsítéséhez mellékelem meg - az oroszlanos adatolás mel- lett - a sorozatban ugyanazon mester munkájánk tartott galamb-szarkofágot háromágú életfa szimbolummal, valamint a "hunokat öldöklő angyal" domborművét. Ezek is azt mutatják, hogy a mestereknek inkább örményeknek kellett lenniök, hiszen ök is- merték közvetlen közelből a Kaukázusra "farkasként üvöltő hunok" hadait Szent Jeromos szerint.

Oroszlán domborművek a római kőtárban.

A római egyetemi kőtár galambos-angyalos domborművei.

A "nagyszombati VINLAND térkép" előkerülésének története.

Irta: Szepessy Géza. (Várpalota.)

Jelen írásomnak feladata nem a térkép magyarázata, hanem a sok mendemonda tisztázása, mely misztikus homályt borít a becses leletre. Bár a leírás tudományos igénnyel lép fel, "népszerű formába" közlöm. Ebben az esetben "az első kéz" (melyet nem támaszt alá még irodalom) nyilatkozik.

1954 nyarán, egy zömében önkéntes társadalmi munkatársakból álló közösség foglalkozott az esztergomi vasútállomásnál lévő, árpádkori, ötvös és pénzverők falu plébánia templomának feltárásával. (1) Egyik nap az ásatásokon mutatták be VEREBES JÁNOS tanárt, akitől köztudott volt, hogy mint tanár-iskolaigazgató foglalkozik régészeti, néprajzi és általában muzeológiai érdekes tárgyak gyűjtésével. (2) Beszélgetésünk közben érdeklődéssel figyelt fel, hogy jómagam az oknyomozó történettel foglalkozom és erre hűszesztendei anyaggyűjtést irányoztam elő. Néhány nappal később meghívott lakására, ahol megnéztem az általa gyűjtött ós és középkori kerámiákat, néhány fegyvert, kéziratot, térképet. Ezek között volt a későbbi "nagyszombati térkép" is. Sajnos, nem figyeltem fel akkoriban a lelés körülményeire, hanem csak később, amikor eladásra kínálta fel térképeit. Közölte velem, hogy volt már Budapesten is illetékes helyeken, de néhány forintért nem volt hajlandó eladni. Ez a beszélgetés a Dorogi Tájmuzeuma helyiségében zajlott le és ahol a következő térképeket megvásároltam tőle:

2 darab 1860 körüli lithografált térkép,

2 darab kéziratos térkép.

Ezután évekig nem nyúltam a térképekhez, a két lithografáltat elajándékoztam. Később ugyancsak tőle megvásároltam egy kéziratos térképet, mely Esztergom és környéke néhány török elnevezését örökítette meg, és egy töredék Hóman-féle térképet. (3)

1958-ban MIHALIK SÁNDOR (4) vizsgálta meg a két első kéziratos térképet, melyek ugyancsak felkeltették érdeklődését. Jómagam ennek ellenére késői másolatoknak tartottam őket. (5) Ezen a későbbiek során, "HUNGARYAN VINLAND MAP"-nak elnevezett térképen számos rovásírási jel, illetve szöveg is volt. Megfejtésük nem okozott különösebb nehézséget, de szövege számomra érthetetlen volt. Ez is szerepet játszott abban, hogy tartózkodó voltam, nem kíséreltem meg közlését. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy nem találtam olyan munkatársat, aki hajlandó lett volna feldolgozni. GERMANUS GYULA professzorral az egyetemen összehalálkozva a török elnevezésekre kértem magyarázatát, és megemlítettem a két kéziratos térképet. Nagyon érdekelte, rendkívüli becsesnek tartva őket és arra kért, hogy közölhesse, mint a törökhódoltság megszűnte után negyven évvel készített török emléket. (6) Egyben felfigyelt arra, hogy az említett VEREBES ISTVÁNNAK van egy kis török kéziratos is, amit aztán meg is vásárolt tőle. Mikor meglátta a nagyszombati Vinland Map-ot, felfigyelt a rovásíráásra, ígért egy címet, ahol megvizsgálják hitelt érdemlően. (7) Igé-

retét tett követte:

A világ legnagyobb földrajzi társasága, a washingtoni NATIONAL GEOGRAPHICAL SOCIETY kiváló szakembere Mr. G. CROSETTE (8) hozott össze a norvég kiváló tudóssal, HELGE INGSTAD hajdani nagyképességű diplomatával, aki mindennél fontosabbnak tartotta - még a legfényesebb karriernél is - a régészet és a történelem iránti szeretetét. INGSTAD a vizsgálatokba bevonta többek között az oslói BERGSLAND és a brükxellesi van LOEY professzorokat és kutatásokat végzett a terepen is NEW-FOUNDLAND-ban, hiszen az előkerült nagyszombati térkép az ő elméletét látszott igazolni. Könyve számos nyelven jelent meg, melyekben közölte a nagyszombati térképet és az arról alkotott véleményeket is. Ebben az időben bukkant fel a híres "YALE VINLAND MAP", mely igen nagy vihart kavart fel; sokan hamisítványnak tartották és hibáztatták a YALE egyetemet, hogy miért vásárolta meg száz-ezer dollárért a térképet. A YALE könyvtár igazgatója nem bocsátkozott vitába és hagyta, hogy a dolgok a maguk útján haladjanak, de minden további vizsgálatot megtagadott. Ekkor került elő az a kódex, melyből a térképet valamikor kitepték. Így haladt jóformán párhuzamosan a "NAGYSZOMBATI" és a "YALE VINLAND MAP". Közben a világsajtó mind többet írt a térképekről (9) és megindult a harc, melyet egy szellemes ujságíró így fogalmazott meg: "Ki a felelős Amerika felfedezéséért?"

Térjünk vissza azonban a nagyszombati térképhez, hiszen előkerülésének fundusa még nem tisztázódott:

Még 1958-ban kérdést intéztem VEREBES JÁNOSHOZ, hogy mondaná el a térkép előkerülésének hiteles történetét. Ő nagyjából a következőképpen adta elő a lelés körülményeit:

"1945-ben, márciusban fogságba estem és Párkányon keresztül Esztergomba kerültem mert sehogyan se tudtam hazakerülni Lévára. Egy orosz alakulatnál takarító munkára fogtak be minket és az elhagyott német parancsnokságot hoztuk helyre.(10) Itt egy halomban régi papírfélék, irások között, akadt számos térkép is. Fogtam egy csomó térképet és begyűrtem ingembe. Így maradtak meg ezek. A többi sorsa előttem ismeretlen, mert azután megszöktem."

Mikor aztán érdeklődtem, hogy véleménye szerint honnan származhattak, a következőket válaszolta:

"...akár a Primáciáról, akár a Bibliotheca anyagából, vagy a Bencésektől, ki tudná. De származhatott a Brenneréktől (11) is, mert a közelükben voltunk..."

1964-ben újból beszéltem VEREBES JÁNOSVAL, közölve vele, hogy valószínűleg egy jelentős térképről van szó, mely összefügg Amerika felfedezésének kérdésével. Kisérlel meg felderíteni a térkép származási helyét. Többet azonban most sem tudott mondani. Közben nagy adatgyűjtést folytattam, "íróasztalnak dolgozva," mert a tulajdonomat képező térképet publikálni nem szándékoztam. Ez szokatlan is lett volna. Hazai körökben amúgy is nagy volt az érdektelenség és legfeljebb meghallgattak, de ahogyan szakmai zsargonban mondani szokták: "senki sem harapott rá."

1955-ben negyedéves tanulmányutamat tettem a Skandináv Államokban és így módomban volt az irt kitölteni, melyre itthon módomban nem nyílt. Résztvehettem a finnek múzeumi kongresszusán CARL JACOB GARDBERG (12) és NIILE VALONEN (13) professzorok jóvoltából hozzáférhettem a szakirodalomhoz és adatokhoz, melyeket később hasznosítani tudtam.

Egy amerikai magángyűjtő 50.000 dollárt kínált a térképért, melyet New Foundlandban Ingstadnál látott. Még lévén rabszolgája a pénznek az ajánlatot határozottan elutasítottam. Tanulmányutamat a Leyden-i Rijks Múzeumban fejeztem be és onnan tértem haza. Ekkor már biztos voltam abban, hogy a térkép szövege ó-angolszász nyelvű és megegyezik

Nagy Alfréd király "OROSIUSÁNAK" szövegével, melyet később egy ismeretlen kijavított, átalakított. Ez az újabb adat már elvezetett a skandináv "SAGA"-k misztikus világába, (14) ahol összetalálkoztam Tyrkir történetével, akir okvetlenül a Kárpát-medence (közelebről: Mátjus-föld) szülőttjének kell lenni, hiszen az "elgermanizált" név eredetileg "TURK" vagy "TÜRK" lehetett. Ezáltal ismét egy jelentős kérdést vetett fel a "Nagyszombati Térkép."

Mint várható volt, egymás után jelentkeztek a térkép ellenségei, főként hazai földön. Így aztán a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya tanácsára biztonsági letétbe tettem öt évi időtartamra. Így került letétbe a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumába.(15)

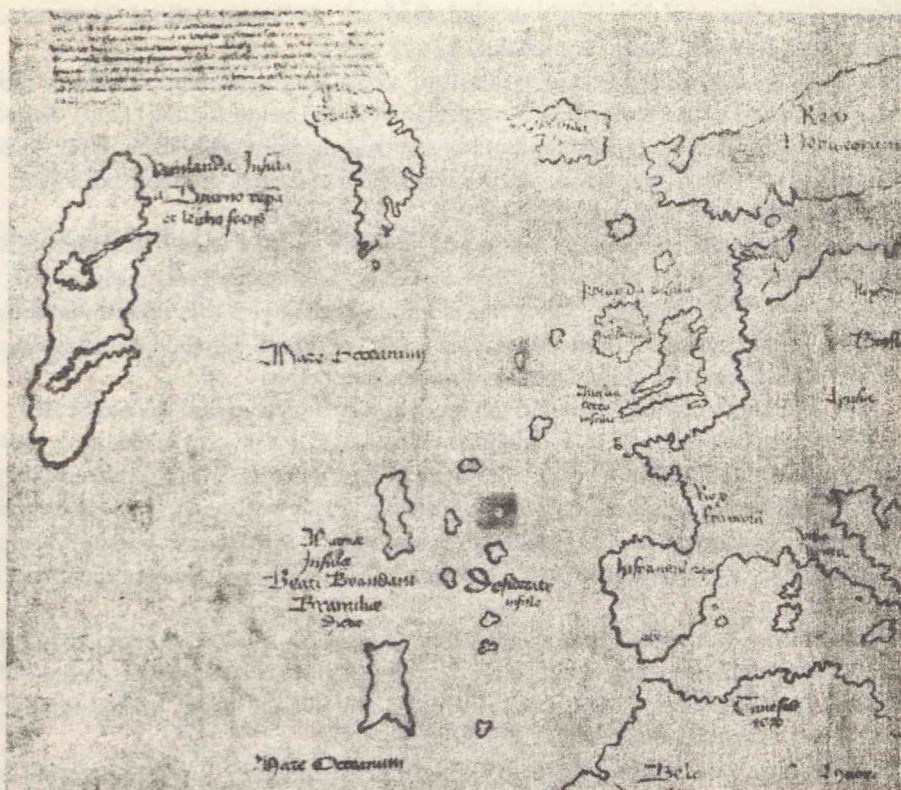
Közben a külföldi sajtó anyaga csak vékony szálakon jelentkezett a magyar sajtó hásbjain. Akadtak olyanok, akik munkatársként jelentkeztek, bár semminemű munkát hozzátenni nem tudtak, így természetesen elutasítottam. Akadt fenyegetés, irigykedés is bőven, de főleg ahogyan azt tapasztaltam: valamiféle dicsőségben akartak osztozni, nem a közös munkában. - Akadt két rendkívüli becsületes munkatárs, akik azonban nem félték a munkától és éveket szántak a kutatásokra, majd akadt egy harmadik is, aki ugyancsak nem sajnálta az időt a térképtől. Ez a munka azonban semmiként sem gyors, magában viseli a tévedések hosszú sorának lehetőségét és itt a következtetéseknél vállalni kell valamennyi ódiúmat. Engedtessek meg, hogy mindhármuk nevét itt közöljem és köszönjem szorgos munkájukat: CSALLANY DEZSO megyei múzeumi főigazgató (Nyiregyháza), aki a rovásírással foglalkozik, ERDÉLYI ISTVÁN a MTA. Régészeti Kutató Intézet munkatársa, aki a térkép történeti kérdéseivel és VÁSÁRY ISTVÁN az ELTE. tanársegéde, ugyancsak a térkép történeti hátterével.

Közben Amerika fölfedezése eléggé nemzetközi történész-üggé terebélyesedett és egy amerikai bizottság élére kinevezték, MAGNUSSON szenátort, aki arra hivatott, hogy koordinálja a kutatásokat. HELGE INGSTAD, "Halten" nevű hajójával évente átkelt az Óceánon és New-Foundlandban kereste "VINLAND" nyomait, míg végül is siker koronázta tevékenységét. Az általa feltárt kis viking telepeknél döntő volt a vas tárgyak jelenléte, mely eldöntötte, hogy a telepek valóban az első évezred végén keletkeztek. Ásatásokat végeztek a dánok Grönlandon is, ugyancsak szép eredménnyel és az egész "normann-ügy" felszínrekerülése arra ösztönzött, hogy a normannok VIII-XII. sz. történetét alaposan és főleg kritikusan vizsgáljuk meg. Így azután nemcsak a Tyrkir-kérdés, hanem a "Kijevi Fejedelemség" normann-kérdése is felszínre került.

Minket magyarokat számos okból érdekel a térkép, mely minden bizonnyal egy sokkal korábbi későbbi másolata, - mely elsősorban is bizonyossága annak, hogy a török-hódolt-ság korában Nagyszombat milyen széles körben foglalkozott a tudományokkal. Véleményem szerint a térkép több, korábbi összevonásából született, talán a nagyszombati nyomda rézmetszőjének keze nyomán. Sok tekintetben hasonlít a dán királyi könyvtár által őrzött "SIGURDUR STÉFANSSON"-féle izlandi Skolholt térképhez. Nincs kizárva, hogy mindketten egyazon térképet látták, csak a nagyszombati térképre felvezették az újabb eredményeket, míg érthetetlen módon a "STÉFANSSON"-féle térképre nem, bár az is csak későbbi másolatban maradt fenn.(16)

A térképen sok hibás latinságot találunk, mint nem is kis számban a középkori okleveleknél is. Egyben bizonyíték lenne arra, hogy nem egy jezsuita barát, hanem egy világi, esetleg egy fráter készíthette, hiszen a latint sokkal kevesebben beszélték és használták, mint azt általában vélik.

Ennyit a felvetett kérdésekről, melyet azért említek, hogy milyen bőséges és gazdag tára van a kutatási lehetőségeknek.

A "VINLAND" TÉRKÉP (1440-ből a Yale Egyetem tulajdonában.)

JEGYZETEK.

1. Ekkor alakult meg a Dorogi Járás Múzeumbarát Köre, mely igen szép gyűjtőmunkát végzett évek hosszú során.
2. 1965 őszén tragikus hirtelenséggel halt meg Verebes János.
3. Mindkét térkép az esztergomi múzeumban. A török elnevezésekről írt cikkemet Germanus Gyula professzor instrukciói alapján írtam, Fehér Géza lektorálta.
4. Mihalik Sándor a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeum néhai igazgató helyettese két alkalommal volt lenn Dorogon, az ő tanácsára adtam át a térképet a Nat. Geogr. Soc. -nek.
5. A háborús események során nagyon sok családi levéltár szóródott szét. A múzeumoknak nem volt anyagi fedezete a vásárlásokhoz. Ezek a térképek nem voltak megvásárolhatók, mert pl. az egyik múzeológus hamisnak tartotta és darabjáért mint "érdekességért" 20.- Ft-t kínált. Egy másik múzeum Verebest azzal küldte el, hogy irattári anyag és nem magyar vonatkozású.
6. Germanus prof. akkor kért meg, hogy küldjem fel hozzá Verebest, akitől egy kis török hárttyát vásárolt meg.

7. Idézem Germanus prof. levelének idevágó részét: Mr. G. Crosette, Chief Geogr. Res. Washington D.C. National Geogr. Soc. USA. (1961. IX. 30.)
8. Crosette úr néhány hónappal később értesített arról, hogy rendkívüli érdekes a térkép és azzal kapcsolatos kutatásokkal az ő megbízásukból Dr. Helge Ingstad (Oslo) foglalkozik. Egyben közölte, hogy egy xerox másolatot azonnal megküldtek részére. Ettől kezdve együtt dolgoztunk kutatásainkban. Az ő anyagi áldozatai nagy szerepet játszottak abban, hogy sok szakember szólhatott a kérdéshez.
9. A sajtóban szenzációra vadászva megjelent egy cikk, hogy a Yale-térkép hamis és igenis Columbus fedezte fel Amerikát. Közöl egy évig tartott a hírverés, mely azután végleg híressé tette a Yale-térképet. Egyik hazai intézményünk vezetője összetévesztette a két térképet, mert mindkettőt mint: "VINLAND MAP" szerepelt. Elindult a szóbeszéd, hogy:
 - a./ a térkép hamis, mert megállapították Amerikában
 - b./ a térképet egy német tiszt szakította ki egy nagyszombati kódexből stb.
 Köztudott, hogy a Yale-féle térképhez Svájcban találták meg a kódexet, melyből a térképet valamikor kitépték. Ezt a kódexet is megvásárolta a Yale Egyetem könyvtára. Így keverték össze szerencsétlenül a két térképet. Talán volt benne egy kis szándékosság is? - Mert a későbbiek erre engednek következtetni. - Közben a világsajtó sokat írt a "HUNGARYAN VINLAND MAP"-ról, hiszen a rovásírása is egy érdekes középkori szöveget takart.
10. Esztergomban a 711. német gyaloghadosztály egységei és felsőbb parancsnokságai állomásoztak. Érdekesebb az, hogy ott teljesítettek szolgálatot a norvég önkéntesek "VIKING PANZER DIVIZIÓ"ja is. Verebes nevetve mondotta később, hogy "viking-térkép," nem is gondolva, hogy mennyire közel járt az igazsághoz.
11. Brenner Ferenc nagyon híres régiséggyűjtő volt Esztergomban. Nem lehetetlen az sem, hogy az ő gyűjteményéből való a két térkép, mert lakásuk a Bazilikától nem messze volt a Visegrád felé vezető út mentén, ahol valóban volt német parancsnokság a környező házakban.
12. Carl Jacob Gerberg jelenleg az Aobo Akadémie professzora, akkor a turkui vár főigazgatója. Sokat segített munkámban, amit itt is megköszönök.
13. Prof. Niilo Vallonen a Finn Nemzeti Múzeum főigazgatója, aki lehetővé tette kutatásaimat a Nemzeti Múzeumban.
14. Elsősorban a "Grönlandiga saga" és az "Eirik saga" 4-5. fejezetére gondolok, ahol világosan megírják, hogy a Vinland nevet Tyrkir adta, aki Leif Erikson nevelőatyja volt. A kérdéses "vin" nem okvetlenül szőlő vagy bor, hanem erjesztett ital. Hiszen a magyar bor szó is pl. a normann "bjor" (Bier=sör) = erjesztett ital szóból származik.
15. A letét 1971. július 6. -án jár le.
16. Helge Ingstad könyvében közli a "Stéfánsson-féle" térképet is, melynek eredeti évszáma: 1570, de csak egy száz évvel későbbi másolatban maradt fenn, melyet 1670-ben készítettek. Ingstad első közlése: Helge Ingstad: "Vestervejen til Vinland" Oslo. 1965. Intern. Bookpr.

Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól, 1780-ban.

P. ÉDER XAVER FERENC S. J. : Descriptio provinciae Moxitarum... c. könyve, Buda 1791.

írta: TÖMÖRDY GYULA, Mexico.

Bár Délamerika legelső egyeteme, a limai San Marcos 1551-től gyűjti értékes adatait, kéziratok tömkelegét a koloniális időszakból mégis felcsillan a szeme tájékozató könyvtárosnak, ha mint magyarok kutatunk a perui őslakosság néprajza terén es pülanatok alatt kezünkbe kerül egy 1791-es kiadású, Budán nyomtatott könnv. Szerzője egy magyar jezsuita, aki a "moxita" néptörzs misszionáriusa volt, amíg a spanyolok egész Délamerika területéről ki nem űzték őket.

ÉDER XAVERI FERENC S. J. munkája valóban páratlan adatforrás a 18. századi őslakosság néprajzáról. Teljes címe: "Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano." Az elesszemű megfigyelő ma már alig használt részletességgel ír az "indusok" életének minden jellegzetes mozzanatáról, hogy a legjobb utleírásokkal is vetékedik. Erthető tehát a nagyrabecsülés a szakemberek részéről, amelyben a munkát részesítik.

Magyar részről MÁRKI SÁNDOR méltatta a lelkes és sokszor aranyhumorú hittérítőt és munkája jelentőségét "Egy ismeretlen magyar utazó" címmel (1). A latin nyelvű munkát már 1888-ban spanyolra is lefordította FR. NICOLAS DE ARMENTIA. Foglalkozott a szerző személyével és munkájával argentin részről legujabban VICENTE D. SIERRA is aki a szokásos tévedést követve: "nagy nemet hithirdetőnek" mondja. (2) Ez a tévedés természetesen jóhiszemű, azonban szándékolt és megtévesztő európai tanulmány-sorozat hatása alatt áll. Eme szándékolt megtévesztések főforrása OTAKAR ODLOZILIK tanulmány sorozata, amelyek a prágai Károly egyetem fémjelzésével hatoltak be az amerikai hispanológiai szaklapokon a köztudatba. (3). Azon az alapon, hogy a jezsuita rend ujoncképző kolostora Trencsénben képezte ki a korabeli Osztrák Magyar Monarchia területéről az Úr szőlőjébe hithirdetőknek hivatott fiatal szerzeteseket, mi sem volt a szándékolt megtévesztéseknek könnyebb, mint erre a jelenleg megszalt, elcsatolt városra való hivatkozás. Egész sor magyar szerzetes könyvelnek el ezen az alapon cseheknek, horvátoknak stb. A tarakumárok, a csinipák hithirdetői közt szereplő magyarok így válnak a misziós-történetben csehekké, esetleg szlovákoká. (4) A legelső nyomda megalapító OROSZ LÁSZLO, aki Argentínában játszotta "Gutenberg szerepét" Ung-megyei születése és neve miatt változott csehhé. (5). De nem érdemes folytatni a sort, bár több Észak-Amerikában élő, missziológiával foglalkozó szakember véleményét már sikerült helyes irányba terelelnünk.

Sokkal jelentősebb adat az, amit HOLOVICS FLÓRIÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár birtokában lévő PRAY GYÖRGY-féle kézirat gyűjtemény kutatása so-

DESCRIPTIO

PROVINCIAE MOXITARUM IN REGNO
PERUANO,

*Quam e scriptis posthumis FRANC. XAV.
EDER e Soc. Jesu annis XV. sacri
apud eosdem Curionis digessit, ex-
polivit, & adnotatiunculis illu-
stravit Abb. & Consil. Reg.*

M A K O.

B U D Æ,

Typis Universitatis, 1791

Éder Xav. Ferenc S. J. könyvének címlapja.

rán felfedezett : " Makó (Eder X.Ferenc munkájának kiadója, aki a szerző halála után jelentette meg a munkát!) csak átcsoportosította, nem szóról szóra közölte, hanem nagyrészt kihagyta... "(6).

Ez az adat rendkívül jelentős a perui őslakosság etnográfiai kérdése szempontjából! Mint már említettem, a szakemberek alapvető forrásként használják a jelzett munkát, minden szavának nagy jelentőséget tulajdonítva. Ez érthető is. Bár a spanyol fordítás is sokat forog kézen, szakemberek épp az eredeti latin szöveget idézik. Magyar tudományos szempontból is magától kínálkozik a lehetőség, hogy a ma már az egész emberiség kulturájának egységes képpé formálását egyengető mozgalomból kivegyük részünket. A MA-KO által önkényesen (?) elhagyott részletek potlása tenat a perui tudomány számára kétségtelenül nagy szellemi ajándék lenne !

* * *

Éder könyvében a perui tartomány, a magyar jezsuita működési területe Moxitania néven szerepel, míg a térkép "provincia Moxos" rézmetszeteskorabeli címmel. A perui néprajz tudomány még ma is legértékesebb hagyatékának tekinti. A korabeli autokton, bennszülött lakosság népies ételeit, italaikat nemcsak felsorolja, hanem aprólékos gondadal leírja készítési módjukat és a szertartásos vendéglátás minden csinját-binját. A szokásos lelkipásztori tevékenységről csak elvétve esik szó munkájában és csak apró "elszólásokból" i-gyekezhettünk magunknak magánéletére vonatkozó adatokat gyűjteni. Példaként teljes egészében közlöm az eredeti kézirat italokról szóló részét, melyet a Budapesti Egyetemi Könyvtár őriz. (Kézirattár: Pray - Gyűjtemény 50. kötet, III. könyv, IV. fejezet. Holovics Flórián tudományos kutató fordításában.)

"...Az indusok itala és készítési módja : A "csicsa" vagy "eronétikó". Az indusok italát a spanyolok egész Amerikában közös névvel csicsónak mondják. Maguk az indusok pedig saját nyelvjárásaik szerint különböző neveken. Az enyéim eronétikó-nak nevezik. Azok az indusok, akik Peruban spanyolok közt élnek, értenek hozzá, hogy különböző magvakból és a fák gyümölcséből nagyon erős italokat készítsenek. Nekik csak az van nyükre, aminek részegítő hatása van. Ezért mondják : a spanyolok három jó dolgot hoztak nekik : a San Corpus-t (Ürnapja-ünnepét), a csengetyüket és a "tüzes italt." Ürnapja és egész nyolcadja alatt ui. amikor a Körmeneteket szokták tartani, sokat táncolnak, amelyhez szükségük van a kis csengetyükre, de a szeszitalra is, mert ez erőt és bátorságot ad nekik.

Az indusokban akkora az ivászat utáni hajlam és vágy, hogy nehezen hiszem, miszerint lenne még a világon egy ilyen nép, amely annyira áhitozik az ital után, mint ezek a népek az ő csicsájuk után. Mert ha csak ígéri is, hogy talán a jövő évben újból csinálnak ilyen italt, attól kezdve semmi sem nehéz, semmiféle elriasztó vagy lehetetlen előttük.

Eddig még nem találtak ki semmit, ami hatásosabb lenne az indusok lomhaságának elűzésére, mint a leendő ivás reménye. Ami pedig személyüket illeti, annyira erősek, hogy nagyon keveset és nagy ritkán láttam közülök teljesen részegget, bár annyit ittak is, hogy az a lábukról többeket leszedett volna még akkor is, ha a csicsa annyira erős volt, hogy az esetleg fedetlenül hagyott tartóedényből áradó ereje az egész házat betöltötte. Hozzájárul az általános vélemény, hogy sokkal részegbeknek kellene lenniök más népeknél, hiszen az ivást többnyire nagy erő kifejtést igénylő táncokkal kötik egybe, mégpedig tűző napon, kalap nélkül, - hacsak esetleg nem a bőséges verejtékezés gátolja meg a teljes részegséget.

A gondjaimra bizott néptörzs vizet évente vagy kétfévente ivott, amikor t. i. az a-

Éder Xav. Ferenc S.J. térképe működési területéről az 1770-es évekből.

ratás az időjárás sanyarusága miatt nagyon szűkös volt. Ezért homorékót készítettek s napközben ezzel oltották szomjukat. Ez nagyon kellemes ital volt és nem okozott részegséget, nem is itták máskor, csak ha szomjasak voltak. Soha sem főztek belőle nagyobb adagot, csak annyit, amennyit minden család a maga létszáma szerint 3 nap alatt elfogyasztott. Az első napon rendszerint izetlen volt, mert még nem erjedt meg a cserépedényekben. Másnap mikor az érettség fokát elérte, volt a legjobb. A harmadik nap már ecetessedt és némi rosszérzés nélkül nehezen lehetett meginni. Ezért megnövekedett az asszonyok munkája, akik minden harmadik nap megújították az italt. Készült pedig törökbúzából, vagyis kukoricából. Ennek a szemeit kissé megpörkölrik, lisztte őrlik s elegendő vizet öntve hozzá kb. két óráig főzik. Amikor a liszt tömege összeállt, valamilyen sűrű szítán kézzel átnyomják úgy, hogy a liszt finomabb része áthatoljon. Így a kelleténél sűrűbb italféle keletkezik belőle. Ezt aztán korsóikba öntik. És valóban ez nemcsak a szomjuságot, de egyben az éhséget is egyben csillapítja azért az indusok utjaikon, amíg ez az ital tart, egyáltalán nem törődnek étel kereséssel vagy az étkezéssel, bár ha felajánlják nekik, soha sem utasítják vissza.

Nagyobb munkát és többek közreműködését kívánja az az ital, amelyet a spanyolok neveznek csicsának és amit az indusok eronétikónak mondanak. Ezt csak ünnepnapokra készítik, de más, nem egészen izléses módon. Kissé megpirítják a szemeket, meg-őrlik, aztán hidegen pogácsákká vagy kenyerekké gyurják. Ezeket cserepekben sütik, de ez a külsejét tudja csak áthatni. Erre összehivnak megfelelőszámú asszonyt. Néha százan is összejönnek. Már most az óriási fazekak köré ülnek, szétosztják közöttük a félig sült kenyereket, amiket ők elaprítva darabonként összerágnak addig, amíg az esetleges szemek is megörlődnek. Mikor a rágó asszony észreveszi, hogy a falat, melyet fogaival őröl, már kellő módon szét van morzsolva, a nagy fazékba köpi, vagy ha illendőbben akar eljárni, ujjával beledobja. Ez a munka eltart néha egész nap is. Befejezés után vizet öntenek a fazekakba és 24 órán át türeztetik. Kirendelt asszonyok örködnek felette. A fenékre leülledett tésztát lassan keverik, tüzet tesznek újból alája és a maradék lisztet kellő időben hozzákeverik. Miután mindent elvégeztek, a fazekakat az odakészített teknőbe ürítik, mikor pedig langyossá vált, óriási cserépkorsókba töltik a csicsát. A korsókat soha sem mossák, úgyhogy egész kéreg van rajtuk. Készítményük egyetlen éjszaka úgy megerjed, hogyha a korsót lezárnák, ezer darabra szétrepülne. Másnap a folyadék tetején bőséges sárga olaj úszik, ami számukra annak a jele, hogy a munkát az előírások pontos megtartásával végezték el, így a csicsa elérte azt a tökéletes fokot, hogy az isteneket is méltán lehetne megkínálni vele.

Hogyan isszák az indusok a csicsát? - Alkalmos időben összejönnek a vendégek és megtapasztalják a csicsát. Ha úgy veszik észre, hogy olyan, aminőnek ők kívánják, kitörnek ama asszony dicséretébe, aki a készítés főgondját viselte és ezer szépmondással halmozzák el. Ha az ital nem üti meg a mértéket, nincs az a szemrehányás és gyalázkodás, amivel a szegény asszonyt el ne borítanák, de azért anélkül, hogy egyetlen csepp is maradna az italból. Munkájának jutalma egy itallal tele korsó, amelyet valakivel elküldenek a készítő asszonnak. Így akár jól, akár rosszul sikerült a dolog, mindkét munkának egy fizetsége. Minden egyes korsóhoz egy indus van rendelve, aki néhány, kis lopótök pohárral felszerelve, azokat a korsóban megmeríti és a vendégeknek nyújtja. Néha megtörténik, hogy egy és ugyanaz az indus 2 vagy 3 csicsás korsóval is el van látva, amelyeket majdnem egy időben kell kiinni. - Amikor nagyobb szertartással kell inni, orgonasipokhoz hasonló, hosszú lopótököket vesznek elő, amelyek tollakkal és rávéssett diszkekkel vannak tele. Ezekből egyet a ki inni akar, a szájához illeszt az egyik végén, míg a másik végén a csicsát lassan beletölti.

Néha a kukoricán kívül erdei mandiókát használnak az italkészítéshez. Ezt az

zal a szándékkal teszik, hogy nagyobb ereje legyen, sőt a legerősebbé váljék. Ezt el is érik, de életük nagy veszélyeztetésével, mert ha a mandiókát ismételten meg nem mossák és ki nem nyomják, mérgező erejével az egész italt áthatja és ártalmassá teszi. Egyeseknek eszükbe jutott, hogy kizárólag mandiókából főzzenek csicsát. Az italozásra titokban 8 jóbarát jött össze. Közülük hárman másnap meghaltak, egy 3 nap múlva, a többi többhetes betegség után visszakapta egészségét.

Mi a guarapó? Más italokat is készítenek az indusok és spanyolok egyaránt a sajtóval kipréselt cukornád levéből. Ez ugyanúgy, mint a csicsa, bárkit megreszegít. A kisajtolt nádlevet félóráig főzik. Egyesek negyedrészt vizet öntenek hozzá. Mikor meglangyosodott, korsókba öntik és körülbelül két napig tartják, amíg megerjed. Mások sokan, a fák gyümölcséből kb. hasonló módon készítik és nagyon jó ize van, különösen ha néhány ananászt is belekevernek. Ha ezt nagyobb tisztasággal készítenék és az egészségnek nem volna annyira ártalmára, megérdemelné, hogy a többiek elé helyezték. - Már szóltam arról, hogy mekkora különbségek vannak részegeink között: némelyek vidámak, mások szomúak; egyesek tisztességesek, mások szerencsétlenek, sokan dühöngenek, mások békességesek közülök. De minden indus hajlamos a vidámságra, énekre és táncra; egyetlen egyet sem találtam, akire ez ne lenne érvényes.

A csicsa gyógyító ereje. - Hibának tartanám, ha elhallgatnám, hogy a kukoricának akár egymagában, akár csicsának kifőzve Istentől kapott ereje van a vesekő és vesehomok fájdalmainak gyógyítására. Tanurá egész Amerika. Kétszáz évnél hosszabb időn át nem akadt egyetlen indus, aki ebben a bajban szenvedett volna és ezt az orvosok és a köztudat a csicsának tulajdonítja. Nem hiányzik a mindennapi tapasztalat sem, amely a véleményt alátámasztja. Mert aki úgy érzi, hogy ez a betegség kikezdi, azt egyetlen más orvosság sem távoztatja el oly hamar és könnyen, mint a csicsa. Hatékonyságát két esetben is tapasztaltam. Első alkalommal egy portugál személynél, aki halálra váltan missziómba vetődött és 3 nap alatt minden más gyógyszer nélkül ettől jó egészségben távozott. A másik eset a hajón volt, amely Amerikából Spanyolországba hozott. A svéd hajóskapitány már 8 egész napja feküdt és majdnem megőrült. Mikor hallottam betegségéről, ajánlottam neki mi vel az orvosától neki nyújtott szerek semmit sem használtak és kukorica rendelkezésünkre állott, legalább homorékót főzessen. Beleegyezett. Magam egy indus asszonynak segédkeztem és az orvos figyelmes felügyelete mellett megcsináltam. Haladéktalanul inni adtam neki és buzdítottam, hogy tartózkodjék minden más italtól. Olyan sikerrel járt a dolog, hogy 3 nap múlva eltávozott minden homok, az ágyából fölkel, az emberek közé ment és magasztalta az orvosság erejét és orvosával nagy gonddal följegyeztette készítésének módját. Kíváncsi vagyok, hogy munkámból könnyebbséget nyerjenek azok, akik ebben a bajban szenvednek, hiszen így örvendeni fogok, hogy fáradtságom nem volt haszontalan. . . "

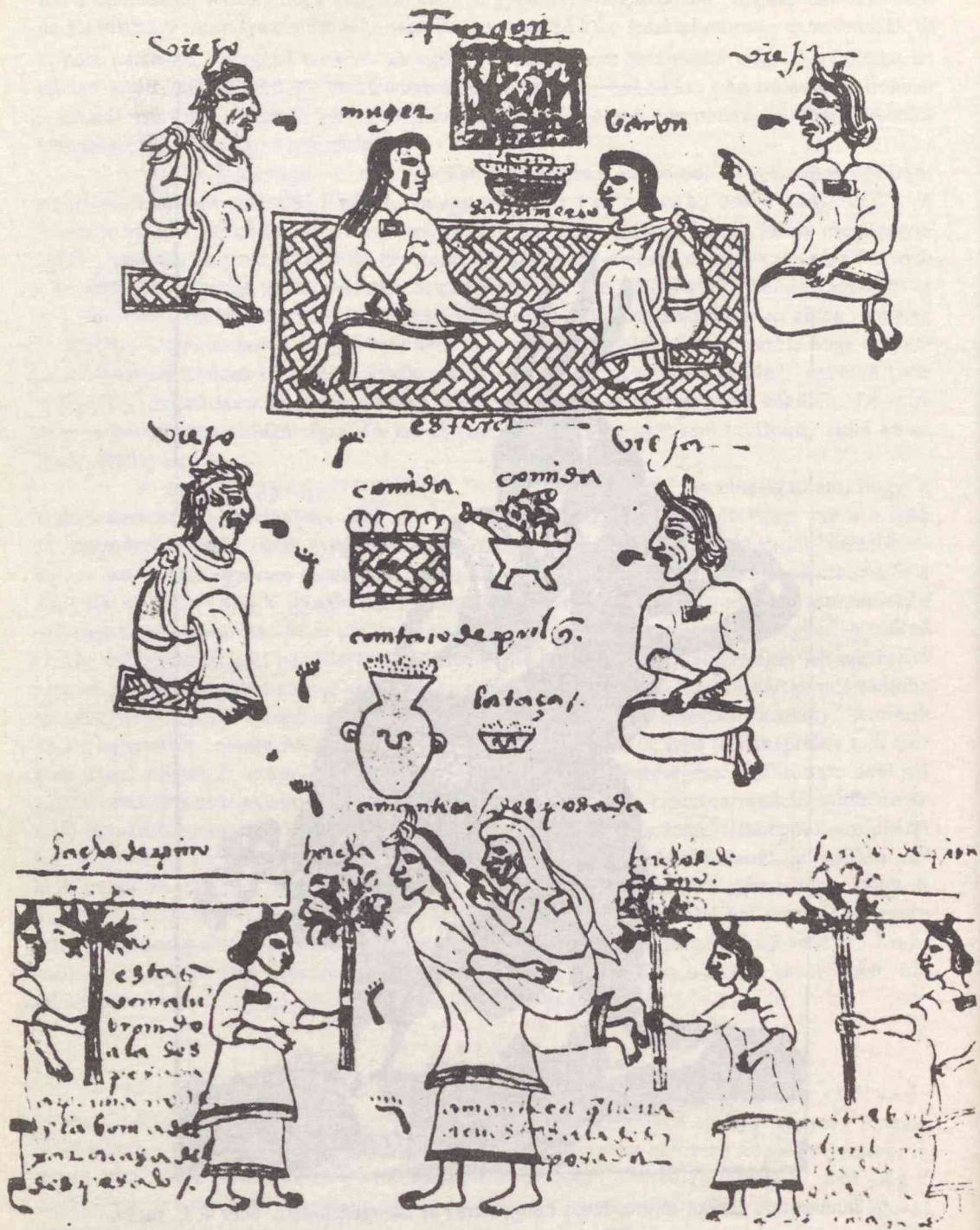
* * * * *

A "moxita" népnév egyébként a spanyolok gúnyolódó elnevezése arról az ősi népről, amelyet eredetileg a tudomány "Kibka" néven ismer. A spanyol gúnynév magyar jelentése "leány", ezzel illették őket, mint majdnem minden autokton törzsnek ilyszerű, új nevet adtak. (7) A prekolumbiánus időkben hatalmuk egész Columbiára kiterjedt, ahol még a mai korban is embertanilag eléggé megkülönböztethető csoportokban élnek. Legdélibb águkat nevezték kibka-chibcha néptörzsnek, amelynek a nyelve Délamerika középső részét kitölti. Ma az észak perui nép nyelvéből igyekeznek eredeti formáját rekonstruálni.

A spanyolok hódítása előtt az egész birodalom - ha lehet erről beszélni - négy

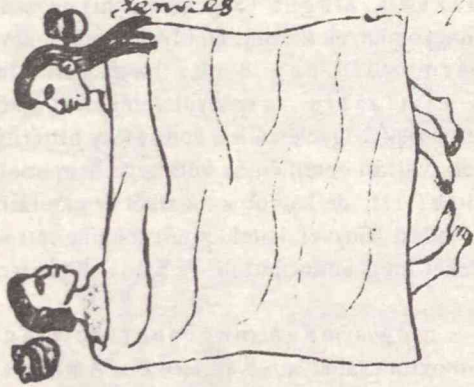

Bennszülött ünnepi táncos fuvós hangszerrel és csengetyűkkel. Éder S.J. rajza.

Bennszülöttek házassági szertartása egy Éder korabeli kéziratból.

estas las figuras de
 y en estas tres figuras
 muestra el pecado de
 concubina carnal con un
 marido / les mata con
 el veneno / segun la ley
 de Dios

Házasságtörésben elmarasztaltak az ítélelhozás alatt.

muger muca eize enbeduna
 con su marido mata con
 un veneno / segun la ley
 de Dios

la don / mata con el
 veneno segun la ley
 de Dios.

A férfit megkövezték, az asszonyt megmérgezték az ítélet után.

nagy tartományra oszlott, amelyeket csak a nyelv egysége kötött össze: Bagat, Huns a, I-
r a k a és T u d a n a főtörzsek területeire. Ezek között állandó harcok folytak. Legtöbbet sze-
replő történelmi alakjai közül a korabeli hagyományokból lejegyzett krónikák szerint Bagat
és Huns a fejedelmei voltak. (8)

Bagat (a mai Bogotá) székhellyel volt a főszállása a "zipá"-nak, vagyis kato-
nai parancsnoknak. Huns a fejedelmének a címe "zak"- vagy "csak" volt, aki ellenfelével
a bagat törzssel állandó hadilábon állt, mert mindegyik a hegemoniára törekedett. Végül is
a krónikák adatai szerint Csakuan Magus (Saguan machi) győzedelmeskedett. (9)

Régi bennszülött hagyományok szerint, amelyet már a spanyol hódítás korában le-
jegyeztek, egy idegen származású pap Boki meghonosította náluk a napkultusz
vallását, amelynek a kiirtására a spanyolok mindent elkövettek. (10). Kezdet-
ben a nép nyelvén írt katekizmusokkal igyekeztek a keresztény hittérítők sikereket elérni és
némileg alkalmazkodtak az ősi, vallási ceremóniák külsőségeihez, amelyek főként vidám ze-
nés körmenetekben nyilvánultak (11), de később a mexikói érsek utasítása szerint, minden
bennszülött nyelvű szertartási, vallási könyvet, katekizmust meg kellett semmisíteni (12) de az
ősi, egyhétig tartó körmeneteket még, amint láttuk P. Eder Ferenc korában is megtart-
ja a nép.

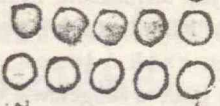
EDER könyve - még a maga megcsönkítottsága ellenére is bő-
séges adatokat nyújt a kibka-moxita család benső életére is. A házasságkötés szertarta-
sáról, a hűtlenségen kapott házastársak büntetéséről és a keményfegyelmű gyermeknevelésről
egyaránt találunk benne szétszórt adatokat, amelyek teljesen megerősítik a párizsi egye-
tem birtokában lévő rajzos krónika adatait, illetőleg ábrázolásait. (13) Ezek szerint az ifjú pár
véleményét nem nagyon vették figyelembe. Azt a "viejo"-k (öreg) döntötték el. Némi
ajándékcsere, "menyasszony váltság" lebonyolítása után új házat építettek, megfelelő tűz-
hellyel, amely elé egy frissen szövött gyékényt terítettek ágy gyanánt. A házassági szertartás
szimbolikája a tiszta, természetőlén élő népekre jellemző: az új férj, vagy inkább jelölt
a saját és a menyasszony szüleit már előre helyetfoglaltak a gyékényen, illetve a körül, mi-
re a szomszédság friss homokkal felhintette a ház padlózatát, hogy a megérkező menyasz-
szony lábnymai láthatók legyenek és maradjanak. A menyasszony megérkezése után a nagy
ágy gyékényen foglalt helyet és hosszú, gyapjuból font, szőtt hosszú ruháját összekötötte a vö-
legényével. Az igazi "kötést" azonban pap végezte, akit a völegény egyik közeli rokona
vitt be hátán az új pár elé. A "kötő" papot a menyasszony leánytársai fáklyákkal kísérték a
legény-házhoz. (14)

Házassági hűtlenség esetén a bűnös feleket megkövezték. Némileg enyhítették az
asszony gyötrelmeit azzal, hogy "csicsó"-val a megkövezés előtt részegre itatták. Ez a hű-
tlenség eléggé egyoldalú volt, mert a többnejűségben élő férfiaknál természetesen ritkább
eset lehetett, mint a házasságra kényszerült asszonyoknál.

Gyermeknevelésükre vonatkozólag jellemző, hogy a tisztességtelen, vagy a szülő-
ket sértő szavakat azzal büntették, hogy a fiút az apa, a leányt az anya füst fölé tartotta.

Hosszadalmas lenne P. Eder könyvének minden részletét felsorolni. Pedig sűrűn
adódnak benne a magyar hittérítők életére vonatkozó adatok is. A kis epizód, amelyben a
"portugál személy" gyógyulását a csicsa hatására leírja, valamint a hajóskapitány
veseköveinek eltávolítását meséli, volt a gyarmati orvosok legjelentősebb panasa a
virrey-nél, hogy a jezsuiták gyógyítással is foglalkoznak és így beveteleiket csökkentik. A
hatás nem is maradt el: külön "real cedula" tiltja el a hithirdetőket a reájuk bizott bennszü-
ltek bármilyen egészségügyi szolgálatától. (15.) A portugálokat pedig már régóta különle-

higni fia. onje ad

m. adon
ni

Untertilla y media

m. adon de. xp. ad. casti p. le. casti
castigando. sandole. sumo
marizel. concupi. de. coq.

sabi
mazo / o
sumazo de axi

A fiut atyja büntette azzal, hogy füst fölé tartotta.

m. delos m. adon
sati. y. axi

Untertilla y

m. adon de. xp. ad. casti p. le. casti
castigando. sandole. sumo an
axi

sabi
axi

A leányt ugyanúgy büntette az anya.

ges gonddal üldözték, ha a perui területre vándoroltak, vagy tévedtek. Nehezen hihető, hogy az emberbarát jezsuiták elfogadták volna az ilyen természetű találmakat. Vannak adataink, melyek szerint magyar jezsuitákat egész különlegesen is megintenek a bennszülöttek gyógyításáért. Így aztán, amikor a kezdetben csak idegen származású szerzetesek kitiltásáról érkeztek a "real cedulá"-k, mar őket is idegennek tekintették.

Eder Ferenc neve tehát már ismert Magyarország határain kívül is a perui és délamerikai néprajzkutatók, antropológusok stb. előtt, azonban hiányoljuk budapesti kéziratának ama részeit, amelyek a Makó-féle 1791-es budai kiadásból kimaradtak. E tekintetben a nemzetközi felsorolt tudományágak csak hálával adózhatnak Holovics Flórián honfitársunknak, aki nagy szakértelemmel és lelkiismeretességgel gyűjtögeti a Magyarországra került, vagy ott íródott perui kéziratokat.

JEGYZETEK:

1. - Földrajzi Közlemények, 12 (1884), 302-312. "A könyvnek tudományos értéke olyan, hogy alig magyarázhatom meg magamnak, miként maradhatott homályban Eder Ferencz neve. E név megérdemli, hogy ott ragyogjon Hazánk legkiválóbb földrajztudósainak sorában, sőt helyet követelhet az magának határainkon túl is." (Holovics F. szíves közlése.)
2. - VICENTE DE SIERRA: Los jesuitas germanos en la conquista espiritual de Hispano-America". Buenos Aires, 1944.
3. - "Misioneros checos en Mexico" Boletín de la Sociedad Mexicana de Geografía y Estadística. 60. (1945) 423-436. Erről a tanulmányról egyébként az USA-beli "The Hispanic American Historical Review" szerkesztője is megállapítja, hogy egy "undocumented essay" és ezért leközli új, most már bővített cím alatt: "Czech Missionaries in New Spain" jelzett lap, 1945:428-454. Itt már "dokumentálva" vannak az adatok. Nemcsak a magyar jezsuiták vedlenek benne csehekké, hanem osztrákok, horvátok, sőt egy belga is.
4. - Így a magyaróvári születésű LIMP FERENC S.J. is.
5. - Lista del contenido de los volúmenes microfilmados del Archivo Nacional de Asunción. Paraguay, No. 55. V.
6. - HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutató levele a Szerkesztőséghez, Budapest, 1970 okt. 9. Ezuton is köszönetemet fejezem ki H.F.-nak. Az ő közreműködésével sikerült adatainkat értékessé és igyekezetünk az, hogy a perui szakkörök figyelmét is felhívjuk erre a közlésre.
7. - VARGAS UGARTE RUBÉN: "Los Mochicas y el cacigazgo de Lambayece." Actas y Trabajos científicos del 27º Congreso Internacional de Americanistas. - Lima, 1939.
8. - H. TRINBORN: "Señorio y barbarie en el valle del Cauca." Madrid, 1949.
9. - M. DARIO ROZO: "Mitología y escritura de los chibchas" Bogotá, 1938.
10. G.N. CALDWELL: "Huarochiri in the seventeenth century; the persistence of native religion colonial of Peru." University of California, Berkeley, 1952.
11. V.ö.: 9. jegyzet. Egyébként erről EDER is megemlékezik es sajátkezűleg lerajzolta a körmenet egyik "csengős" tancosát.
12. V.ö.: 5. számú jegyzetünkkel: No 62.
13. "nueva coronica y buen gobierno" T.M. - Ethnolgie, vol. 23.
14. Kisértetiesen sok a népszokás terén az ázsiai népekkel való kapcsolat.
15. V.ö.: 5. jegyzetünkkel: No 59.

Miron Christea karánsebesi román püspök titkos naplójából.

(Az első titkos tárgyalás Ferencz Ferdinánddal 1908. III. 28. -án.)

Az erdélyi románok a legtöbb HABSBERGOT dicső jelzőkkel illetik: a LIPÓTOKAT, MÁRIA TERÉZIÁT, a JÓZSEFEKET, de legendásan népszerű csak FERENCZ FERDINÁND lett. FERENCZ JOZSEF még különbséget tett a tanult réteg románja és tudatlan nép oláhja között. Már SAGUNA idézi a király mondását: "Ich liebe die Walachen, aber die Rumänen nicht"! FERENCZ FERDINÁND barátkozásának hátterében az állandó HABSBERG politika motívuma van: a románságot kijátszani a magyarok ellen. Ezt illesztette bele egy átfogó államkormányzati keretbe: 1. A monarchia federalizálása a benne lakó népek szabad önrendelkezése és közigazgatás alapján, 2. A federalizált államok közös parlamentje Bécsben.

Ebben a GROSS ÖSTERREICH-féle federációban minden nemzetnek külön tartományi parlamentje lett volna és azokból alakult volna a bécsi közös parlament. Ennek a tervnek Erdélyben VAJDA SÁNDOR, Bukarestben N. FILIPESCU volt a hive; ellenzői Bukarestben: BRATIANU JONEL, TAKE JONESCU és N. JORGA. Több más terve után végső fogalmazásban így alakult ki FERENCZ FERDINÁND ualmának képe: A HABSBERGOK jogára alatt négy ország áll: Ausztria - Magyarország - Délslávia - Nagrománia. Délsláviához csatolták volna a Bánát nagy részét és Horvátországot, Romániához pedig Erdélyt. Eme tervezetek közben FERENCZ FERDINÁND és a román vezetők között bizalmas, sőt titkos kapcsolat fejlődött ki, amelyet FERENCZ JOZSEF nem nézett jó szemmel. A trónörökös a románság közül a magyaryülölő VAJDA SÁNDORT és POPOVICI AURÉLT választotta ki, akik hamarosan növelték FERENCZ FERDINÁND barátainak számát. Ilyen volt MIRON CHRISTEA (előbb karánsebesi püspök, majd pátriárka, később régens), és BUNEA ÁGOSTON balázsfalvi kanonok. Ezt a két bizalmi embert a trónörökös - mint MIRON CHRISTEA naplójából olvassuk - 1908. március 28-án titkos kihallgatáson fogadta. Fényképmásolatok tanúsága szerint a monarchia trónörökösének szárnysegéde titkos nyelven, titkos néven levelezett a román mozgalom vezető embereivel. A "Carl" néven szereplő adjutáns BROSCH őrnagy a két főpapot egy elrejtett, teljesen titkos ajtón vezette a Belvedere palotába, a trónörökös rezidenciájába. A beszélgetést FERENCZ FERDINÁND így kezdte el és így folyt le:

FERENCZ FERDINÁND: Köszönöm önöknek, hogy ilyen messziről idejöttek és alkalmat adtak annak az elmondására (amit egyébként másoknak már említettem), hogy ismerem a derek és loyális román népet, valamint a magyarok részéről elszenvedett kinjaikat és végtelen szenvedéseit. Ismerem a románok hűségét és méltányos magatartását a múltban, különösen azokat a szolgálatokat, melyeket 1848-ban hoztak a trónért és a dinasztiaért. Szeretem a román népet és lelkemnek belső kívánsága az, hogy segítsek rajta, mikor majd hatalmam lesz erre. Egyelőre azonban nem tehetek sokat. Azért hivatam önöket, hogy kijelentsem, ismerem

rem a helyzetüket, minden rokonszenvem az önöké és hogy mondják el otthon szűkebb körökben és a népnek - azonban természetesen elővigyázatossággal, hogy közös ellenségeink meg ne hallják és ki ne kiabálják, - hogy mik az én nézeteim. Hogy a nép ne háborogjon és legyen türelme kivárni helyzetének javulását. Önök előtt kötelezettséget vállalok, hogy a mai állapotokat meg fogom szüntetni.

BUNEA: köszönetet mond a kihallgatásért.

MIRON: Hálánk királyi fenségedé, a kegyért és megkülönböztetett kitüntetésért, melyet ve-lünk szemben tanúsít, valamint a szép fogadalmakért is. Mi és a román nép úgy tekintjük ezt, mint egy reményt arra, hogy jönni fog még egy jobb jövő a mi részünkre is. A román nép régóta vágyakozik erre a magas kegyre, mert már az élet minden terén kiszorították. Földmives nép, azonban becsületos, hagyományszerető és dinasztia-hl minden körülmények között. Dinasztikus meggyőződéséből is, mert mindenét, amivel rendelkezik, a dinasztától kapta. A mi érdekeink megegyeznek a dinasztia érdekeivel. A magyarok azért zártak ki és a karnak a jövőre is kizárni a közügyekből bennünket. Így például most új választójogot akar-nak életbeléptetni, bevezetve a plurális választójogot.

BUNEA: A magyarok a városok lakóival akarnak kormányozni, akik tudnak írni-olvasni, de a-kik mind KOSSUTHISTÁK. A kormány állandóan erősödik a városokban és a megyékben. Így például Enyeden kiszorították az összes régi liberálisokat és a megye élére a KOSSUTHISTA báró KEMÉNY ÁRPÁDOT helyezték. Még nálunk Balázsfalván is rendeztek egy kossuthista gyű-lést s volt merészségük ahhoz, hogy erre meghívják a mi metropolitánkat dr. MIHÁLYIT.

FERENCZ FERDINÁND: De csak nem ment el?

BUNEA: Visszautasította.

MIRON: A gyűlésen mint néző megjelent néhány román gyermek és diák, de mivel KOSSUTH tiszteletére nem akarták a kalapjukat levenni a fejükről, a szolgabíró és a csendőrök jelenlé-tében véresre verték őket.

FERENCZ FERDINÁND ezután rátért az APPONYI-féle 1907 évi iskolatörvény 27. §-ra és megerősítette, hogy ez súlyosan sérelmes a nemzetiségekre.

MIRON: Valóban! Megsemmisíti az egyházak autonomiáját iskolai téren és arra kényszerít bennünket, hogy több tantárgyat magyar nyelven tanuljunk. Elértünk odáig, hogy már a val-lást sem engedik meg az anyanyelven előadni.

FERENCZ FERDINÁND mindkét kezét felemelve csodálkozik.

BUNEA: Igen Fenség, így csinálnak az állami iskolákban.

MIRON: De a gyerekek szülői még hallani sem akarnak erről. Azt mondják, hogy inkább semmit, mint egy Miatyánkot magyar nyelven. Így sok helyiségben odáig értünk, hogy egy-általán nem tanítanak vallást, ami nagy kár úgy a mi részünkről, mint a társadalom szempontjából általában.

FERENCZ FERDINÁND: Ez bizonyos... magától értetődik!

BUNEA: Állandóan azzal gyanúsítanak bennünket, hogy el akarunk szakadni, hogy ezzel kompromittáljanak bennünket Őfelsége szemében.

FERENCZ FERDINÁND tiltakozó mozdulatot tesz, majd így szól: Ugyan hova?

MIRON: Mink csendes nép vagyunk, Fenség, de a magyarok mesterségesen lázadásokat szíta-nak. A BÁNFFY-kormány idején a belügyminisztériumnak volt egy nemzetiségi osztálya, a-mely holmi gyanus személyeket küldött a román vidékekre, hogy szónokoljanak és izgalma-kat provokáljanak és azután ugyancsak ők azt irták az újságokban, hogy a románok lázadoz-nak!

FERENCZ FERDINÁND: Igen, igen! Azonban nem hisz már nekik senki. BÁNFFY a románok

között élt és tudta, hogy folytatják dolgaikat. Ő szét akarta szórni a román népet. De én javítani akarok a dolgokon, mert rokonszenvezem a horvátokkal, a románokkal és a szlávokkal. Így tanultam atyámtól, ebben a szellemben akarom nevelni gyermekeimet, valamint utódomat, KÁROLY főherceget, unokatestvéreimet is.

MIRON: A román nép egész multjában nem fordult elő egyetlen eset sem, hogy hűtlen lett volna. Elynomottak vagyunk Fenség és mégis, minden nehézség ellenére, a román nép előre halad. Életerős nép, sok gyermeke van.

FERENCZ FERDINÁND: A nemzetiségek a többségét képezik Magyarország lakóinak.

MIRON: Igen, csak a statisztikai adatok hamisan vannak összeállítva.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, nálunk minden VEIGELSBURG nagy hazafi, ha magyar neve van. És a külföld nem ismeri őket. - Bizonyára olvastak BJÖRNSSON felől, aki védelmezi a szlovákokat és a nemzetiségeket. Ezt tudja az egész világ. Ezután

MIRON a panadei incidensre terelte a szót.

FERENCZ FERDINÁND közben igykiáltott fel: Milyen szörnyűség, keresztülszurni asszonyokat!

MIRON: A katonák, akik fegyverüket használták Fenség, honvédek voltak! A közös hadsereg becsületesebb, szebben viselkedik, még ha választásokról van is szó.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, elmondotta nekem VAJDA SÁNDOR képviselő ur, hogy milyen szörnyűségeket csináltak a választásoknál, hogyan tartják a választókat órák hosszat hóban, fagyban.

MIRON: Még napokon át is! Fenség! Így van. A mi román nemzeti pártunk elnökének betörték a fejét egy vasbunkóval. Vértől előntve, ájultan zuhant a földre, a csendőrök azonban ahelyett, hogy segítségére siettek volna, cinikusan és mozdulatlanul álltak. Ha pedig valaki az ujságokban nyilvánosságra hozza ezeket az eseteket, börtönbe zárják. Az állami fegyintézetek zsufolva vannak román ujságírókkal.

BUNEA: Még a két mitropolita mérsékelthangú ujságait is üldözik. Balázsfalván az Unirea és Szebenben a Telegraful Roman jelennek meg. Nos, mind a két lap szerkesztője börtönben ül.

MIRON: Pedig amiket irtak, azok a legártalmatlanabb dolgok.

FERENCZ FERDINÁND: Másképpen lesz a jövőben. Ismerek minden jogtalanságot. Rokonszenvezem a nemzetiségekkel és különösen a románokkal. Szeretem a románokat, mert jó és szép nemzet. Szívembe vannak zárva azok az egészséges és szép parasztok, akik a hegyek között laknak és nem ismerik a betegséget. Tetszenek nekem nemzeti öltönyeik, nemzeti táncaik, valamint hosszú és szép hajuk.

MIRON: Néhány román eredetű tánc nagyon régi, ősi.

FERENCZ FERDINÁND: Igen. Egyik községben résztvettem egy esküvőn és megfigyeltem. A román nyelv is igen szép és harmonikus. Sajnálom, hogy nem tudok románul beszélni. Ha azonban lassan olvasok egy román ujságot, akkor sokat megértek, mert hasonlít a latinhoz és az olaszhoz.

BUNEA: Igen. Például az olasz fronté szó németül Stirne, románul frunte.

FERENCZ FERDINÁND: A magyarban sok a tatetete rettenetes és kibírhatatlan. Negyven éve kinlódom már, hogy megtanuljak magyarul, és mégsem sikerül.

MIRON: Őszintén örülök annak, hogy királyi Fenséged olyan alaposan ismeri a román népet.

FERENCZ FERDINÁND: Szép területünk van Erdélyben. Voltam hadgyakorlaton Dévánál és Szászrégennél, majd jártam Görgényzentimrén is, ahol egy rokonszenves vadászom volt, a Simeon.

MIRON: Ismerem a tartományt, Fenség, mert Szászrégennél születtem, a Felsőmaros mellett.

FERENCZ FERDINÁND: Régebben Temesváron is voltam hadgyakorlaton. A románok találko-

ni akartak velem, hogy ünnepeljenek velem, de megakadályozták őket.

MIRON: Ha magas uralkodóház egyik tagja jön közénk, akkor áthat bennünket a lelkesedés, mert szeretjük a dinasztíát, amely mindent adott nekünk.

FERENCZ FERDINÁND: A klérus nagymértékben befolyásolta a népet. Tehát! És itt kezeivel a két főpapra mutatott, mint a két román egyház képviselői, neveljék Önök továbbra is dinasztikus szellemben nemzetüket.

MIRON: Fogadjuk, hogy minden alkalommal, mint például egyházi avatásoknál és népgyűléseken, tudomására fogjuk adni a népnek Fenséged jóakarátát, hiszen az a kegy, melyet irányunkban tanusít, megerősíti a román nép jobb jövőjében való reményt.

FERENCZ FERDINÁND: Igy cselekedjenek. Őrizkedjenek a kossuthizmustól és küzdjék le a hasonló irányzatokat.

MIRON: Igerjünk, Fenség, hiszen a magyaroktól nincsen mit várnunk. Nekünk csak szabadságra van szükségünk és akkor 10-20 év alatt egészen váratlanul fejlődésnek indulunk. A mi egyházunk alig százezer korona segélyt kap az államtól évenként.

BUNEA: A kálvinistáknak pedig három milliót ad a kormány most.

FERENCZ FERDINÁND csodálkozó mozdulatot tesz.

MIRON: Igen, Fenség, az ötöd részét annak, amit egy magyar szintársulat kap. Sőt még ebből a százezer koronából is elkobozott tőlünk a kormány mintegy harmincezer koronát, hogy közvetlenül ossza szét a papok között, akik a szolgabírák szolgálatában állanak és a szavazásoknál a kormánnyal tartanak, hogy így korrumpálja és erkölcsileg legyöngítse őket.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, az egész rendszer korrupt. Minél előbb közbe fogok lépni és eljárak a császárnál, hogy ne engedje a magyarokat ennyire menni. Amennyiben emelkedni fog a választók létszáma, nehezebb lesz nekik a korrupcióval.

MIRON: Mi, románok, Fenség, olyan választójogot kívánunk, mint amilyen Ausztriában van. Ezzel megelégedettebbek lennénk.

FERENCZ FERDINÁND: Legalább olyat, mint amilyen Ausztriában van. De ez esetben menjenek be a parlamentbe, különösen a fiatal emberek, hogy megformulazzák követeléseiket és hogy jogaikat erőteljesen követeljék.

MIRON: Megkísérlik majd, hogy a választókerületek beosztásánál rövidítsenek meg bennünket. A jelenlegi beosztás elképzelhetetlen. Például: Szeben mellett van egy városka Vizakna, amely ezelőtt teljesen magyar volt, de most jócskán elszaporodtak benne a románok is. Nos ez a Vizakna egyetlen választókerületet alkot, mert a környékén tiz és tiz négyzetkilométerre román tömbök vannak s így ezeknek lakói arra kényszerülnek, hogy valóságos utazást tegyenek a szavazóhelyig. Most, hogy megakadályozzák szervezkedésünket, négy román képviselőnek felfüggesztették az immunitását, hogy ilyenképpen ne tiltakozhassunk energikusan az új választási törvény ellen.

FERENCZ FERDINÁND elkezd beszélni arról a küldöttségről, mely Bécsbe vitte a románok memorandumát és amelyet nem fogadott a császár, majd hangsúlyozva a szavakat így szól: Hogy az alattvalók egy nagy küldöttsége jöjjön és az uralkodó ne fogadja őket! Ez már tuzottan sok. Majd megkérdezi BUNEÁT hol tanult?

BUNEA: A gimnáziumot a brassói román liceumban, a teológiát pedig Rómában. Németül nyelvtanból tanultam meg.

FERENCZ FERDINÁND: Ugy? Elég szépen beszél.

BUNEA: CRISTEA jobban tud. Ő németeknél tanult.

MIRON: Az egyetemet Budapesten végeztem a magyaroknál, a gimnáziumot pedig a szászoknál Erdélyben. Ezenkívül nálunk, Nagyszébenben inkább beszélek szászul.

FERENCZ FERDINÁND: Valóban németül?

MIRON: Igen. A magyarok a hivatalnokok sorából kerülnek csak ki. Azután sokat érintkezünk a katonasággal, amellyel igen jó viszonyban élünk. Nagyszében a székhelye a XII. hadsereg-parancsnokságának. A gyalogságból a II. ezred tartózkodik ott, mely javarészt magyar legényekből áll, székelyekből van összeállítva. Az utóbbi időben megfigyeltük, hogy sok tiszt beszél magyarul. Ugy látszik, különösen néhány hónapja, hogy divat lett magyarul beszélni.

FERENCZ FERDINÁND: A második gyalogezred egyharmad része román elemekből áll, vannak benne németek is. Olvan ezred, mely igen derékul viselkedett. Ami a nyelvet illeti minden legényt a saját anyanyelvén kell kioktatni. Máskülönbén meggyengül szeretetük a hadsereg iránt. Most azonban a magyar nyelvet elkezdték a hadseregben is terjeszteni.

BUNEA: Megerősíti a trónörökös szavainak igazságát.

MIRON: A hadsereg mindmáig az az intézmény volt, melyet az összes nemzetiségek szerettek. Mi, románok, az ex-lex idején amikor a magyarok nem akartak rekrutákat adni, önként küldöttük el fiainkat a sorozásra. A hatvannégyes román ezrednek megvolt a teljes létszáma. A magyarok emiatt üldözték a bevonuló fiúk szüleit. Ha a magyarok megkapják a zokat az engedményeket, melyeket a hadseregben követelnek, a románok lelkesedése, melyet a katonasággal szemben éreznek, bizonyára le fog lohadni.

FERENCZ FERDINÁND elmondja, hogy találkozott I. KÁROLY román királlyal, akit jó barátjának tekint. Beszéltem vele Ausztria-Magyarország románjairól is. Ő sokat tett az országért. - Ezután a két metropolita után érdeklődik.

BUNEA: A mi metropolitánk dr. MIHÁLYI egészséges. 67-ik évében van.

MIRON: A miénk 81 éves, teljesen ősz, de egészséges és szereti a munkát még.

FERENCZ FERDINÁND: Mikor jöttek? Ismerik Bécset?

BUNEA: Tegnapelőtt érkeztünk. Már voltam Bécsben 1893-ban VANCEA metropolitával.

MIRON: Én már sokszor voltam itt. A mult nyáron is.

A visszaemlékezést MIRON naplója így fejezi be: "A végén Őfensége a legmelegebb szavakkal újból biztosított bennünket rokonszenvéről, szeretetéről a román nép iránt és kért minket, hogy tolmácsoljuk ezt a népnek, de elővigyázattal..." Kezet nyujt BUNEÁNAK, aztán kezét ad nekem, megszorítván ötször-hatszor is. Majd ismét kezét nyujt BUNEÁNAK és eltávolodva az ajtóból visszaszól: És adják át üdvözetemet metropolitáinknak!

DOMOKOS PÁL PÉTER dr.: "A moldvai magyarság" kiadásra kész
nagyszabású munkájából.

RÉSZLETEK BERNARDO VILLELA de ALDANA tábornester, spanyol zsoldos parancsnok leveleiből, amelyeket ERDÉLYBŐL küldött Alcantaraba 1552-ben.

V. Károly császár a legjobb táborimérnökeket és tüzérségét küldte Erdélybe, hogy a Zápolya János halálával bekövetkezett viszályokban testvérét I. Ferdinándot segítse. Castaldo helyettese, Bernardo Villela de Aldana, egyben a spanyol zsoldosok parancsnoka színes leírásokat küldött a korabeli Erdély és Magyarország politikai eseményeiről, hadászati helyzetéről, a közéleti személyek jelleméről, tarkítva azokat a személyi élmények sorozatával, melyeket ma már mint korabeli szinte napi értesüléseket, különösen értékesnek kell tartanunk. A spanyol zsoldosparancsnok tájékozottsága a magyar életről már eleve a Habsburg érdekektől irányított felfogást tükrözi. Bécs már akkor értett az intrikákhoz és igyekezett a spanyolok közismerten lovagias magatartását az özvegyek és árvák védelmében a maga hasznára fordítani. Ezt tükrözi a spanyol levél minden sora: "Ferdinánd "megvédte" Izabella királynét és a kis János Zsigmondot Fráter György ellenséges szándékaitól. A Szent Korona átadásának jelenete apró részletességgel van megörökítve a levélben, valamint az özvegy királyné bucsuzása Erdélytől. Erdély legtragikusabb napjainak eseményei szinte óráról-órára peregnek le előttünk a sorok olvasása nyomán. Gyulafehérvár "ostromgyűrűjéből" a spanyol és német zsoldosok, a magyar hajduk és huszárok "kimentik" Izabellát a "hirhedt" Fráter György kezéből. Ezt a "lovagias tett"-nek nevezett eseményt a spanyolok azzal ünneplik meg, hogy harcijátékokkal szórakoztatják Zápolya János özvegyét és udvarhölgyeit. Éjszakai szerenádj is szerepel a programon és Bernardo Villela "biztonsági kíséretet" vezet a királyné személyes védelmére állva Szászsebestől Kolozsvárig, majd az itteni országgyűlés lezajlása után Kassáig. Utleírása Erdély és Magyarország festői szépségeiről elragadtatással emlékezik meg. A királyné romantikus hajlamait a Szent Korona átadásának helyén, valahol a Király-hágó tájékán egy hatalmas, szinte égigérő fának a kérgébe sajátkezűleg vésett S. F. V. betűiben látja, amelyeket Castaldo egyenes parancsára külön márvány emlékkal jelöltetett meg.

Bernardo Villela de Aldana levele eltekintve az archaizáló spanyol nyelv régies zamatjától még az alcantarai tájszólás sajátos stílusában íródott és ezért Spanyolországban szinte nyelvemléknek is számít. A maga módján fordítja a magyar személy- és helyneveket sokszor annyira torzítva őket, hogy csak a korabeli történelemben jártas olvasó fedezheti fel az eredeti nevet. Ilyen pl. Perdo Vich = Petrovics Péter, Bater Andrea = Báthori András sőt maga Castaldo is Gastaldo néven szerepel. Nehéz Caxonia nevében a latinositott Cassovia, Kassa nevet, vagy Sacebes városnévben Szászsebest felfedezni. Ettől eltekintve Erdély, a Bánát, Bácska stb. földrajzi fekvését pontosan ismeri. Ugyancsak tisztában van az egyes várak stratégiai helyzetével is.

Az Escorial féltékenyen őrzött eredeti kéziratának facsimilés kiadását, spanyol eredeti átírását és magyar fordítását tervezve ismertetjük a fenti részleteket, amelyek során a legjelentősebbnek tartjuk Fráter György meggyilkolásának lezajlását, amelynek Bernardo Villela szemtanúja volt és amelyről apró részletességgel számolt be nagybátyjának. Ezeket a részleteket a következő számunkban közöljük.

CARTA que escribió el señor frey Juan Vielle, mi primo, fraile del convento de Alcantara, hermano mayor del Maestre de Campo BERNARDO VIELLA deALDANA, hijos ambos de Francisco Viella y Maria de Oviedo, todos naturales de Alcantara, á mi Pedro Barrantes Maldonado, estando el frey Juan Viella en el reino de UNGRIA con su hermano, en que se contiene una recopilacion y suma de algunos hechos del maestre de campo Bernardo Vilella de Aldana, su hermano.

Senor: para satisfacer en algo á la peticion de v. md. y á sus deseos enbio esta breve relacion de las cosas por estas partes acaescidas, en sum, y non tan cumplidamente como algun dia, si plaze á nuestro Senor, lo haré con mi persona, recogiendo de algunos cartapacios y papeles lo que yo he entendido y visto; y lo que dixere será sin otra composicion mas de lo que los oydo han oydo de las personas mas fidedignas y los ojos han visto.

Despues de aver llegado á la Transilvania, que fue á 7 ó á 8 dias del mes de Junio del ano pasado de 1551, con intento de favorecer á frayJORGE, obispo de Vardino, que aviendo sido tan privado del rey Juanes Bayboda de Transilvania, con recomendacion tutelar y confianza que al tiempo de su muerte hizo en él de su hija, muger y reino, y con estas partes heviendose tanto ensenoreando de aquel reino y en tal manera que la Reina y el Principe eran del gobernados mas como sobditos que como senores; y en tal manera que la pobre senora era forzada á quejarse á algunos principales que tenie la parte della, y especialmente a un caballero viejo pariente de su marido, llamado Pedro Vich, persona muy principal, y governador del condado de Temesvar, que es entre Transilvania y el reino de Ungria y la Bosnia y a la Valaquia; y como dixo Jullio Cesar si jus jurandum violandum regnandi causa violandum est: el frayle, viendose Rey no queria vivir por mande de la Reina, sino que ella al contrario viviese por la déel: de aquí comenzaron á venir en algunas disensiones y de las disensiones á las armas y viendose ella menos pujante que el frayle, se quiso algunas veces favoreser del Turco; y asi una vez el ano antes el baxa de Buda vino con cinco mill cavallos, y el Pedro Vich avia de venir con otros quatro de los rascianos, que es aquella provincia que tengo dicho y con otros cinco mill de los moldavos que estan entre Transilvania y Polonia, que son subditos al Turco: lo qual sabido por el frayle se dió tan buena mana que antes que juntasen en la parte que tenian concertado, desvarató los moldavos y asi los turcos se volvieron y por entonces se concentraron él y la Reina.

Despues tornaron á romper y ella se hizo fuerte en la ciudad mas principal y cabeza del obispado, llamada Albajulia, donde el fraile la tenia cercada quando nosotros llegamos y su intento era echar á la Reina de Transilvania y que dando el rey de Romanos alguna recompensa al nino, entregarsela; porque siendo del Rey, él la havia de gobernar y no se haria mas de lo que él quisiere, y que seria mas senor absoluto como no se engano. Llegados á tres leguas de Albajulia embió á decir el frayle á Juan Bautista Gastaldo, general del Rey, que la gente hiciese alli alto, la qual eran dos mill espanoles, casi tres mill tudescos, quatrocientos herrueruelos á cavallo tudescos, cinco ó seis mill cavallos uzaros que llaman á cavallos ungaros, y dos mill aytones que son la infanteria ungará con catorze piezas de artilleria de campana. Luego comenzaron entre si los conciertos y el frayle alzó el cerco; y la Reina se salió de alli á otra tierra llamada Sacebes: en fin, de demandas y respuestas la Reina se salió y en elcamino havia de pasar por donde estava la gente espanola, la qual el Maestre de campo hizo estar con muy gentil orden y con los mejores arreos que cada uno tenia asi de armas como de vestidos y en su presencia hicieron una salva harto de ver, y mucho mas una escaramuza, sin que en lo uno ni en lo otro uviese reves alguno ni desgracias, de lo qual ella se holgó tanto que dixo en italiano que entonces conocia aver vivido entre bes-

tias y no entre hombres; que en extremo la pesaba averlo conocido para tan poco. Allí se le hicieron en aquella noche donde fue a dormir otros regozijos de comedias y danzas al modo espanol, que no solo fue cosa de admiracion para ella y sus damas, pero á todas aquellas naciones.

Aquí le hizo el frayle una platica dandole á entender que las cosas que havia hecho mas havian sido para su utilidad y onrra s de su hijo, que al contrario, pidiendole perdon de todo y ella le respondió muy graciosamente: las quales plasticas aquí no pongo por evitar prolixidad en carta, aunque son cosas de notar. Aquí asimesmo entregó ella á Juan Bautista Gastaldo las insignias reales con que los reyes de Ungria se suelen coronar que, aunque son muy viejas, se tienen en mucha estima por haber sido de un Rey santo de Ungria: las quales son un manto de brocado guarnecido de algunas piedras y una corona y cetro dorados, con algunos esmaltes, y unos zapatos de brocato de punta. Y de aquí se fué á una ciudad llamada Colosbar, donde llamó á cortes á los principales y pueblos de la Transilvania y dióles cuenta de su partida; y aquí la Magestad del rey de Romanos enbió poder á Juan Baptista Gastaldo, para que en nombre de su hija, la menor, se casase con el hijo de la dicha Reina, con laqual le aseguraba un estado suficiente en la provincia de Silesia, entre Moravia y Bohemia; en cuanto no le sabré declarar, porque unos dicen serán treinta mill ducados y otros quarenta.

Esto asi asentado y el frayle aviendo renunciado el accion y derecho que por parte de tutor deste Principe tenia, juntamente con el gobierno y administracion de aquella provincia que en el testamento del ray Juanes Bayboda le avia sido encargada; y la Reina asimesmo aviendo hecho esta renunciacion al tiempo que entregó las insignias reales, restava que Pedro Vich entregase al gobierno de aquella provincia que tenia de Razia ó Razianos que por otro modo se dice el condado de Temesvar ó Temissio, por razon que pasa por aquella ciudad un rio que se llama el Temes, y Var que en ungaro quiere decir ciudad: de suerte que suena la ciudad de Temes. Visto sabido como la Magestad del rey de Romanos tomava debajo de su anparo á su sobrino y á la Reina, lo que él nunca pensó, enbió á decir á Juan Bautista enbiase persona á quien él nonbee de su Magestad entregase aquel estado, porque él se queria ir á Caxonia con la Reina; que es en los confines de Moravia, una ciudad muy principal, que aunque está en medio de las tierras del Rey, ha estado sienpre por esta Reina y su hijo. Luego Juan Baptista ordenó al señor Bater Andrea, que es un cavallero el mas principal señor que hay en Ungria y es general de la cavallería ungará del Rey en aquel estado; el qual como esté fuera de la Transilvania y confina con ella por otra parte en lo ilano parte terminos con las tierras y senorio deste Bater Andrea; el qual se partió luego á entregarse déel y la Reina con hartas lagrimas se partió para Caxonia hasta tanto que su Magestad le diese la capitulación hecha y un dia caminando por las montanas de que toda la Transilvania está circundada, que la divide asi de Ungria como de Moldavia y de los Transalpinos viendo unos arboles de que aquellas montanas estan pobladas que parecen llegar al cielo, en todo extremo lindos y derechos, como fuese, segun parece, considerando los casos de los mortales y como dice Juan de Mena "los de la fortuna falaces, de gentes y reinos que gira y troca"; no sin suspiros y lagrimas de lo que por ella pasava para satisfaccion de su atribulado corazon hallando tal ocasion, que ofreciendose á la vista un arbol mas eminente que todos los otros que hacia sonbra muy graciosa á una fuentecica, que junto al camino estava, se apeó de su carro en que iba y sin consentir que ninguna de sus damas se apease de las que ívan en su coche como en otros, con un cuchillo se puso á escribir una cifra de tres letras que fueron estas: S. F. V. tan bien cortadas y asentadas como un entallador lo pudiese hacer..."

ARCHIVO del ESCORIAL: Opusculos y antigüedades T. X. - 1552.

A németujvári KÁLVINISTA KÁTÉ a XVI.századból.

Közli: P. MAGYAR ARNOLD O. F. M. (Graz)

A. LELŐHELY:

A németujvári (Güssing, Burgenland) ferencesek könyvtárában őrzött 5/75. jelzésű kötet. Nagysága: 89 (163 / 105 mm); kötése fehér préselt fatábla bőrrel bevonva; bepréelt cím "Grammatica Graeca" és az első oldalon kézírásos bejegyzés: Sum STEPHANI BEYTE et AMICORUM" és egy monogram: S(tephanus) B(eythe) I(apidani). A kötetben sok sorközi és lapszéli jegyzet, főleg latin és görög szöveggel. A következő művek vannak a nyelvemlékkel egybekötve:

1. - Rithmayer: Epitomae... Compendium in octo partes etc. Viennae-Pannoniae. 1524
2. - Rithmayer: Erotemata Gvarini. 1523
3. - Euche Kiriake... Oratio Dominica. Hely és évszám nélkül.
4. - Joh. Caesarii: Dialectica. (Köln?) 1526.

A 2. és 3. nyomta rvány közé van kötve egy magyar kézirat a következő címmel: "Kereztiensegnek fundamentomarovalo walo rwid tanusag" amely 17 oldal terjedelmű. Előtte egy, utána hat üres lap.

B. TARTALMA:

Egy kis "kátéről"- katekizmusról van benne szó. A szerző kérdések és feleletek ismert formájában a keresztény vallás alaptételeit fejtegeti. A kérdéseket a CONCINATOR, és PREDICATOR teszi fel, a feleleteket pedig a PUER adja. Az első oldalon a kereszténység mibenlétét és 5 alaptételét magyarázza meg, a 2-9. oldalakon a tizparancsolatot veszi elő ismertetésül. A 9-12. oldalakon a Szentháromság tanát fejtegeti, végül a 13-17. oldalakon a Miatyánk imádság hét kérésével foglalkozik.

Tartalmából kitűnik, hogy protestáns kátéval van dolgunk: csak két isteni szentséget ismer el, a keresztséget és oltáriszentséget. (2. old.) Vallja a hit egyedüli üdvözítő voltát, (9. old.) és Isten ingyen megbocsátását. (9. és 16. old.)

C. SZERZŐJE ÉS KORA:

A szövegből nem tűnik ki a kézirat szerzője. Írásmódja némileg egyezik az első címlapon található bejegyzés írástechnikájával "Sum Stephani Beythe et amicorum" BEYTHE ISTVÁN, hírneves protestáns lelkész 1532-ben született a Baranya-megyei Kő községben, innen a mellékneve "Lapidarius". 1555-ben valószínűleg Wittenbergben tanult. 1574-ben Sopronban találjuk, majd 1576-ban BATTYANY KRISTÓF németujvári kastélyába hívta meg udvari lelkészének, ahol később 1585-ben superintendens lett. 1593-ban áttért Kálvin hitére, amelyen megmaradt haláláig Németujvárott 1612-ben.

Ha BEYTHE ISTVÁN a kézirat szerzője, akkor csak 1555 után írhatta, talán wittenbergi tanulóéveiben. Viszont a kézirat írásmódja és nyelve korábbi időkre utalnak. Remélhetőleg a németujvári ferences könyvtárunkban végzendő további kutatásaink során több fény derül a káté eredetére és szerzőjére vonatkozólag.

Heretienſegiek fondanier
 tomavol walo rwid tanq.
 collocutores concinator
 concinator: ki-riztun wagg
 puer: ki-riztun waggok
 mywil byzom-toð ungh
 ki-riztun wagg puer: 33al
 booy ma-ph ki-riztun
 allamat is fionat is
 CON
 Janij vobin fywgh a kriz
 puerk fondanier
 Costen. CON:

738 ...
...
... CON.

...
...
... CON.

...
...
... CON.

...
...
... CON.

...
...
... CON.

...
...
... CON.

12. : Mijgoda az nasodip
paranjoloh : pu : ih-un-kth w¹¹
-itan n. w. gind : pvc :
Mijg k¹¹ wan twelont az para :
pu is mij nyolwerent-2 k¹¹ wamija
is az kopij ih-un-kth n. w. 23
dowz fagbol n. monijw¹¹ n.
atko zopijw¹¹ w¹¹ n. esk-odijw¹¹
hanghan rajtro jamun nagij
ny¹¹ 24 10 9 8 7 6 nagij pl-hon un
dijzon sobghon az w¹¹ 23
w¹¹ 23 monijw¹¹ : Mijgoda az
par-odij¹¹ paranjoloh : pu :
n. 24 un-kth az ijunynagor
-itij : pvc : Mijg¹¹ k¹¹ wan az
-anjoloh : pu :

13 mij fytjeo ginkton u
 p. k-wanja, az az gogj
 yumpuayon ip-muk fytjeo
 zalgassuk kj mijal mij m. p.
 3. m. la. l. w. k. olz ay 3. m. p.
 w. g. j. w. k. : m. a. k. o. r. w. k. u. b
 ip-muk mijuden jo wekavel
 zalat agjwuk : p. r. e. : m. i. j. r. o.
 az m. g. j. e. d. j. k. p. a. r. a. n. j. : p. r. e.
 A. j. a. d. a. r. a. n. j. a. d. a. r. t. i. j. z. a. l. l. j. e. n. e. n.
 h. a. g. o. z. z. e. u. o. l. i. e. u. k. w. a. n. t. u.
 f. o. l. l. e. n. h. o. m. i. j. : p. r. e. : m. i. j. k. i. e. n.
 p. r. e. : a. z. z. k. i. w. a. n. j. e. g. o. g. j. a. t. j. a. m. a. t.
 a. n. j. a. n. k. n. a. t. f. i. j. e. d. l. m. r. o. n. n. e. p.
 t. a. n. j. t. o. n. k. n. a. t. g. a. z. d. a. n. k. n. a. t.
 z. a. w. o. k. a. t. h. f. e. g. a. n. g. i. w. f. u. b. g. i. w. e.
 z. o. l. g. a. l. l. j. w. f. : p. r. e.

Mijnsda als eotodijk paron.
In de. ody. pre. mizt hwan v3.
In de hwanja gooyi Sankijth
na an n. collyvont n. wovjvont
... 3y do gassont n. frugik-odjvont
... Nagij Zevkittel huggjvont
... ogy-mqbor. pre. mijnsda als
... otodijk paronjotat. In. n.
... wankkijot. pre. mizt
... hwan v2 paronjotat. In.
... Ist hwanja gooyi Zazaffagwak
... kival. Sankijwel n. k. Zepkadijvont
... Sankijth Ojvont n. hwanjvont
... gooyi parahwa bezelwel
... wankkijot. m. gh otalmazok
... pre. mijnsda als jotdijk paron.

pu: m. wovot: pre
 12 paravijolot: pu
 kijwanja gotti f...
 el m. loyok m. pr. Salljuk
 cjalandkodyuk, zamm...
 h-gjunt -gy maffoz. pre
 Myrioda az nyelgydyk paravijolot
 pu: fl. barosod vll. zanyon
 m. h-gy: pre. myt kwan
 pu: az kijwanja gotti f...
 h-gjunt m. hazwajont m.
 ma iunt maapti. pre. Myriod
 Az fl. h-gydyk paravijolot
 pu: fl. barosodnak h...
 aonobint m. f...
 myt kwan 12 paravijolot

... ii: Kwanja Zogij k ti-
 ... entant Zabar Zohijre
 ... molnae end-jire Zanjjan
 ... ti: Kwanjuek k-mij
 ... Mijroda az tij Zedijk param.
 ... fti: baratontak bi: fti: fngol
 ... bi: Zolajaz bi: Zolgal k-anjaly
 ... bi: Okezi bi: Zamoral u b bi: mij
 ... mi maraist gonozul m.
 ... Kwanjuek: frc: Mijl fwan az
 ... arantol: pm: Azl Kwanja.
 ... fti: baratontak bi: mij
 ... mi marajaz m. Kwanjuek
 ... fawz k-mij: predica 2
 ... az fti: azyl attar: kj az
 ... az paramjolod Zogij az

Alat is f... ..

pu. m. m. a. z. z. m. v. l. b. u. k. j. a. s.
b. m. m. l. l. j. p. p. z. z. j. p. r. e. h. a. n.
m. i. z. z. a. t. t. o. k. j. pu. a. z. z. z. z. z. z.
a. b. b. e. l. a. m. m. i. j. b. r. i. m. e. s. w. o. l. t. o. u. k. a. s.
m. o. g. h. p. u. n. d. e. r. s. t. e. k. p. r. e. m. i. j. a. d. e.
k. e. u. n. d. e. r. m. e. k. f. d. u. e. z. e. v. l. j. j. pu.
A. z. h. y. z. m. e. k. o. l. t. a. l. a. m. e. l. j. a. z. k. r. i. s. t. i. j. e.
f. i. g. u. r. e. k. m. a. s. t. o. d. i. k. f. o. u. d. a. m. e. n. t. o. u.

De Symbole fidei 25

pre: m. i. r. i. o. d. a. a. z. k. r. i. s. t. i. j. e. n. j. e. k.
pu. f. u. n. d. a. t. i. o. n. e. k. h. y. z. i. m. h. o. g. j. a. z. z.
b. i. j. a. r. o. m. m. o. g. h. b. e. r. i. j. a. t. a. t. e. s. i. j. u. o. g. j.
e. n. h. y. z. i. m. h. o. g. j. a. z. a. t. i. j. a. i. j. h. e. n.
k. o. n. s. t. a. n. t. i. n. o. u. s. m. e. k. o. m. a. z. r. i. f. t. e.
h. a. l. a. b. a. u. r. t. h. j. u. o. g. j. e. n. e. n. h. y. z. i. m.
h. o. g. j. a. z. r. i. f. t. e. h. a. l. a. b. a. u. r. t. h. k. o. n.
a. z. v. a. k. b. e. d. o. g. s. a. t. i. j. u. o. g. j. e. n.

12. Dyk az bytnek agazary
vintok: byzok vgy ifumben
az ifu hany allaban wacion
vgyben: pvc: zomblyben hany
vrom atya, fine is zomblyk
pvc az byt agazattyan
vgyt wallaz az atya ifumben
vgyben: byzok vgy ifumben
vgyben az atyaban munnok
vgyben te vromlojaban: pvc:
vgyben fine is kony: pvc:
vgyben. En byzben zogy
az atya vgyben te vromlojaban
az foblyk munnok is vrom-
lojaban munnok te vromlojaban
vgyben: pvc:

... die u gannet zinn te ...
mijne wallen. Ps. 124
en zij ook in u verstant
... die groten mijne wroeten
... die groten zinn te ...
Pre: mijne verstant ...
en zijden zinn te ...
in u als u zinn te ...
... die u verstant ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...
... die zinn te ...

Handwritten text in a cursive script, possibly a letter or a list of items. The text is written in a dark ink on aged paper. The lines are somewhat irregular and the script is dense and flowing.

W agyok : 25

DE URACIONE.

pre: Myrioda az kruztyngy
zar madye fondannusom

pu: az jmasfaghs: pre: My:oo
az jmasfaghs: pu: Ziyom. E if...

walo b. Zid. : pre: Zol...
nyike az nyib jmaskozny. p.
Zusht maszynal az w konjra...

Zaladyk rozubom igt jany...
jmaskozawek. My attjant k.
wagy munnjebom j...

Solow: p. w. konjergib az m.
attjantban: pu: Zizh Solow

filon: pre: Myrioda az w
konjergib: pu: Zuzh...

n. h. w. v. i.

f. wauz v. b. b. - p. n. aze
p. wauz, 207 myndz v. z. l. e. o.
v. l. o. g. o. u. a. z. i. f. u. n. k. y. g. u. j. e.
i. g. u. m. z. y. u. d. i. t. a. f. f. i. k. z. o. g. h. s. m. i. y. u. d. u.
n. z. i. g. y. g. u. o. k. e. l. z. a. g. j. a. k. a. z.
v. e. w. a. y. i. f. u. i. m. o. d. a. t. v. b. b. j. z. u. n. k.
a. z. v. g. j. e. l. s. o. i. f. u. m. b. e. n. a. z. m. i. j.
v. e. u. t. i. n. f. u. b. f. y. n. f. e. a. s. f. y. n. k. m. u.
f. y. f. y. v. a. f. f. i. k. m. i. y. u. d. e. u. o. k. i. n.
p. n. m. y. r. i. o. d. a. a. z. m. a. f. f. o. d. i. j. k.
v. e. u. t. v. p. n. f. r. i. j. e. n. t. z. e.
v. z. a. t. o. d. p. r. c. m. i. t. f. y. w. a. u. z. v. b. b.
a. z. f. y. w. a. u. e. m. z. o. g. h. s. a. z. i. f. u. n.
v. z. i. g. e. r. z. u. s. s. a. n. k. a. z. f. u. n. k.
v. l. o. u. t. z. y. m. i. j. l. u. k. o. u. t. e. l.
v. a. w. o. z. t. a. f. f. a. a. z. e. n. d. i. a. g. u. n. k.

orzagalen ab guntye
 az mij zjwukt rylufnak
 n. mylomas: vrc: mijiada
 Garmadyk kinyvob: pu
 h. ginn th. akavosod myk
 ab fohlen vrc: milt fjan
 abb. - pu: 'aze fjanom zoy
 mjnlen kubrik woy
 az jh. muf mjk. m. m. j. v. v.
 az z. v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 az m. v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 pu: mjk. m. v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 m. v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 mjk. fjanom abb.
 Az fjanom zoy

... .. jambor
... .. +
... .. jambor
... ..
... ..

~~...~~
... .. : pvc :
... .. : pvc :
... ..
... ..
... ..
... .. : pvc :

... .. : pvc :
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

mye b myntu by myt y
myt voryartur. pre: myntu
az zotodizt kmyrtob. yllv
eb m. wygh myntu kpyrtu.

pre: myz k wanz abbi.

Azz k wanz goth az wu yhu

m. voryartur my vort yk waf
kpyrtob k yhu az my vort waf
foryartob myntu anamafban eb

barzhaban. pre: myntu az m.
kmyrtob: yll. az zotodizt myntu
myntu gonstul. pre: m. kmy

vort: yll. Azz k wanz goth

konk yhu m. gh vort waf myntu
myntu gonstul kpyrtu

kpyrtob vort waf m. gh

eb az konk kmyrtob

... a...
... a...
... a...

A KÉZIRAT FELOLDASA :

Kereztiensegnek fundamen//tomáról walo rwid tanuság// Colocutores
Concionator, puer//Concionator:Kereztien vagye?//PUER: Kereztien
wagyok:CON:// Mýwel býzonetod megh hogý//kereztien wagý. PUER:
azzol// hogý megh kereztielkedthem//atýanak es fiwnak es Zenth//
leleknek Newben.CON.//Haný rezben fýgh az kereztien//seghnek fon-
damentoma? PU://Eottben.CON:Mellegben?

2. old.

PU: Az týz parancýolatban, hýtben//Imadsaghban, kereztsegben es//
az oltarý zenthsegeben.CON://Mýchioda az týz parancýolath.PU//Is-
tennek beseýde mely megh týlttýa//az gonozt es az ýot parancýolýa
//CON:isten ký által attaký az//týz parancýolathot.PU:Moysesnek//
altala ket kw tablan az sýnai//Hegýnek teteýen.CON:az elsű//tabla
mýre tanýt?PU:az istennek//zereteýre.CON:Az Masodýk//Mýre tanýt
PU:Embereknek//Zeretetýre.CON: Mýcioda//az elseű parancýolath ?
PU//

3. old.

Te nekeod Idegheon istenýd ne//legýenek en eleottem.CON: Mýth//
kýwan az parancýolath:PU:Az mý//Zýweonketh kewanýa az az hogý//
az istent telýes Zýwbeol telýes lelek//beol zeresswk wthet felýwkcs
//býzzwnk eo benne Mýnth Zerelmes//attýankban.PRED:Mýcioda// az
balwan isten imadas:PU:az//mýkoron tereomtet allatba býzol// nem
az egý istenben.PRED://Mýbeol ismerheteom en megh// azth?PU:Ime
harombaol Walamelý//allat nem eűreűke walo nem// mýndenható es
el waltazo allath//abban nem kel býzný mert balwaný//lezen benne

4. old.

Mÿchioda az massodik//parancÿolat:PU:istennek newet//heÿoban ne wegied. PRED://Mÿt kÿwan twleonk ez paran.//PU:Az mÿ nÿelwenket kewanÿa//az az hogÿ istennek neveth//gonozsagbol ne mongÿok Ne//atkozogÿwnk wele ne eskeodÿwnk//hamisan raÿta hanem nagÿ//tÿzz-tesseghel es nagÿ felelemel//bÿzon dologhban az w zenth// neweth mongÿwk:PRED:Mÿcioda az//harmadÿk parancÿolath:PU://Megh emlekezzel az ÿnnepnapot//Zentelnÿ:PRED:Mÿth Kÿwan ez//parancÿolath

5. old.

PU:Az mÿ kÿlseo Zinlekedesw//nket kewanÿa az az hogÿ//ÿnnepnapon is tennek Jgheÿeth//halgaswunk kÿ mÿwel magh// zentetelwnk oltarÿ zenthsegeth//wagÿwk Jmatkozwonk es//istennek Mÿnden ÿo woltarol//halat agÿwnk. PRE: Mÿ chÿoda//az negÿedik parancÿolath:PU://Atÿadodh anÿadot tÿztellÿed//ha hozzu eletw kewanz ez//feolden lennÿ-PRE:Mÿth Kÿwan//PU: azt kÿwanÿa hogÿ atÿannak//anÿanknak feÿe-delmonknek//tanÿtonknok, gazdanknak//Zawokath fogÿauk es hÿwen//Zolgallÿuk:PRE://

6. old.

Mÿchÿoda az eoteodÿk paran.//PU:Ne eolÿ:PRED:Mÿt kÿwan ez.//PU:Az kÿwanÿa hogÿ senkÿth//Megh ne eollÿeonk ne werÿeonk//ne zidogassonk ne Jregÿkedÿonk//hanem nagÿ Zerettetel legÿonk//egÿmashoz. PRE:Mÿcÿoda az hatodÿk paranchÿolat:PU:Ne//paraznalkodÿal:PRED:Mÿt kÿwan ez paranchÿolat:PU://Azt kÿwanÿa hogÿ hazassagnak//Kÿwelesenkÿwel ne kezokedÿwnk//senkÿt bÿnre ne kÿwanÿwonk//az hogÿ parazna bezetwol//Magwonkat megh oltalmazok//PRE:Mÿcoda az hetedÿk paran.://

7. old.

PU:Ne Wroz:PRED:Mÿt kÿwan ez //parancÿolat:PU:azt//Kÿwanÿa hogÿ senkÿnek marhaÿat//el ne lopÿok ne predallÿwnk ne//cÿalardkodÿwnk ha-nem Jgazak legÿwnk egÿ mashoz:PRED://Mÿcÿoda az nÿolcÿoadÿk paranc//PU:fele baratod ellen hamÿstanw//ne legÿ:PRED:Mÿt kÿwan ez paran chiolat//PU:azt kÿwanÿa hogÿ ÿgazmondok//legÿenk ne hazwgÿonknæ rogol//mazwnk maasth:PRED:Mÿcioda//Az Kÿlencÿedÿk parancÿolat//PU:fele barathodnak hazath//gonozwl ne kÿwanÿadh:PRED://Mÿt kÿwan ez parancÿlath//

8. old.

PU:Azt kÿwanÿa hogÿ fele//baratonknak hazat Zwleÿet//feldet mol-

mat erdejet hamissan//Mÿenkke ne kÿwanÿwk lennÿ//PRED: Mÿcioda az tÿzedÿk paran.//PU:fele baratodnak se feleseget//se zolgaÿat se zolgalo leanÿath//se eokreth se Zamarat es semmÿ//nemÿ marhaia gonozwl ne//kÿwanÿwk:PRED:Mÿt kÿwan ez//paranciolat:PU:Azt kÿwanÿa//hogÿ fele baratonknak semmÿ//nemÿ marhaÿat ne kÿwannk//karth tennÿ:PREDICATOR://Az isten azert atta kÿ az//tÿz parancÿolatot hogÿ az//

9. old.

altal Jdweozwlÿeonk//PU:Nem azert. Mert senkÿ azt//be nem tellÿesÿthetÿ:PRED:Hath//mÿert atta kÿ:PU:azert hogÿ//abbol ammÿ bÿwnies woltonkath//megh esmerhessÿk:PRED:mÿ altal//kel embernek Jdwezwnÿ:PU://Az hÿtnek altala melÿ az kereztÿn//segnek massodÿk fundamentoma//

DE SYMBOLO FIDEI//

PRE:Mÿcioda az kereztÿen hÿt//PU:Jm ez:En hÿzem hogÿ az en//bÿnem megh bocÿatatoth ÿngÿen//En hÿzem hogÿ az atÿa isten//kegielmesen nekem az kristus//halaerth ÿngÿen, en hÿzem//hogÿ az cristus halaerth enÿem az erek boldogsagh ÿngÿen.

10. old.

PRED:Mellÿek az hÿtnek agozatÿ//PU:ÿm ezek:hÿzeok egÿ istenben//PRED:az isten hanÿ alakban vagÿon//PU:eghben:PRED:Zemelyben hanÿ:PU://harom attÿa, fiu es Zentlelek//isten:PRED: az hÿt agozattÿaban//mÿt vallaz az attÿa istenrol//PU:ÿm ezt:Hÿzek egÿ istenben//mÿnden hato attÿaban Mennienek//feoldnek teremtoÿeben:PRED://Mÿnth kel azt ertenÿ:PU:// Jmighen:En hÿzem hogÿ//az attÿa wristen teremtetten//az feoldeth mennÿeth es benne//walo mÿnden teremtetten//allatokath:PRED:

11. old.

Az fÿw istennek zemelÿerol//mÿt wallaz:PU:Jm ezt:// En hÿzek iesus cristusban attÿanak//egÿ fÿaban mÿ egÿ wronkban// kÿ fogantattek Zenth Lelektwl//PRED:Mÿnt erteod ezt:PU: Jmÿgh// En hÿzem hogÿ cÿak az cristus//iesus az en magh waltom kezben//ÿarom Kÿen erthem megh hala fel tamoda mennÿebe mene//Kÿt en ÿmmar varok az// ÿtelettre. PRED:Mÿt wallaz//the Zenth Leoloknek Zemelÿreo//PU: Jmezth! Hÿzek Zenth Lelekben// Kereztÿen annÿa Zenth egÿhazban

12. old.

Zenteoknek eggÿessegeth//bwneoknek bochianothÿat testnek// fel-

tamodasath es az ereok// elethethPRED:Mÿnt erted ezt//PU:Jmÿgÿen
En hÿzem hogÿ//cÿak Zenth Lelek az Hÿtnek//altala zenteol enghimeth
bele// az Kereztÿenek keozze cÿak w// esmertetÿ en welem
megh az//Cristusth kÿ altala en nekem//bÿneÿmnek bocÿanattÿa va-
gÿon//testeom az wtolso napon dÿtse//segban fel tamod es az//Ere-
ok eletre menedeo wagÿok.

13. old.

DE ORACIONE : PRED:Mÿcioda az Kereztÿensegnek//harmodÿk fonda-
mentoma:PU:az ÿmathsagh:PRED:Mÿcioda//az Jmathsagh?PU:Zÿwem
nek istennel//walo bezede:PRED:holoth tanÿt//mÿnket az cristus J-
matkoznyÿ:PU:Zenth Mathenal az w konÿwenek//hatodÿk versebenÿgh
hagÿa hogÿ//ÿmatkozwnk:Mÿ attÿank kÿ//vagÿ mennÿekben. PRED:-
Hanÿ dologh felel kenÿergez az mÿ//attÿankban?PU: Heth dologh//
feleol:PRED:Mÿcioda az elsw//kenÿerges:PU:Zenteltessek//te newed
PRED:

14. old.

Mÿt kÿwanz ebbe:PU:azt//kÿwanom hogÿ mÿndh ez Zeles//wÿlagon-
az istennek ÿgeÿe//tÿzthan hÿrdettessek hogh mÿnden//nemzethse.
geok el hagÿak az//balwanÿ isten ÿmadasat es bÿzwnok//az egÿ e-
leo istenben az mÿ//wronk iesus Christusban kÿnek newe//dÿchÿer-
tessekk Mÿnd eorokken//PRED:Mÿcioda az massodÿk//kenÿerges:PU:
Jeÿeon the//oszagod:PRED:Mÿt kevanz ebben//PU:Azt kÿwanom hogh-
az isten//erezze hozzank az Zenth//Lelketh kÿ mÿ twleonk el//ta-
woztassa az erdeognek//

15. old.

orzaghat ez zentelÿe megh//az mÿ Zÿwnket cristusnak Eoreok//temp-
lomath:PRED:Mÿcioda az//harmadÿk kenÿerges:PU://legien the aka-
ratod mÿkent mennÿben// es feoldon. PRED:Mÿt kÿwan//ebben:PU:azt
kÿwanom hogh//mÿnden Emberek wgÿ engegÿenek//az istennek mÿ-
kent mennÿorzagban//az zenth angÿalok. PRED:Mÿcioda//az negÿed-
ÿk kenÿerges//PU:Mÿ kenÿeronket mÿnden nap//agÿad nekwnk ma.
- PRED://Mÿt kÿwanz abba:PU://Azt kÿwanom hogÿ az isten//

16. old.

agÿon nekwnk ÿambor feÿedelmet//ÿo bekesseget tÿzteosseget//Erek
segeot ÿambor gÿermekeket//hÿw Zolgakat es Mÿndeneketh// Kÿk--
nekwnk ez w ÿlaghÿ//elateonkben Zÿksegessek:PRED:Mÿcioda//az e-
oteodÿk kenÿerges:PU:Bocÿasdh megh wetkeÿnket//Mÿkeppen mÿ es
megh bocÿathonk//nekenk weteteknek:PRED://Mÿt kÿwanzabban:PU:

azt kŷwanom hogŷ az isten ŷngen//az w ŷrgalmassagabol megh//bo-
cŷassa mŷnden bŷneŷnket//kŷnek bizonsagara fele baratŷnknak//

17. old.

Mŷes mŷnden bŷneŷth ŷngŷen//megh bocŷatwnk. PRED:Mŷcioda// az
hatodŷk kenŷerges:PUER//Es ne wŷgh mŷnket kŷsertetbe//PRED: Mŷt
kŷwanz ebbe. PUER://Azt kŷwanom hogh az wr isten// ne erezzeon-
mŷreank ŷl nagh//kesertetet kŷben az mŷ eletwnk megh//fogŷatko-
zek Mŷnt ananiasban es Saphiraban. PRED:Mŷcioda az hetedŷk// ke-
nŷerges:PU:de Zabadŷch mŷnketh//mŷnden gonoztwl hertelen halal-
tol, kethseghbe ezestol Eordegktwl//es az eorewk karhozatwol.

18. old.

Plena fide accipitur tacto mu-//-liercula christo.
Solo deo adeptos nos facit esse fides.

00000

A SZERKESZTŐSÉGHEZ ÉRKEZETT KÖNYNEK :

HANTOS ELEMÉR : Tatsachen und Meinungen. Ungarn 1848 und 1956. -Schweize-
risches Ostinstitut, Verlag SOI, Bern 1969.

MOLNÁR GÁBOR és HEGYI MARGIT : Négy hágó sziklavadonában. Szépirodalmi
Könyvkiadó Budapest 1970

ZEHN JAHRE ARCHAOLOGISCHE FORSCHUNG 1958 - 1968. Archäologisches Institut der Un-
garischen Akademie der Wissenschaften, Budapest 1970

P. KONDOR LAJOS : Századunk reménycsillaga Fatima. - Postulacao-Portugal 1971

IMRE SAMU : A felsőőri nyelvjárás. - Nyelvtudományi értekezések 72. szám. - Akadé-
miai Kiadó, Budapest 1971

LÁSZLÓ GYULA : A népvándorlások művészete Magyarországon. Corvina Kiadó, Budapest
1971.

P. ARNOLD MAGYAR O. F. M. : SCHICKSAL EINES KLOSTERS. (Burgenlandische Forschungen, - Heft 60.) - Das erste Franciskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386-1625. - Eisenstadt 1970. -140 old.

Az elcsatolt Nyugat-Dunántúl egyik régi szellemi végvárának, a kismartoni ferences kolostornak monográfiája komoly gazdagodást jelent a "monasterológiák" sorában. Szerzője komoly és alapos levéltári, elsődleges forráskutatás és a kapcsolt bibliográfia kimerítőnek tekinthető ismeretével vállalkozott arra a munkára, amelyet P. Takács Ince O.F.M. annak idején elindított: a magyar ferencesek szellemtörténetének feltárása terén. Karácsonyi János nagy összefoglaló munkája sok részletkérdést hagyott nyitva és az idők tolymán ezeket az új történész-nemzedéknek lassan pótolnia kell. A két említett mester nyomán haladva Magyar Arnold Atya, aki egyebek közt a ferencesek hatalmas rendjének nemzetközileg is nagyjelentőségű szellemtörténeti irányzatú tudományos lapjánál, az "Archivum Franciscanum"-nál állandó munkatárs. A Schicksal eines Klosters szerzője a "részt az egészben" kezelve, a kismartoni klastrom életét úgyesen illesztette be a magyar marianusok rendtartományának szellemkörébe.

Az 1386-ban alapított kolostor a Kanizsai család dédelgetettje. Jelentősége a szellemi végvárak különleges helyzetéből fakad. Nyugat-Dunántúl életére gyakorolt hatása még ma is érezhető, annak ellenére, hogy többször megszakadt benne az élet tolytonosság, kolostorokat dúló vallásháborúk idején.

Külön gondot fordít a szerző a Guary - kódexre és feltételezett írójára S e g e s d i Lukácsra. Alkalmazza Döbrentei eredményeit, amelyek belső filológiai érvek alapján határozzák meg a feltehető szerző személyét. Ezeket a feltételezett argumentumokat sikerrel toldja meg az új monográfia Igali F á b i á n reformszabályainak 4. fejezetében ismert párhuzam felderítésével. (87 old).

A "Burgenlandische Forschungen" kiadványsorozat, amelynek immáron ez a 60. kötete, szép kulturteljesítményt jelent az elcsatolt országrész multjának sokágú feltárása terén, bár a burkolt politikai tendencia apróbb-nagyobb fogásaitól nem egészen mentes. Ezzel a szándékkal magyarázható a sorozat jelenlegi szerkesztőjének "helyreigazítása" abban az értelemben, hogy Igali Fabian reformszabályzatának magyar szerzetesekhez irányuló intelmeit is részletezi a szerző ama megállapítása, hogy a kolostor lakóinak nemzetiségéből következtethetünk ennek a még feldolgozatlan nyelvemléknek a jelentőségére. A "redaktor" - a szerkesztők jogával élve - megjegyzeni Magyar Atya megállapításával szemben: "es ist jedoch anzunehmen, dass im Eisenstädter Kloster überwiegend deutschsprachige Mönche lebten" - Anmerkung des Redaktors. 87. old. 19. jegyzet). Stessel: Sopron megyei helynevek - c. tanulmánysorozata, Moór E. ilyenirányú tanulmányai a kezdetben várnépekből alakult környéki falvakat, majd a mezőváros jellegetöltő kisiparos tömörülést régi magyar és horvát népességről tanuskodnak, amelyek igazolják Magyar Arnold településtörténeti megállapítását már csak azzal az országszerte ismert ténnyel is, hogy a ferences "barátok" Magyarországon mindig a legmagyarabb rendnek tagjaiként voltak számontartva.

A kolostor monográfia értékét nagyban növelik a szerző által elsősorban felhasz-

nált és eddig ismeretlen levéltári adatok és kéziratok. Az utóbbiak közül különösen jelentősnek tarom Kamancz Máté 1538-ból származó kéziratos gyűjteményét, amelyet mint egyedülálló forráskiadványt is érdemes és szükséges lenne közzétenni. Ugyancsak jelentősnek mutatkoznak Kys Márton Fraknó melletti urbárium-adatolásai is.

Abban a reményben, hogy a monográfiának megjelentetése csak kezdete a nagyszabásúnak ígérkező munka terén, hogy az elcsatolt országrész ősi kolostorai egymásután sorra kerülnek, köszöntjük Magyar Arnoldot, aki már ezzel a munkájával is bebizonyította, hogy az emlegetett nagy ferences történészek felkészültségével és szorgalmával egyenrangú szerepet tölt be.

CZEGLÉDY KÁROLY : NOMÁD NÉPEK VÁNDORLÁSA NAPKELETTŐL NAPNYUGATIG.
(Körösi Csoma Kiskönyvtár 8. Szerkeszti:Ligeti Lajos)- Akadémiai Kiadó, Budapest 1969. 159 old.16 képmelléklet.

"Jelen munkám a steppei történelem legujabb forrásainak filológiai feldolgozásával segítséget kíván nyújtani azok számára, akik e nélkülözhetetlen történeti és földrajzi forrásanyag alapján majd megrajzolják a steppei társadalom fejlődésének teljes képét. Azt kísérlem meg bemutatni, hogyan tárulnak elénk az euráziai steppe főbb problémái a sivatagok homokjabori és más ázsiai rejtékhelyről kibányászott források alapján. Szólni kívánok a nomád népek Napkelettől Napnyugatra tartó vándorlásainak arról a szakaszáról, amely az ázsiai hunok vándorlásával kezdődik és a kazár-korig tart..." Ezzel a célkitűzéssel indul Czeglédy K. kis, szinte zsebkönyvszerű munkája, amely fél száz oldara sűrítve hétszáz éves időtartam alatt lejajlott események sokszor csak sejtett, bonyodalmas szövevényei közt keresi a magyar öskutatás szempontjából annyira fontos hun és avar népek Napnyugatra indulását és okait.

A hétszáz éves időtartam önmagában is komoly problémák elé állíthatna minden más szerzőt, de Czeglédy, akinek ma már nemzetközileg is latbaeső tekintélye kezd lenni, roppant nagy tudását és éles elemzőkészségét ebben az alig másfélszáz oldalba is mestersen tudta besűríteni. Roppant kára a magyar orientaliztikának, hogy csak ennyi és ekkora terjedelmet enged szentelni az ilyen mesterműveknek. Külföldi irodalmat nézve, kívülről szemlélve az az érzésünk, hogy a bőséges áradású finn-ugorológia felesleges papirpocskolása miatt az ilyeniránvú tanulmányokra nincs fedezet.

Czeglédy rövidre zsugorodott tanulmánya - ez feltételezés - erősen magánviseli a külföldi orientaliztikában teljesen ismeretlen nevű "lektor" orosz-lánkörmeinek nyomait. Ugyancsak sajnálatos, hogy a tudós szerzőnek "IV-IX. századi népmozgalmak a steppén" c. mesterműve (A Magyar Nyelvtudományi Társaság 84.sz. kiadványa, Budapest 1954) nyomán az orientaliztika nemzetközileg használt filológiai jeleinek pontos és fontos formáit vártuk volna viszontlátni. Ebben az utóbbi tanulmányban a magyar nyomdászat remekelt görög, héber, arab és cirill tipografiával, amivel még a sokszor magyarul nem értők szakemberek érdeklődését is módjában volt felkel

teni. Az új tanulmány, annak ellenére, hogy az Akadémiai kiadó jelentette meg, kiállításában a népszerűsítő írások színvonalára silányította le eddigi jelentős minőségét. Ez azonban Czeglédy érdeméből, munkájának benső értékéből jottányit sem von le.

A Keletről leszakadt, Nyugathoz még nem-kötődött eurázsiai népek történelmét megírni ma már az orosz archeológia, kínai korabeli fonetika, sogd nyelvészet, pehlevi-óperzsa és orkoni ó-török írástudomány nélkül lehetetlenség. Pedig a felsorolt követelmények koránt sem merülnek ki az elmondottakkal. Szir, örmény görög források, néprajz, geográfia is elengedhetetlenül fontos követelmény. Czeglédynek páratlan és szívos szorgalma, évtizedek kutatásai, tisztánlátó kombinációs készsége az előző és a most bírált műveiben teljesebben ki a felsorolt követelmények mindenikének józan alkalmazásával.

A hun-avar-magyar folytonosság egyre jobban tudatosuló formája már ebben az új művében komoly tápot adhat a végre hivatalosan is vitatott "második honfoglalás"-körül zajló "vetélkedések"-ben, ahol még nem merik kimondani az "igent", de tiltakoznak annak még csak feltevése ellen is, hogy "nem"-et mondtak volna valaha. Az ázsiai homoksivatagok lengőfüvű steppék népének Pannoniába érkezését megokolva érezzük a munka nyomán.

A "Jegyzetek" és "Magyarázó mutató" nagyszerűen használhatóvá teszik a tanulmányt, főként az első, amely bőséges áradása a legmodernebbtárgyhoz tartozó bibliográfiának.

Fehér J. Mátyás.

SZABOLOCS DE VAJAY, *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862-933)*, Mainz, v. Hase & Koehler Verlag, 1968, pp. 173, 4 tavv. (Studia Hungarica, IV). – Der Verf. stellt sich in seinem Buch das Ziel, den « ungarischen Beitrag zur Entwicklung Europas » (p. 83) aufzuspüren und den « psychologisch-sozialen Hintergrund » der Ungarnzüge aufzudecken. In 13 Kapiteln, die oft recht originelle Ueberschriften tragen (Von der Wolga bis zum Wienerwald, Vom zerrissenen Frankreich zum unruhigen Italien, König Heinrichs Aufstieg und Kaiser Berengars Niedergang) versucht er den Nachweis für seine These zu erbringen, wobei er die Magyarenzüge von dem Verdikt willkürlicher Raub- und Plünderungszüge freispricht und in ihnen « im voraus durchdachte strategische Unternehmungen, oft von europäischer Bedeutung und großer Tragweite » (p. 82) sieht. Man fühlt sich hier unwillkürlich an den Versuch G. Wirths erinnert, der aus Attila einen bedeutenden Staatsmann und Schöpfer einer neuen Führungsschicht aus Hunnen, Römern, Germanen und Unterworfenen zu machen versuchte⁽¹⁾. Dabei haben Plünderungs- und Raubzüge nomadisierender Barbaren für den Historiker keinen diffamierenden Beigeschmack, sondern sie sind gesetzmässige Erscheinungen auf einer bestimmten gesellschaftlichen Entwicklungsstufe. Sie verlieren auch dann nicht ihren zerstörerischen Charakter für die betroffenen Länder und Staaten, wenn die Stammeskrieger gut organisiert und diszipliniert waren (p. 81). Man denke nur an die Heere Čingiz-Khans und seiner Nachfolger! Man hätte gewünscht, daß der Verf. in einem Kapitel etwas über die inneren Verhältnisse der Magyaren nach ihrer Landnahme in der Donau- und Theißebene dargelegt hätte, vor allem über den transdanubischen Gebietskern mit seinen günstigen Weiden und seinen zahlreichen unterworfenen Bevölkerung, die den neuen Herren durch Zins und Fron ihr schweifendes Leben ermöglichte. Auch erfährt man so gar nichts über die soziale Differenzierung der Magyaren nach der Landnahme und im Gefolge der Streifzüge. E. Molnár hat hier von 18 Jahren bereits Pionierarbeit geleistet und die äußeren Vorgänge aus den inneren gesellschaftlichen Entwicklungen über-

zeugend erklärt (*). V. verstrickt sich jedoch völlig in seinem anachronistischen Europakonzept, das er nicht nur auf die Ungarn anwendet, sondern dem er überhaupt das lateinische Frühmittelalter subsumiert, etwa wenn er nach der Absetzung Karls des Dicken 887 von Francia und Germania als neuen Stützpunkten einer «dreieggliederten Europapolitik» spricht (p. 19), oder wenn er dem deutschen König Heinrich I. eine «europäische Politik» unterstellt (p. 72). Ebenso muß es ernste Bedenken erwecken, wenn für das 10. Jhd. Begriffe wie «gesamtdeutsche Einheit» Verwendung finden (p. 63), ohne die damalige Situation auch nur annähernd zu charakterisieren und den Versuch zu unternehmen zu klären, was überhaupt zwischen 919 und 924 der Begriff «deutsch» bedeutete, ob er in das Bewußtsein der herrschenden Klasse gedungen war, wenn man an das stark ausgeprägte Stammesgefühl denkt, das noch im Investiturstreit die deutsche Streitschriftenliteratur weithin beherrschte! Sachsen dürfte 919 zu Franken, Schwaben und Bayern in einem ähnlichen Verhältnis gestanden haben wie Austrasien zu Neustrien, Burgund und Aquitanien in frühkarolingischer Zeit. Das Reich der Ottonen war «ein mit den Mitteln der Naturalwirtschaft, vorübergehend zentralisierter Feudalstaat mit einem starken Königtum an der Spitze» (*). Irreführend wirken auch flüchtig hingeworfene Sätze wie dieser: «Nachdem sein unfähiger Sohn Wladimir vier Jahre geherrscht hatte, verließ der alte Zar Boris 892 sein Kloster, um Wladimir zu entthronen» (p. 25). Wer soll dahinter vermuten, daß es sich hierbei um das Ringen zwischen heidnisch-boljarischer Reaktion und neuem christlichen Dienstadel handelte, um die Ueberwindung des protobulgarischen Dualismus im staatlichen Leben und den Sieg der von Boris eingeleiteten zentralistischen Feudalpolitik (*)? Entgangen zu sein scheint dem Verf. auch die Tatsache, daß alle zeitgenössischen schriftlichen Quellen antimagyarisch orientiert sind und von einem europäischen Bewußtsein, und sei es auch nur in embryonalen Anfängen, keine Spur zu finden ist. Ueber eine ausgeklügelte diplomatische und militärische Strategie Árpáds in europäischen Maßstäben fehlen sowie so direkte Zeugnisse und so bleibt es bei Vermutungen. Dabei soll nicht geleugnet werden, daß die Ungarneinfälle in den betroffenen Ländern zu inneren Reaktionen führten, wie etwa in Deutschland unter Heinrich I. Aber das wußten wir bereits. Neu ist die Zusammenstellung, die Synopsis. Dankenswert sind auch die Zeittafeln S. 87-115, welche die Verfolgung des Geschehens erleichtern und auf größere Zusammenhänge aufmerksam machen. Die Grundkonzeption aber bleibt fragwürdig, da sie sich an modernen Schlagworten und politischen Programmen orientiert, die dem 9. und 10. Jhd. fremd und inadaquat waren.

ERNST WERNER

(1) G. WIRTH, *Attila und Byzanz. Zur Deutung einer fragwürdigen Priscusstelle*, in *Byzantin. Zschr.*, LX (1967), S. 41-69. Richtigstellung durch O. J. MAENCHEN-HELFFEN, *Attila, Iustarchos oder Staatsmann mit höheren Zielen?*, *ibid.*, LXI (1968), S. 270-276.

(2) E. MOLNÁR, *Die Gründung des ungarischen Staates*, in *Wiss. Zschr. der Humboldt-Universität-Berlin*, Jg. 2, gesellschaftswiss. Reihe Nr. 2 (1952/53), S. 59-73.

(3) E. MÜLLER-MERTENS, *Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, in *Zschr. f. Geschichtswiss.*, XI (1963), S. 328.

(4) Vgl. zur Problematik Andreev, D. M. ANGELOV, *Istorija na bolgarskata duržava i pravo*, Sofia, 1959, S. 91-98.

*

Guwainī's Bericht über die Bekehrung der Uiguren.

Prof. Dr. JOS. MARQUART

Der Erzähler dieser Geschichte bemerkt: Ich habe eine Menge Leute gefragt, weshalb Ishāq at Turk (der Türke)¹ genannt worden sei. Sie erwiderten: Weil er ins Türkenland eindrang und sie zur Botschaft des Abū Muslim aufforderte.

Andere aber erzählen, Ishāq habe zu den Aliden gehört und habe sich dieser Lehre bei ihnen (den Türken) nur als Deckmantel bedient; er sei ein Nachkomme des Jahjā b. Zaid b. 'Alī gewesen. Sie sagen, er sei vor den Banū Umaiya fliehend weggezogen, wobei er das Land der Türken durchzog. Der Verfasser der Geschichte von Transoxiana in Chorasān¹ sagt: Ibrāhīm b. Muḥammad, der die Geschichte der Muslimīja wohl kannte, hat mir erzählt, Ishāq sei ein einfacher Mann von den Einwohnern von Transoxiana gewesen; er sei ungebildet gewesen, habe aber eine Begleiterin von den Ğinnen (Geistern) gehabt. So oft er nun nach etwas gefragt worden sei, habe er nach einer Nacht Antwort erteilt². Als nun seitens des Abū Muslim geschehen war was geschah, habe er bei den Leuten für ihn geworben und behauptet, er sei ein Prophet, den Zarādušt gesandt, und erklärt, daß Zarādušt noch lebe und nicht gestorben sei. Seine Anhänger glauben fest, daß er lebe ohne zu sterben, und [als Saošjant, Mahdī] hervorkommen werde, um ihnen diese Religion aufzurichten. Dies ist eine der Geheimlehren der Muslimīja. Ein Mann aus Balch bemerkt: Einige Leute nennen die Muslimīja al *Chorram-dīnīja*, und fügt hinzu: Ich habe gehört, daß bei uns in Balch eine Anzahl von ihnen lebt in einem Dorfe namens حرساد, und sich verborgen hält³.«

Es scheint mir ausgeschlossen, daß die Beziehungen, welche zwischen dieser Erzählung und den durch die türkische Legende des Satoq Bogra Chan bezeugten ultraschiitischen Ideen der Bogra-Chane sowie dem nach Abū Dulaf ausgesprochen sabaitischen Glauben der Bogrāğ, d. i. der Türken von Kāšgar, unleugbar bestehen, lediglich zufällig sein sollten. Diese Ideen, welche in der Vergöttlichung 'Alī's gipfelten und zuerst von den Sabā'īja aufgebracht wurden, waren gerade gegen Ende der Omaijadienherrschaft weit verbreitet, wie besonders die Rāwandīja beweisen⁴. Da aber Zaid b. 'Alī, an welchen die Könige der Bogrāğ anknüpften, schon im Jahre 122 H. (739/740 n. Chr.)⁵, sein Sohn Jahjā im Jahre 125 H. (742/743)⁶, Abū Muslim im Jahre 137 H. (754/755) ihren Untergang fanden, so muß Ishāq at Turk seine Lehre zu-

¹ S. ۳۴۵, 12 beruft sich der Verfasser für die Geschichte der Buddhisten (Samanīja) in Transoxiana auf eine von einem Chorasānier verfaßte handschriftliche Geschichte von Chorasān, die er selbst gelesen habe.

² Vgl. das himmlische Mädchen, welches nach Ğuwainī (bei RADLOFF, a. a. O. S. XLIV) dem Buqu Chan über sieben Jahre lang jede Nacht auf dem *Qut-tag* erschien und mit ihm Unterredungen hatte.

³ Fihrist I, ۳۴۴, 28 — ۳۴۵, 10, ed. FLÜGEL.

⁴ Vgl. G. VAN VLOTEN, Recherches sur la domination arabe, le chiitisme et les croyances messianiques, S. 40—48. 68.

⁵ Tab. II, ۱۶۶۷—۱۶۸۲. ۱۶۹۸—۱۷۱۶; al Ja'qūbī, Hist. II, ۳۶۵. ۳۹۰—۳۹۱.

⁶ Tab. II, ۱۷۷۰—۱۷۷۴; al Ja'qūbī, Hist. II, ۳۹۲. ۳۹۷—۳۹۸.

erst im Reiche der Türgiſ verbreitet haben. Dieselbe muß sich hier auch während der Vorherrschaft der Charluch erhalten haben, und erst nachdem die Bogra-Chane die Charluch aus dem nordwestlichen Tarymbecken und aus dem Tale des Čui verdrängt hatten, werden die Uiguren mit jenen Lehren bekannt geworden sein. Sobald sich daher Satoq Bogra Chan entschloß, die Religion des arabischen Propheten anzunehmen, trat bei ihnen 'Alī (bzw. Zaid) an die Stelle Mānī's, so daß ihnen nunmehr ihr Fürst als eine Emanation 'Alī's galt.

Merkwürdig ist freilich, daß wir von solchen Ketzereien der Bogra-Chane, nachdem sie Herren von Transoxiana geworden waren, gar nichts hören¹. Daraus ergibt sich wohl mit genügender Deutlichkeit, daß sie dieselben nicht erst adoptiert haben, nachdem sie Herren des sunnitischen Samanidenreiches geworden waren — was ja auch aus der Erzählung des Abū Dulaf folgt, welche die Bogrāğ noch als ein unbekanntes türkisches Volk bzw. Dynastie kennt —, sondern mit ihnen bereits früher bekannt geworden sein müssen und es mit Rücksicht auf ihre neuen sunnitischen Untertanen für geraten hielten, dieselben nicht offen zu bekennen. Als Terminus post quem für die Annahme der ultraschiitischen Lehre in Kāšgar wäre demnach die Bekehrung des Satoq Bogra Chan zu betrachten, als Terminus ante quem die Einnahme von Buchara durch Naçr Arslan Ilig im Jahre 999. Der gleiche Terminus post quem gilt auch für die Abfassung der Risāla des Abū Dulaf; einen Terminus ante quem für diese bildet aber die Eroberung von Chotan, die im Jahre 1006 eine vollendete Tatsache war².

Die Kenntnis der Geschichte des Buqu Chan wird von Ğuwainī von Steinen mit Inschriften aus den Ruinen von Ordu balyq (Qara-Balgassun) abgeleitet, die auf Befehl Čingiz Chagans von Qamen (Schamanen) aus Chytai (China) entziffert worden seien³. Es ist hier natürlich die Rede von der berühmten dreisprachigen Inschrift von Qara-Balgassun, von welcher jedoch heutzutage nur noch der chinesische Text ein leidlich zusammenhängendes Verständnis ermöglicht. Freilich weist auch dieser manche für uns sehr unangenehme Lücken auf, allein durch SCHLEGEL's Ergänzung ist uns doch der historische Zusammenhang der Erzählung im großen und ganzen erschlossen. Daraus ist ersichtlich,

¹ Doch macht sich der Einfluß des Manichaismus bzw. der Dualisten in weit späterer Zeit sogar noch bei den Qarachaniden (Bogra-Chanen) von Transoxiana bemerkbar. Aḥmad Chan von Samarqand bezahlte das Bekenntnis zur »Lehre der Zindiqen (Gnostiker)« sogar mit dem Leben (488 H. = 1095). Vgl. Ibn al Aḫḫār X, 116; W. BARTHOLD, Zur Geschichte des Christentums in Mittelasien (1901), S. 51.

² In diesem Jahre wird Jūsuf Qadyr Chan als König von Chotan bezeichnet. Vgl. GRECARD a. a. O. S. 64; al 'Utbi, S. 279—280; Ibn al Aḫḫār, IX, 130.

³ RADLOFF, a. a. O. S. XLII.

daß in der Tat die Bekehrung der Uiguren zur manichäischen Religion unter Buqu Chan auf der Inschrift ziemlich ausführlich erzählt war (Sp. VII 69—X 73). Daß die Vorgänger des Buqu Chan in der Legende Ğuwainī's völlig ignoriert sind, ließe sich daraus erklären, daß die betreffenden Partien der Inschrift (Sp. I 25—VI 75) so zerstört sind, daß ihnen auch die modernen Gelehrten bis auf SCHLEGEL keinen Sinn abzugewinnen wußten¹. Dagegen ist von der wunderbaren Geburt und den Eroberungszügen des Buqu Chan (RADLOFF, a. a. O. S. XLII—XLVI), welche die Qame nach Ğuwainī ebenfalls von den Inschriftsteinen abgelesen haben sollen, in den erhaltenen Resten der Inschrift keine Spur zu entdecken, aber auch im vollständigen Texte war für dieselben, wie man zuversichtlich sagen kann, kein Raum. Von dem ehemals sehr umfangreichen, in alttürkischer Runenschrift geschriebenen uigurischen Texte sind nur ganz klägliche Bruchstücke erhalten, mit denen nicht viel zu beginnen ist; nur soviel sieht man, daß auch hier von der Einführung einer neuen Religion die Rede war². Von der sogdischen, von RADLOFF für süduigurisch gehaltenen Version haben sich einige größere zusammenhängende Bruchstücke erhalten, deren Entzifferung von F. W. K. MÜLLER angebahnt ist³. Vor allem hat derselbe in einem längeren Bruchstück den Eigennamen unseres Chagans in der Form *bū gū xāq ān* entdeckt (S. 728), während dieser im chinesischen Texte, soviel sich erkennen läßt, nur unter seinem Thronnamen eingeführt wird (Sp. VI 27—45). Dieser Umstand könnte zu der Meinung verleiten, daß die Qame Ğingiz Chagans vielleicht die sogdische Version benutzt haben. Allein die Legende von der wunderbaren Geburt des Buqu Chan können sie diesem Denkmal unmöglich entnommen haben, schon aus dem einfachen Grunde, weil ihnen die Sprache desselben unbekannt war; überdies liegt auch nicht der geringste Anhaltspunkt für die Annahme vor, daß der türkisch-ugurische oder der sogdische Text ausführlicher gewesen sei als der chinesische und jene Legende enthalten habe. Dies führt uns auf die Frage, wie sich wohl Ğingiz Chagans Qame dem Denkmal gegenüber verhalten haben werden.

Es ist an sich möglich, daß sich dasselbe damals noch in einem wesentlich besseren Erhaltungszustande befand als zur Zeit seiner Wiederentdeckung durch die Russen. Der chinesische Text war natürlich den chinesischen Gelehrten des 13. Jahrhunderts, soweit er erhalten war, ebensogut verständlich als den heutigen. Wäre also damals noch

¹ Vgl. die Übersetzung des chinesischen Gesandten SHU-KING-CHENG und des russischen Gelehrten W. P. WASSILJEFF bei RADLOFF, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei I, S. 286.

² S. RADLOFF, a. a. O. S. 291—297.

³ F. W. K. MÜLLER, Ein iranisches Sprachdenkmal aus der nördlichen Mongolei. Sitzungsber. der Berl. Akad. d. Wiss. 1909. S. 726—730.

wesentlich mehr von demselben, zumal von den ersten sechs Spalten, lesbar gewesen als heute, so wäre es sonderbar, daß der Bericht des Ġuwainī davon gar keine Kenntnis zeigt, falls sich wirklich unter den vom Welteroberer berufenen Gelehrten auch Chinesen befanden. Der uigurische Text setzte die Qame in nicht geringe Verlegenheit, da er in alttürkischer Runenschrift geschrieben war, deren Kenntnis, zumal im Osten, um diese Zeit sicherlich längst erloschen war. Völlig ratlos mußten sie aber dem sogdischen Texte gegenüberstehen, der zwar in einer ihnen geläufigen Schrift, welche in jüngerer Entwicklung auch von den Uiguren und später auch von den Mongolen für ihre Sprache verwandt wurde, aber in einer ihnen gänzlich unverständlichen Sprache abgefaßt war¹. Man kann wohl erraten, wie sie sich aus der Verlegenheit gezogen haben werden. Daß im 13. Jahrhundert die Legende von der wunderbaren Geburt des Buqu Chan als selbständige Erzählung bei den Uiguren existierte, steht durch den Parallelbericht des Jüan-ši (BRETSCHNEIDER, a. a. O. I, S. 247) fest. Aus dem chinesischen Texte der Inschrift mögen die Gelehrten dann festgestellt haben, daß in derselben von der Einführung einer neuen Religion bei den Uiguren die Rede ist. Vielleicht ist es ihnen überdies gelungen, aus den Bruchstücken des sogdischen Textes den Namen des Chagans *Buqu*, unter welchem jenes Ereignis stattfand, zu entziffern. Auch ist es wahrscheinlich genug, daß sie eine schriftliche uigurische Legende über dieses Thema kannten. Daß dasselbe literarisch behandelt war, beweisen ja die von LE COQ entdeckten Bruchstücke.

Doch noch eine andere wichtige Frage wird durch das Denkmal von Qara Balgassun angeregt. Schon 300 Jahre vor Ġingiz Chagan hatte dasselbe Anlaß zu einer Legende gegeben. Im Jahre 924 drang Apaoki, der Gründer des Qytañreiches, in die nördliche Mongolei ein. »Im neunten Monat, am Tage *ping-sen*, dem ersten des Monats, machte er Halt in der alten Uigurenfestung [Qara Balgassun], und ließ in einen Stein (oder Fels) einen chronologischen Bericht seiner Taten eingravieren². . . . Am Tage *kiah-tsze* befahl er, die alte Stele des Chagans *P'it-kat* (Bilgä) (auszulöschen und) zu glätten und seine [des Apaoki oder des Chagans?] Werke darauf (chronologisch?) zu verzeichnen in *K'i-tan*-, *T'ut-kwat*- und chinesischen Buchstaben³.«

¹ Daß die Kenntnis des Sogdischen in der Mongolei und in China verloren gegangen war, nachdem die Sprache im Mutterlande selbst ausgestorben war, ist selbstverständlich.

² Liao-schi, Kap. II, Fol. 4—5: 九月丙申朔次古回鶻城、勒石紀功.

³ Ebenda Fol. 5: 九月甲子詔確闕遏可汗古碑、以契丹突厥漢字紀其功. Die Übersetzungen aus dem Chinesischen sind von Prof.

Dieser Text ist freilich sehr seltsam. Zunächst fällt auf, daß zuerst von einer eigenen Siegesinschrift des Apaoki und sodann keinen Monat später von einer Usurpierung der alten Säule des uigurischen Bilgä Chagans durch ihn die Rede ist. Allein von einem Siegesdenkmal des Apaoki hat sich in den Ruinen von Qara Balgassun nichts gefunden, ebensowenig zeigt aber das dreisprachige uigurische Denkmal irgendwelche Spuren einer zweiten Beschriftung, sondern nur die Reste einer chinesischen, uigurischen (in alttürkischer Runenschrift) und sogdischen Inschrift des Chagans *Aj tängridä qut bulmyş alp bilgä Chagan*. Wie jener Bericht des Liao-si zustande gekommen sein mag, ist schwer zu sagen. Darf man etwa aus dem unklaren Texte desselben schließen, daß Apaoki in der Tat den Befehl gab, die Inschriften des alten Denkmals auszulöschen, in der Absicht, seine eigenen Taten auf demselben zu verewigen, daß aber dieser Befehl beim Aufbruche des Eroberers von Qara Balgassun erst nach seiner negativen Seite teilweise ausgeführt war und die Arbeit dann eingestellt wurde, so daß ein großer Teil der chinesischen Inschrift verschont blieb und es zur Einmeißelung einer neuen Inschrift gar nicht kam? In diesem Falle könnte die jetzige Zerstörung des Denkmals weder von ihm noch von den Qyrgyzen herrühren, sondern müßte in einer späteren Zeit erfolgt sein.

Prinzipielle Bedenken gegen die Richtigkeit des Berichtes erweckt aber die Erwägung, was Apaoki veranlaßt haben könnte, seine Taten in der damals sicherlich längst außer Kurs gekommenen alttürkischen Runenschrift — denn diese ist jedenfalls unter den *T'ut-kwat*-Charakteren zu verstehen — verewigen zu lassen. Man hätte statt dessen die (ursprünglich sogdische) uigurische Schrift erwartet, welche um diese Zeit, abgesehen von der gelegentlichen Verwendung der manichäischen Schrift für manichäische und der mittelasiatischen Varietät des indischen Brähmialphabets für buddhistische Texte, die eigentliche Schrift der schriftkundigen Türkstämme war und später noch weitere Eroberungen machen sollte. Von den großen *K'i-tan*-Charakteren, die im Jahre 920 auf Befehl des Kaisers hergestellt worden waren und die chinesische Bilderschrift zur Grundlage hatten (siehe S. 501 Anm. 1), ist auf dem Denkmal keine Spur zu sehen, und kein schriftkundiger Qytañ oder Chinese konnte beim Beschauen des Denkmals an jene erinnert werden. Daraus schließe ich, daß

DE GROOT. Vgl. CHAVANNES, Voyageurs chinois chez les Khitan et les Joutchen, S. 6 n. 1. Extr. du Journ. as. mai-juin 1897. — BRETSCHNEIDER, Mediæval Researches from Eastern Asiatic Sources I, 256 n. 640 gibt von diesem Passus folgende Übersetzung: „On the 29th of the same month (the emperor sojourned still at the same place), he ordered the ancient monument of *P'i-k'o han* to be restored. Besides this an inscription was made in letters of the *K'i-tan*, *T'u-küe* (Turks), and *Chinese*, to glorify the feats of *P'i-k'o han*.“

der Bericht des Liao-ši formell falsch ist und die Inschrift des Apaoki, wenn sie wirklich in der Tat (wenigstens in Qara Balgassun) nicht zur kam.

Die Angabe über eine dre Inschrift kann sich demnach nur auf die erhaltene des Uig beziehen, die man durch irgendein Mißverständnis für des Apaoki ausgab. Dann muß die Inschrift in K'itanbuchstaben dem sogdischen Texte des Denkmals entsprechen. Dies würde voraussetzen, daß die Qytañ das ursprünglich sogdische, später von den Uiguren übernommene und nach ihnen benannte Alphabet angenommen hatten. Da die Sprache und Schrift der Uiguren, wie es scheint, am Hofe des Apaoki sehr wenig bekannt war (s. u.) und wir Kenntnis des Sogdischen bei den Qytañ noch viel weniger voraussetzen dürfen, so erklärt es sich leicht, warum man die Inschrift nicht, wie in unserer Zeit, für uigurisch hielt.

Doch wie dem auch sei, so viel ergibt sich jedenfalls aus unserem Texte mit Sicherheit, daß auch die Qytañ nachmals eine eigene, von der chinesischen verschiedene Schrift besaßen. Dies wird übrigens auch noch an zwei anderen Stellen des Liao-ši ausdrücklich bezeugt. Es heißt nämlich von *Ja-hut Tai-sik*, dem Gründer des Reiches der *Si Liao* oder Qara Chytai: »Er verstand die Liao- und die chinesische Schrift¹.« Und an einer andern Stelle wird von einem gewissen *Tiet-ts'ik* berichtet: »T'ai-tsu (posthumer Name des Apaoki) sprach: Die Kenntnis des Tiet-ts'ik ist durchaus vollendet. Im Entwerfen von Unternehmungen kann ich ihm nicht gleichkommen, aber bei der Ausführung von Plänen (Kriegslisten) ist er zaudernd, und nicht wie ich selbst. Als Gesandte von den Uiguren kamen und niemand ihre Sprache verdolmetschen konnte, sagte T'ai-tsu: *Tiet-ts'ik* ist so klug, sendet ihn dahin, um sie zu empfangen. Und in den 20 Tagen, die er mit ihnen zusammen war, vermochte er ihre gesprochene Sprache und ihre Schrift zu gebrauchen. Er machte darauf kleine Schriftzeichen der K'itan, gering an Zahl, und alle aneinander gereiht².« Hier ist also

¹ Liao-ši, Kap. 30, Fol. 4 v.: 通遼漢字.

² Liao-ši, Kap. 64, Fol. 4—5. 太祖曰、迭刺之智卒然、圖功吾所不及、緩以謀事、不如我。回鶻使至、無能通其語者、太祖曰、迭刺聰敏、可使遣迓之。相從二旬能習其言語書。因制契丹小字、數少而該貫。 Übersetzung DE GROOT'S. — KURAKICHI SHIRATORI, Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme (Tokio 1900), S. 55 gibt diesen Passus folgendermaßen wieder: »Unter der Regierung des Kaisers T'ai-tsu, von dem in der Geschichte Liaoshi die Rede ist (Bd. 64), wurde ein Bote von Huihuh (d. h. Uigur) zum Kitanstamme geschickt; aber er wurde nirgends verstanden. Da befahl der Kaiser einem seiner Unterthanen Tieh-la, die kitanische Sprache und Schrift zu erlernen.« (von mir gesperrt).

die Herstellung eines Qytañalphabets unter Apaoki ausdrücklich bezeugt, und zwar läßt der Text deutlich erkennen, daß die Buchstaben desselben in Zeilen geschrieben und durch Ligaturen verbunden wurden. Hierdurch ist die chinesische Schrift als Vorbild ohne weiteres ausgeschlossen¹. Die geringe Anzahl der Zeichen weist vielmehr auf ein westländisches Muster hin, und die Umstände, unter denen die Erfindung stattfand, lassen keinen Zweifel darüber aufkommen, daß Tiet-ts'ik sich bei der Herstellung eines Qytañalphabets an die uigurische Schrift anlehnte². Als eine gewisse Bestätigung hierfür könnte man bei dem engen Zusammenhang, der bekanntlich vielfach zwischen Schrift und Religion besteht, die Nachricht Ibn al Aǧīrs betrachten, daß der erste Gurchān der Qara Chytai (Ja-lut Tai-sik) Manichäer gewesen sei³.

Aus vorstehenden Darlegungen geht also hervor, daß schon drei Jahrhunderte vor Čingiz Chagan eine mit dem Tungusischen und Mandschurischen oder, wie der Kommentar zum Liao-ši (*Liao-ši-jī-'.ai*) sowie H. H. HOWORTH und KURAKICHI SHIRATORI wollen⁴, mit dem Mongolischen verwandte Sprache, das Qytañ, mit einem aus der uigurisch-sogdischen Schrift abgeleiteten Alphabete geschrieben worden ist. Dies scheint RAMSTEDTS Ansicht zu begünstigen, der aus der Altertümlichkeit der mongolischen Schriftsprache gegenüber den ältesten Aufzeichnungen mongolischer Wörter bei westländischen Schriftstellern (Kirkos u. a.) im 13. Jahrhundert den Schluß gezogen hat, daß dieselbe schon vor Čingiz Chagan schriftlich fixiert gewesen sein müsse⁵. Wenn daher die *Ğürčit* (Kin)⁶, die Nachfolger der Qytañ, die chinesische

¹ Dagegen diene die chinesische Schrift ohne Zweifel als Vorbild der großen K'itan-Charaktere, die, einige 1000 an Zahl, im Jahre 920 auf Befehl des Kaisers Apaoki hergestellt wurden. *T'u-šu-tsih-c'ing* III, 9 (huang-kih-tien) Kap. 79: Liao 1, sub a. 920. Die einzige bekannte Probe dieser großen Charaktere (5 Zeichen) findet sich bei WYLIE, JRAS. 1870, S. 36, n. 2. Vgl. auch DEVÉRIA, Revue de l'Extrême-Orient 1882. Ich verdanke diesen Hinweis der Liebenswürdigkeit von Prof. F. W. K. MÜLLER.

² [Der Name *Tiet-ts'ik* ist vielleicht, worauf mich F. W. K. MÜLLER aufmerksam macht, eigentlich ein Appellativ = mittelpers. *tarsāk* »der Christ«. Korrekturnote].

³ Ibn al Aǧīr XI, 00. Vgl. W. BARTHOLD, Zur Geschichte des Christentums in Mittelasien S. 56.

⁴ Vgl. KURAKICHI SHIRATORI, Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme. Tokio 1900, S. 37 ff. — Die Frage wäre vermutlich schon weiter gefördert, wenn SHIRATORI die chinesischen Geschichtswerke in europäischer Weise durchweg genau nach Kapitel und Seite, statt, wie so häufig, nur nach Kapitel, oder, wie er sagt, Band (z. B. S. 48—55), oder gar nur ganz allgemein als K'itan-kwoh-chi, Wu-tai-shi (z. B. S. 54. 41. 43f. 45) zitiert hätte.

⁵ RAMSTEDT, Das Schriftmongolische und die Urga-Mundart. Journ. de la Société finno-ougrienne vol. XXI, 2 S. 4. Ich verdanke das Zitat der Liebenswürdigkeit BANGS.

⁶ So lautet die mongolische (Plural-) Form des Namens, die sich in der uigurischen Legende von Oguz Chagan bei RADLOFF, Kudatku bilik I, S. XIIb Zeile 21 findet (von RADLOFF nicht erkannt).

Bilderschrift zur Grundlage wählten, um aus ihr eine Schrift für ihre Sprache herzustellen, so war dies ein ganz gewaltiger Rückschritt.

Seltsam ist es freilich, daß von der Literatur der Liao bislang gar keine Spuren entdeckt worden sind, während uns die Kin (Gürëit) und Si Hia (Tangut) eine Anzahl von Denkmälern ihrer Sprache und Schrift hinterlassen haben. Es wird Sache der Sinologen sein, zunächst das, was sich in den chinesischen Geschichtswerken über das Kanzleiwesen der Liao findet, zusammenzustellen, sodann aber überhaupt die Geschichte der Liao genauer als bisher zu durchforschen und Archäologen und Forschungsreisenden die nötigen Fingerzeige zu geben. Auch von der Dynastie der Qara Chytai in Semirjetschie haben sich keinerlei schriftliche Denkmäler erhalten. Über die Einrichtung ihrer Regierungskanzlei ist uns nichts bekannt. Da aber die Ydyquts der Uiguren von Biš-balyq ihre Vasallen waren, so sollte man erwarten, in dem so ergiebigen Boden von Turfan und Biš-balyq eines Tages auch noch Dokumente in der verklungenen Sprache der Qytañ zu entdecken.

ooooo

A MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE szerkesztősége

köszönettel fordul alább felsorolt BARÁTAIHOZ, akik a lap magyar kulturális jelentőségét külföldi szétszórtságunkban fel tudták mérni és nehéz óráinkban erkölcsi támogatás mellett anyagi vonalon is segítségünkre siettek. Köszönet a felénk irányuló és rendíthetetlen bizalomért. Legyen jutalmuk az a tudat, hogy a sok USA-beli egyetem mellett már az európai kulturcentrumok is egyre többen kérik a Szemlét. Munkásságunk a Hazától elszakadva így többszörösen is értékes és létjogosultságát immár a Magyar Tudományos Akadémia is elismeri. Kötelességteljesítéssel igyekszünk méltóknak lenni BARÁTAINK további bizalmára is.

ADÁM JÁNOS dr. S. J. New York
BART ANN Chicago
BOROVICZÉNY K. GYÖRGY dr. Berlin
BURJÁN GYULA Chicago
CSERY C. MIHÁLY dr. Quebec
CSOMAY GYÖRGY dr. Springfield
CZIKK LAJOS Brantford
CZIRELY GYULA Union City
DUNAY ANTAL dr. Passaic
FAZAKAS FERENC dr. Ann Arbor
FAZEKAS SÁNDOR New Brunswick
FEJÉR ALBERT Downsvew
FODOR DEZSŐ Edison
FRECSKA SÁNDOR Chicago
GYÖRVÁRY A. Pápineau
HILBERT TAMÁS Passaic
KERTÉSZ EDIT Caracas
KONTZ ZOLTÁN dr. Athens
LÁ CZAY ERVIN dr. New York

LUXEDER FERENC dr. Brisbane
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Caracas
MARIKOVSZKY ZOLTÁN dr. Bogota
MARKO MÁRIA Anne des Plaines
MÁTYÁS BÉLA New Brunswick
NÁVORI CORNÉLIUS dr. Grosse Ile
OLÁH LÁSZLO dr. Carbondale
ORBÁN LÁSZLO Toronto
SOMI JOZSEF Kungálv
SOMODY PÁL New Brunswick
SZABO SÁNDOR Montreal
SZABO ZOLTÁN Columbus
SZATHMÁRY IRÉN Chicago
TARNAY DÉNES Annandale
TOMASCHEK LÁSZLO Cleveland
WALTER LAJOS Castelar
ZOLNAY MÁTYÁS Sandusky
ZÁGON FERENC Passaic

TARTALOM

MUNKÁCSI BERNÁT	Az "ugor" népnév eredete	1
CTK (Prága)	Egy cseh hamisítvány	40
FEHÉR MÁTYÁS J.	A "Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatkozásai	41
KASSAI WALTER ANNA	Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez	67
FEHÉR MÁTYÁS J.	Corvin Mátyás követei Perzsiában	81
PÓSA LÁSZLÓ	A római "kopt" oroszlanok	89
SZEPESSY GÉZA	A "nagyszombati VINLAND térkép"előkerülésének története	92
TÖMÖRDY GYULA	Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól 1780-ban	97
DOMOKOS PÁL PÉTER	Miron Christie a karánsebesi román püspök titkos naplójából	109
B. VILELLA de ALDANA	Carta de Transylvania del ano 1552.	114
P. MAGYAR ARNOLD	A németujvári kálvinista káté a XVI. századból	117
P. MAGYAR ARNOLD	Schicksal eines Klosters	140
CZEGLÉDY KÁROLY	Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig	141
VAJAY SZABOLCS	Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte	142
J. MARQUART	Die Bekehrung der Uiguren (II. Teil)	144

History of Moravia Reconsidered

by IMRE BOBA

In this study the author has set himself the task of re-examining a crucial period in medieval history that is usually associated with the Mission of Saint Cyril (Constantine) and Saint Methodius.

Disregarding accepted interpretations, the author has returned to the sources and by correlating diverse contemporary accounts and documents in a variety of languages, from Latin to Persian, by scrutinizing medieval historiography and the findings of archeology and Slavic philology, he has reconstructed Moravia's history on the basis of what primary sources reveal.

Professor Boba's findings contradict the accepted interpretations, and, if accepted by the scholarly world, will require a total revision of the history of the ninth and tenth centuries. Of crucial significance is Professor Boba's contention that the principality of Rastislav and of Sventopolk was located not north the Danube as has been hitherto supposed, but rather south of the river in the territory known in the Middle Ages as Pannonia, Moesia, and Dalmatia. The center of that principality and the see of its archbishop, Methodius, was in the city of Morava, the Sirmium of antiquity.

This study will attract the attention of all medievalists and church historians.

MARTINUS NIJHOFF — PUBLISHER — THE HAGUE

Price: US \$6.75

167 pages

OBTAINABLE THROUGH OUR REDACTION

**a nyugati
avarok
birodalma**

CIMŰ KIADVÁNYUNK KÉT KÖTETE SAJTÓ ALATT.

Kötve 12.- US.Dollár

